

श्रीनारायणपण्डिताचार्यप्रणीतः
श्रीसुमध्वविजयः

तृतीयसर्गः
व्याख्याचतुष्टयसहितः

सम्पादकः

सि. आर् प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीन केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयेन मानितम्

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

वसन्तकुञ्ज- नवदेहली

2025

विश्वविद्याग्रन्थमाला 30

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

(नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनराष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानेन सम्मानितम्)

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः

सुमध्वविजयः तृतीयसर्गः

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्बोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचित-सुमध्वविजयसंयोजितरंजितरंगिणीसहित

सम्पादकः

सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,

वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

2024

विश्वविद्याग्रन्थमाला- 30

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः -सुमध्वविजयः तृतीयसर्गः- भाग-1

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्बोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचित-सुमध्वविजयसंवलितरचने

सम्पादकः : सि. आर. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम् : वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,
वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

© सर्वे अधिकाराः स्वायत्तीकृताः

प्रथममुद्रणम् : 2024

ISBN : 978-81-998716-9-4

पृष्ठसङ्ख्या : 8 + 132

प्रतयः : 250

मूल्यम् : 120 रूप्यकाणि

मुखचित्रविन्यासः : रघुनन्दनः

मुद्रणालयः : वागर्थ. बेङ्गलूरु

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Recognised by Rashtriya Sanskrit Samsthan, Deemed University,
Ministry of H.R.D., Govt. of India, New Delhi)

Sumadhvavijayaḥ

(Tṛtīyasargaḥ – Bhāga-1)

Composed by Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya"

Commentaries of:

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

**Accompanied by the Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of
Śrī Viśvanandana Tīrtha**

Edited by:

C. R. Pradeepa simha acharya, chaturveda.

Published by:

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,
vasant Kunj, New Delhi-110070

2024

IV

Vishvavidyagranthamala -30

Sumadhvavijayaḥ - (Tṛtīyasargaḥ – Bhāga-3)

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of Śrī Viśvanandana Tīrtha

Edited by: C. R. vd. Pradeepa simha achaya, chaturveda.

Published by: Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,

ISBN : 978-81-998716-9-4

Edition: 2024

copies : 250

©: Publishers

Price: 60

pages 8+132

printed by: vagartha.Bangalore

जगद्गुरुश्रीमन्मध्वाचार्यमूलमहासंस्थानम् पेजावरअधोक्षजमठः, उडुपि

अनुग्रहसन्देशः

श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यविरचितस्य 'सुमध्वविजय'महाकाव्यस्य तृतीये सर्गे साक्षात् वायुदेवावतारभूतस्य बालवासुदेवस्य लोकोत्तराणि बालचरितानि अतीव हृदयस्पर्शरूपेण वर्णितानि सन्ति । यथा श्रीमद्भागवते श्रीकृष्णस्य बाललीलाः भक्तानां मनः हरन्ति, तथैव अत्र वासुदेवस्य लीलाः माध्वजनानां कृते आनन्दसन्दोहं जनयन्ति । अद्य वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन अस्य तृतीयसर्गः सटीकः विदुषां पुरतः समुपस्थाप्यते इति ज्ञात्वा वयं भृशं मोदामहे ।

अस्मिन् सर्गे वासुदेवस्य सहजबलस्य, अगाधप्रज्ञायाः, देवभक्तेः च अनेके विस्मयकारकाः प्रसङ्गाः विस्तरेण निरूपिताः ।

अन्यस्मिन् दिने मात्रे अज्ञात्वा नारायणदण्डिकेर-नागेश्वर-अनन्तेश्वरादिमन्दिरेषु एकाकी सञ्चरन्, देवान् प्रणम्य, अन्ते उडुपी-अनन्तेश्वरसन्निधौ पित्रोः दर्शनं ददाति । अल्पीयसि वयसि एव ग्रामे प्रचलन्त्यां पुराणकथायां पौराणिकस्य अर्थदोषं सप्रमाणं खण्डयित्वा वासुदेवः सर्वान् विस्मितान् करोति । उपनयनानन्तरं गुरुसविधे (तोडन्तिल्लाय-इत्येतेषां समीपे) विद्याभ्यासमकुर्वन् "यत् पूर्वमेव ज्ञातं, तत् पुनः किमर्थं पठनीयम्?" इति पृच्छन् स्वस्य सर्वज्ञत्वं, विलक्षणां ग्रहणशक्तिं च प्रकटीकरोति । एतादृशाः नैके प्रसङ्गाः अत्र सविस्तरं चित्रिताः ।

एतादृशस्य भक्तिरसपूर्णस्य ग्रन्थभागस्य सम्पादनं महता परिश्रमेण कृतवन्तः सम्पादकाः विद्वांसः श्रीप्रदीपसिंहाचार्याः अस्माकं विशेषानुग्रहस्य पात्राणि सन्ति ।

श्रीमन्मध्ववल्लभः भगवान् श्रीकृष्णः, तथा अस्माकम् उपास्यमूर्ती श्रीरामविठ्ठलौ चास्य ग्रन्थस्य सम्पादकेभ्यः, प्रकाशकेभ्यः, वाचकेभ्यश्च अनुग्रहं निरन्तरं विधत्ताम् इति प्रार्थयामहे ।

इति नारायणस्मृतयः

श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीपादाः

निदेशकवचांसि

"बलं च विज्ञानमशेषतः..." इति शास्त्रवचनानुसारं मुख्यप्राणस्य मूलस्वरूपं ज्ञान-बलयोः आश्रयभूतम् । श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यविरचितस्य 'सुमध्वविजय'महाकाव्यस्य तृतीये सर्गे वर्णिताः वासुदेवस्य बाल्यलीलाः न केवलं जनानां कौतुकाय, अपि तु तेषां 'वाव्यंशत्वं' प्रमाणीकर्तुं प्रवृत्ताः । अवतारी पुरुषः बाल्ये अपि स्वस्य पूर्णत्वं न जहति इति अत्रत्यः तात्त्विकः सन्देशः ।

अस्मिन् तृतीये सर्गे वासुदेवस्य चरित्रं 'ज्ञान-बल-कारुण्यानां' त्रिवेणीसङ्गमः इव भासते । धावतः वृषभस्य पुच्छधारणं तस्य अमानवीय-शारीरिकबलं सूचयति । बाल्ये एव पौराणिकानां दोषखण्डनं, तथा "यत् पूर्वमेव ज्ञातं, तत् पुनः किमर्थं पठनीयम्?" इति प्रश्नः तस्य 'सहज-सर्वज्ञत्वं' प्रज्ञाबलं च द्योतयति । तथा मृत्तिकातुल्यैः तिन्त्रिणीबीजैः पितुः ऋणपरिहारः तस्य लोकोत्तरं पितृभक्तिं, सांसारिकसम्पदं प्रति वैराग्यं, पितरं प्रति कारुण्यं च प्रकटीकरोति । एतादृशान् नूतनान् विचारान् अयं सर्गः अस्माकं पुरतः स्थापयति ।

अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य अलौकिक-बाललीलामृतस्य प्रकाशनं क्रियते इति अस्माकं महद्भाग्यम् । अस्य कार्यस्य कृते स्वकीयम् 'अनुग्रहसन्देशं' प्रदाय अस्मान् अनुगृहीतवद्भ्यः, अस्माकं मार्गदर्शकेभ्यः, श्रीपेजावरमठाधीश्वरेभ्यः परमपूज्य श्रीश्रीविश्वप्र सन्नतिरर्थश्रीचरणेभ्यः संस्थायाः पक्षतः सविनयं साष्टाङ्गप्रणामान्, कृतज्ञतां च निवेदयामि । पूज्यपादानाम् आशीर्वादः, सन्देशश्च अस्माकं सर्वकार्याणां रक्षकः, प्रेरकश्च ।

तथैव, अस्य ग्रन्थस्य सम्पादनकार्यं महता परिश्रमेण कृतवद्भ्यः सम्पादकेभ्यः विद्मद्भ्यः श्रीप्रदीपसिंहाचार्येभ्यः हार्दिक्यः अभिनन्दनाः । बाललीलानां वर्णने नारायणपण्डिताचार्यस्य यः भावः अस्ति, तं भावं स्फुटतया प्रकाशयितुं कर्नाटकभावानुवादः अतीव उपकारकः । तेषाम् इयं निःस्वार्था शास्त्रसेवा सर्वथा श्लाघनीया ।

अनेन ग्रन्थेन वाचकवृन्दस्य, विशिष्य बालानां, युवानां च हृदये आचार्यान् प्रति दृढा भक्तिः, स्फूर्तिश्च उत्पद्येताम् इति श्रीहरिगुरुचरणौ प्रार्थये ।

डा । विठोबाचार्यः

सम्पादकीयम्

श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यविरचितः 'सुमध्वविजयः' श्रीमन्मध्वाचार्याणां जीवनचरितं प्रतिपादयन् अद्वितीयः महाकाव्यग्रन्थः वर्तते। अस्य ग्रन्थस्य 'तृतीयः सर्गः' वासुदेवस्य (श्रीमन्मध्वाचार्याणां बाल्यकालस्य) अलौकिकबाललीलाः, विलक्षणां मेधाशक्तिं, देवतानां विस्मयजनकं चरित्रं च वर्णयन् अत्यन्तं हृद्यो वर्तते। अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य तृतीयसर्गः विदुषां पुरतः समुपस्थाप्यते।

अस्मिन् तृतीये सर्गे बालवासुदेवस्य लोकोत्तराणि कार्याणि विस्तरेण वर्णितानि सन्ति। मुख्यतया अत्र-

मन्दिरदर्शनं पुराणकथायां दोषदर्शनं च:

एकदा बन्धुगृहं गतो वासुदेवः एकाकी सन् शिव-अनन्तेश्वरादिमन्दिराणि गत्वा देवान् प्रणमति। तस्य अन्वेषणाय प्रवृत्तो पिता अनन्तेश्वरमन्दिरे तं पश्यति। तदा भगवानेव स्वसहायक इति वासुदेववचः सर्वानपि आश्चर्याकरोति। बाल्ये एव वासुदेवस्य प्रज्ञा अतीव तीक्ष्णा आसीत्। एकदा ग्रामे प्रचलन्त्यां पुराणकथायां पौराणिकस्य अर्थदोषं बालः वासुदेवः सप्रमाणं खण्डयति, यत् दृष्ट्वा सर्वत्र विस्मयः सञ्जातः।

गुरुमुखेन एकवारं श्रुतम् अक्षरं वा वाक्यं वा सः न विस्मरति स्म। "यत् पूर्वमेव ज्ञातं, तत् पुनः किमर्थं पठनीयम्?" इति तस्य प्रश्नः आसीत्। तस्य अगाधं पाण्डित्यं, ग्रहणशक्तिं च दृष्ट्वा सर्वेष्याश्चर्यचकिताः भवन्ति। इत्येते बाललीलावृत्तान्ताः अत्र विस्तरेण निरूपिताः सन्ति।

एकदा बालः वासुदेवः धावतः महावृषभस्य पुच्छं धृत्वा तेन सह अत्यन्तं वेगेन अरण्ये सञ्चारं करोति। इदं तस्य सहजं वायुबलं सूचयति। तथैव, एकदा मध्यगेहभट्टः स्वस्य ऋणदात्रे धनं दातुं असमर्थः सन् चिन्ताक्रान्तः आसीत्। तदा बालवासुदेवः मुष्टिपरिमिततिन्त्रिणीबीजा निऋणदातुः हस्ते ददाति। तानि च बीजानि सुवर्णरूपेण परिवर्तितानि भवन्ति। अनेन पितुः ऋणं परिहृतं भवति।

VIII

अस्मिन् संस्करणे पेजावरमठस्य पूर्वाचार्याणां, श्रीमद्विश्वपतितीर्थश्रीमच्चरणानां व्याख्या योजिता । एषा व्याख्या निगूढप्रमेयान् सरलतया प्रकाशयति । अन्यव्याख्याः अपि छात्राणां कृते अत्यन्तं उपकारिकाः सन्ति । अपि च, श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थानां संक्षिप्ता अपूर्वा च कन्नडटीका सामान्यजिज्ञासूनां कृते प्रदीपप्रायः वर्तते ।

ग्रन्थस्यास्य सम्पादनावसरे मूलहस्तलेखानां साहाय्येन शुद्धपाठनिर्धारणाय मया यथामति प्रयत्नः कृतः । 'वेदवेदान्ताध्ययन-शोधसंस्थानस्य' एषः महान् प्रकल्पः विद्वज्जनैः समादृतः भवेदिति विश्वसिमि ।

कृतज्ञतासमर्पणम्:

एतादृशस्य महार्हग्रन्थस्य सम्पादनं मम परमं सद्भाग्यम् । अस्य महाकार्यस्य प्रेरणास्रोतोभूताः परमपूज्याः, श्रीपेजावरमठाधीश्वराः, श्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणाः । तेषां सततप्रोत्साहनेन, आशीर्वादेन च इदं सम्पादनकार्यं सिद्धम् । पूज्यपादानां चरणकमलयोः सश्रद्धं साष्टाङ्गप्रणामान् समर्पयामि ।

तथैव, वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानस्य निदेशकेभ्यः, श्रीविठोबाचार्येभ्यः अहं विशेषरूपेण कृतज्ञतां निवेदयामि । तेषां शास्त्रप्रेम, संस्थायाः अभिवृद्धौ तेषां श्रद्धा च अस्माकं स्फूर्तिः ।

अन्ते, अयं ग्रन्थः माध्वजिज्ञासूनां, विदुषां, शोधच्छात्राणां च ज्ञानवृद्धये भूयात् इति प्रार्थयन्, इदं ग्रन्थकुसुमं सर्वान्तर्गत-श्रीहरिवायुगुरूणां पादारविन्दयोः समर्पयामि ।

इति सज्जनविधेयः,

सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः.चतुर्वेदः

सुमध्वविजये तृतीयः सर्गः

अथ कदाचन सुन्दरनन्दनस्मितमुखेन्दुदृशां दयितौ नृणाम् ।

महमितो निजबन्धुमुदे मुदा प्रययतुः स्वजनैः सह दम्पती ॥ १ ॥

भावप्रकाशिका

बन्धुगृहस्य “नडुवैनडुवैरि” इत्यपभ्रष्टभाषा । ॥ १ ॥

पदार्थदीपिका

पुनर्लीलाविशेषान् वक्तुमारभते - अथेति । अथ कदाचन [सुन्दरनन्दनस्मितमुखेन्दुदृशाम्], सुन्दरः नन्दनः बालकः, तस्य स्मितं मन्दहाससहितं यन्मुखं तदेवेन्दुः तं पश्यन्तीति तथोक्तास्तेषां नृणां दयितौ प्रियौ दम्पती जायापती स्वजनैः सह [निजबन्धुमुदे] निजा आत्मीया ये बन्धवस्तेषां मुदे तोषाय, [महम्] मह उत्सवस्तमुद्दिश्य अतः स्वमन्दिरात् मुदा प्रययतुः ॥ १ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

कथान्तराणि विशेषाकारेण वक्तुमुपक्रमते - अथेति ॥ कथान्तरद्योतकोऽथशब्दः । “मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथो अथ” इत्यमरः । कदाचन कस्मिंश्चित्काले सुन्दरस्य नन्दनस्य स्मितं मन्दहासोपेतं यन्मुखं तदेवेन्दुरिव तं पश्यन्तीति तथोक्तास्तेषां नृणां दयितौ प्रियौ जाया च पतिश्च दम्पती । “जायाया दम्भावजम्भावौ वा निपात्यौ” इत्युक्तेर्जायापदस्य दम्भावः । निजानामात्मीयबन्धूनां मुदे सन्तोषाय । स्वजनैः स्वकीयजनैः सह महमुत्सवमुद्दिश्य अतः स्वमन्दिरात् मुदा प्रीत्या प्रययतुः । अस्मिन् सर्गे द्रुतविलम्बितं वृत्तम् । “द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ” इति तल्लक्षणम् ॥ १ ॥

मन्दोपकारिणी

अथेति ॥ अथ कतिपयवर्षानन्तरं “मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्न-कार्त्स्न्येष्वथो अथ” इत्यमरः । कदाचन कस्मिंश्चित् काले सुन्दरनन्दनस्मितमुखेन्दुदृशां सुन्दरः मनोहरः नन्दनः हर्षकः सुतः “नन्दनो हर्षकः सुतः” इति विश्वः । सुन्दरश्चासौ नन्दनश्च सुन्दरनन्दनः तस्य स्मितं मन्दहासयुक्तं

च तत् मुखं च स्मितमुखं तदेव इन्दुः चन्द्रः तं पश्यन्तीति दृशः तेषां नृणाम् जनानां दयितौ प्रियौ “दयितं वल्लभं प्रियं” इत्यमरः । सुन्दरं बालकं दृष्ट्वा तदुपरि प्रीत्या तन्मातापितृत्वेन जनानां प्रीतिविषयौ इति भावः । दम्पती जाया च पतिश्च दम्पती “दम्पती जंपती जायापती भार्यापती च तौ” इत्यमरः । निजबन्धुमुदे निजाः स्वकीयाश्च ते बन्धवः ज्ञातयश्च निजबन्धवः तेषां मुदे प्रीत्यै । स्वजनैः ज्ञातिभिः सह “सगोत्रबान्धवज्ञातिबन्धुस्वजनाः समाः” इत्यमरः । महं विवाहाद्युत्सवं “मह उद्धव उत्सवः” इत्यमरः । उद्दिश्य इतः अस्मात् स्वमन्दिरात् । मुदा हर्षेण “सुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः” इत्यमरः । प्रययतुः जग्मतुः “या प्रापणे” इत्यस्माल्लिट् परस्मैपदं ययौ ययतुः ययुः । सर्गसमाप्तिपर्यन्तं प्रायः द्रुतविलम्बितं वृत्तम् । “द्रुतविलम्बितमाह नभौ भरौ” इति तल्लक्षणात् ॥ १ ॥

स्वजनतापगमागमसङ्गमप्रतिसभाजितपूर्वकसम्भ्रमे ।

अविदुषी जननीति स बालकः शरणतो रणतो निरगाञ्चभिः ॥ २ ॥

पदार्थदीपिका

स्वजनेति । नृभिः रणतः ध्वनिं कुर्वतः, जनसम्भाषणादिध्वनियुक्तात् शरणतः गृहात् स बालकः, [स्वजनतापगमागमसङ्गमप्रतिसभाजितपूर्वकसम्भ्रमे] स्वजनता स्वबन्धुसमूहः, तस्या अपगमः उत्सवमन्दिराच्चिर्गमः, आगमः प्रवेशः, सङ्गमः सम्मेलनम्, प्रतिसभाजितं परस्परसत्कारः तानि पूर्वाणि यस्य स चासौ सम्भ्रमश्च तस्मिन् जननी माता अविदुषी मामजानती अथवा मच्चिर्गमनमजानती इति मत्वा निरगात् ॥ २ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

स्वजनेति ॥ स बालः । नृभिः नरैः । रणतो ध्वनिं कुर्वतः । “रण शब्द” इति धातुः । शरणतो गृहात् । जनानां समूहो जनता स्वस्यात्मनो जनता स्वबन्धुजनसमूह इत्यर्थः । तस्या अपगम उत्सवमन्दिराच्चिर्गमः स च, आगमः प्रवेशः स च, सङ्गमः संमेलनं स च, प्रतिसभाजितं परस्परसम्भावनं तच्च तानि पूर्वाण्येव पूर्वकाणि यस्य तादृशश्चासौ सम्भ्रमश्च तस्मिन् । जननी विदुषी न भवतीति अविदुषी । मम निर्गमनं न जानातीति मत्वा निरगात् निर्जगाम । “ङ्ण गतौ” लुङ् ॥ २ ॥

मन्दोपकारिणी

स्वजनेति ।। सः बालकः वासुदेवः । नृभिः जनैः । रणतः ध्वनिं कुर्वतः सर्वत्र कोलाहलशब्दपूर्णात् इति यावत् । शरणतः गृहात् । “शरणं गृहरक्षित्रोः” इत्यमरः । निरगात् निर्जगाम “इण् गतौ” इत्यतो लुङ् परस्मैपदं “अगात् अगाताम् अगुः” । किं कृत्वा, स्वजनता पगमागमसङ्गमप्रतिसभाजितपूर्वकसम्भ्रमे जनानां समूहो जनता स्वा च सा जनता च स्वजनता अपगमः उत्सवगृहात् निर्गमः, आगमः उत्सवगृहे प्रवेशः, सङ्गमः एकत्र मेलनं, प्रतिसभाजितं परस्परं सम्भावना, अपगमश्च आगमश्च सङ्गमश्च प्रतिसभाजितं च अपगमागमसङ्गमप्रतिसभाजितानि । स्वजनतायाः अपगमागमसङ्गमप्रतिसभाजितानि पूर्वकाणि पुरःसराणि यस्य स तथोक्तः । स चासौ सम्भ्रमः उत्सवश्च तस्मिन् । जननी मम माता । अविदुषी मम गृहात् बहिर्गमनं अजानती इति ज्ञात्वा ।। २ ।।

क्व नु यियाससि तात न सांप्रतं स्वजनसन्त्यजनं तव साम्प्रतम् ।

इति विभुः पथिकैरुदितो ब्रजन् स्मितमनाकुलमुत्तरमातनोत् ।। ३ ।।

पदार्थदीपिका

क्व नु । तात वत्स क्व नु यियाससि यातुमिच्छसि? साम्प्रतं इदानीं 'एतर्हि सम्प्रतीदानीमधुना साम्प्रतं तथा' इत्यमरः । तव स्वजनसन्त्यजनं बन्धुजनपरित्यागः साम्प्रतं युक्तं न । 'युक्ते द्वे साम्प्रतं स्थाने' इत्यमरः । साम्प्रतं स्थाने इति द्वे अव्यये युक्तमित्यर्थे वर्तेते इत्यभिधानार्थः । इति पथिकैः पान्थैः उदितः ब्रजन् विभुः समर्थः बालः अनाकुलं सम्भ्रमरहितं स्मितं मन्दहासम् उत्तरमातनोत् अकरोत् । पथिकवचनं श्रुत्वा मन्दहासं चकारेति भावः ॥ ३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

क्वन्विति ।। तात वत्स क्व नु यियाससि यातुमिच्छसि । साम्प्रतम् इदानीं “एतर्हि सम्प्रतीदानीमधुना साम्प्रतं तथा” इत्यमरः तव स्वजनस्य बन्धुजनस्य स्वजनसन्त्यजनं त्यागः साम्प्रतं युक्तं न । “युक्ते द्वे साम्प्रतं स्थाने” इत्यमरः । इति पथि भवाः पथिकास्तैः पान्थजनैरित्यर्थः । उदितः ब्रजन् गच्छन् । विभुः समर्थः । स बालः आकुलं न भवतीत्यनाकुलं

सम्भ्रमरहितमित्यर्थः । स्मितं मन्दहासमुत्तरं पथिकवचनानां प्रत्युत्तरमातनोत् अकरोत् । “तनु करणे” लङ् । पथिकवचनं श्रुत्वा मन्दहासं चकारेति भावः ॥ ३ ॥

मन्दोपकारिणी

क्वन्विति ॥ व्रजन् गच्छन् । विभुः समर्थः वासुदेवः । हे तात । वत्स क्व नु कुत्र वा “नु पृच्छायां विकल्पे च” इत्यमरः । यियाससि यातुं इच्छसि “या प्रापणे” इत्यतो लट् परस्मैपदं “यियाससि यियासथः यियासथ” । “तातोऽनुकम्पे पितरि” इति भास्करोक्तेः । स्वजनं परित्यज्य एकाकिनः एव गच्छतः वासुदेवस्यानुकम्पाविषयत्वात् तातेति प्रयोगः । सांप्रतं इदानीम् । तव स्वजनसन्त्यजनं स्वजनस्य स्वकीयजनस्य सन्त्यजनं परित्यागः स्वजनं विहाय अन्यत्र गमनमिति यावत् । न साम्प्रतं युक्तं न भवति । “युक्ते द्वे साम्प्रतं स्थाने” इत्यमरः । “साम्प्रतं स्थाने इति द्वे पदे युक्तं इत्यर्थके” इत्यभिधानार्थः । इति पूर्वोक्तप्रकारेण । पथिकैः मार्गस्थैः “अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्यः पान्थः पथिकः” इत्यमरः । उदितः पृष्टस्सन् । अनाकुलं उद्वेगरहितं स्मितं मन्दहासमेव उत्तरं पथिकवचनानां प्रत्युत्तरं आतनोत् अकरोत् । “तनु विस्तारे” इत्यतो लङ् परस्मैपदं “अतनोत् अतनुतां अतन्वन्” । क्व गच्छसि इति पृष्टः भयं विना हसन् जगामेति भावः ॥ ३ ॥

त्वरितमेत्य स काननदेवतासदनमत्र ननाम रमापतिम् ।

अपि ततः प्रगतो लघु नारिकेल्युपपदान्तरसद्गतं च तम् ॥ ४ ॥

भावप्रकाशिका

काननदेवतासदनस्य “कुडुवूरु” इत्यपभ्रष्टभाषा । अन्तरम् अवटम् । नारिकेल्युपपदान्तरस्य “तोकुडे” इत्यपभ्रष्टभाषा ॥ ४ ॥

पदार्थदीपिका

त्वरितम् । स बालकः त्वरितं शीघ्रं यथा भवति तथा [काननदेवतासदनम्] कानने अधिष्ठिता या देवता तस्याः सदनं मन्दिरम् एत्य आगत्य अत्र सदने रमापतिं ननाम । अस्य काननस्य 'कुडुवूरुकान' इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा । ततः अपि काननदेवतासदनादपि लघु क्षिप्रम्, 'लघुक्षिप्रमं

द्रुतम्' इत्यमरः । प्रगतः यातः नाळिकेर्युपपदान्तरसद्मगतम्, नाळिकेर एव नाळिकेरी उपपदं यस्य तन्नाळिकेर्युपपदम् । नाळिकेर्युपपदं च तदन्तरं चेति नाळिकेर्युपपदान्तरम् । तत्र च उपपदस्य नाळिकेरीशब्दस्य 'ताळे' इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा । अन्तरशब्दस्य च 'कुडे' इति । तथा च नाळिकेर्यन्तरशब्दस्य 'ताळेकुडे' इत्यपभ्रष्टभाषायां समुदायार्थः । 'ताळेकुडे' इति शिवळ्ळिग्रामे कस्यचिद् देशविशेषस्य सञ्ज्ञा । नाळिकेर्युपपदान्तरे यत् सद्म देवालयः तत्र गतं च तं हरिं ननाम ॥ ४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

त्वरितमिति ॥ सः त्वरितं शीघ्रं यथा भवति तथा काननेऽधिष्ठिता देवता तस्याः सदनं मन्दिरम् । काननस्य “कुडुवूरकानन” इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा । आ सम्यग् इत्वा गत्वा एत्य, अत्र काननदेवतासदने रमापतिं तत्र सन्निहितं श्रीहरिं ननाम । ततोऽपि काननदेवतासदनादपि लघु शीघ्रं यथा भवति तथा । “लघुक्षिप्रमरं द्रुतम्” इत्यमरः । प्रगतो यातः सन् नालिकेर एव नारिकेलि । स उपपदं यस्य तन्नारिकेल्युपपदं च तदन्तरञ्चेति नारिकेल्युपपदान्तरम् । तत्र चोपपदस्य नारिकेलीशब्दस्य संस्कृते नारिकेल-वृक्षवाचिनस्तौवानां “तो” इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा । अन्तरशब्दस्य “अन्तरमवटं छिद्र”मित्यभि धानात्संस्कृते छिद्रवाचिनस्तौवानां “कुडे” इति । तथा च नारिकेल्यन्तरशब्दस्य “तोकुडे” इत्यपभ्रष्टभाषायां समुदायार्थः । “तोकुडे” इति शिवळ्ळिग्रामे कस्यचिद्देश-विशेषस्य सञ्ज्ञा तस्मिन् यत्सद्म तस्मिन् गतः सन्निहितस्तं च शिवान्तर्गतं हरिं च ननाम ॥ ४ ॥

मन्दोपकारिणी

त्वरितमिति ॥ सः वासुदेवः त्वरितं शीघ्रम् । काननदेवतासदनं काननं वनं “गहनं काननं वनं” इत्यमरः । देवतायाः विष्णुदेवतायाः सदनं देवालयं एत्य प्राप्य । अत्र काननदेवतालये रमापतिं रमायाः लक्ष्म्याः पतिं भर्तारं हरिं ननाम नमस्कृतवान् । “णम प्रहृत्वे शब्दे” चेत्यतो लिट् परस्मैपदं “ननाम नेमतुः नेमुः” । ततोऽपि तस्मात् काननदेवालयात् अपि । लघु द्रुतं “लघुक्षिप्रमरन्दुतं” इत्यमरः । प्रगतः प्रयातः सन् नारिकेल्युपपदान्तरसद्मगतं नारिकेलीति उपपदान्तरं संज्ञाविशेषः यस्य तत् नारिकेल्युपपदान्तरं तच्च तत् सद्म देवालयं तत्र गतं विद्यमानं

हरिं च ननाम । पूर्वं अरण्यकाननदेवालये विद्यमानं हरिं प्रणम्य ततोऽपि उत्तरत्र गतः सन्
नारिकेलदेवालयगतं च हरिं च प्रणनामेति भावः ॥ ४ ॥

नलिननाभनिभालनसंमदागमविकस्वरभास्वरलोचनः ।

जनमनोनयनाम्बुजभास्करो रजतपीठपुरं प्रययावसौ ॥ ५ ॥

पदार्थदीपिका

नळिनेति । नळिननाभनिभालनसंमदागमविकस्वरभास्वरलोचनः, नळिननाभस्य पद्मनाभस्य
निभालनेन दर्शनेन सम्मदः सन्तोषः नळिननाभनिभालनसंमदः । ‘- प्रमोदामोदसंमदाः’
इत्यमरः । तस्य आगमेन प्राप्या विकस्वरे विकास प्राप्ते भास्वरे शोभमाने लोचने यस्य स तथोक्तः
। जनमनोनयनाम्बुजभास्करः, जनानां मनसां नयनाम्बुजानां च भास्करः । जनमनोनयनानां
सन्तोषकारी असौ रजतपीठपुरं प्रययौ ॥ ५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

नळिनेति ॥ नळिनं नाभौ यस्य तस्य श्रीहरेः । निभालनं दर्शनम् । “निशामनं निभालनं
निध्यानमवलोकनं” इति हलः । तेन सम्मदः सन्तोषः । “प्रमोदामोदसंमदा” इत्यमरः ।
तस्यागमः प्राप्तिः तेन विकस्वरे विकासं प्राप्ते भास्वरलोचने शोभमानलोचने यस्य तादृशः ।
जनानां मनांसि च नयनानि च जनमनोनयनानि । तानि अम्बुजानीव तेषां भास्कर इव भास्करः
। सन्तोषकारी असौ रजतपीठारख्यं पुरं प्रययौ ॥ ५ ॥

मन्दोपकारिणी

नळिनेति ॥ नळिननाभनिभालनसंमदागमविकस्वरभास्वरलोचनः नळिनं पद्मं “वा पुंसि
पद्मं नळिनं” इत्यमरः तत् नाभौ यस्य सः नळिननाभः हरिः । तस्य निभालनं दर्शनं तेन
जातः संमदः सन्तोषः । “प्रमोदामोदसंमदाः” इत्यमरः । तस्य आगमः आगतिः आप्तिरिति
यावत् “आगमस्त्वागतौ शास्त्रे” इत्यभिधानात् । नळिननाभस्य निभालनं नळिननाभनिभालनं
तेन संमदागमः तेन विकस्वरे विकासं प्राप्ते भास्वरे शोभमाने लोचने नयने यस्य स तथोक्तः ।

हरिदर्शनप्राप्तसुरखेन विकसितनेत्रः इति यावत् । जनमनोनयनाम्बुजभास्करः मनांसि च नयनानि च मनोनयनानि तान्येवाम्बुजानि कमलानि जनमनोनयनाम्बुजानि तेषां भास्करः सूर्यसदृशः । तत्र तत्र स्वात्मानं पश्यतां जनानां मनोनयनानां हर्षकारी इत्यर्थः । एतादृशः असौ बालकः रजतपीठपुरं रजतपीठाख्यपुरं प्रययौ प्राप ॥ ५ ॥

सुहयमेधगणातिशयालवो हरिनमस्कृतयः सुकृता इमाः ।

इति सुरैरपि भूसुरमण्डलैः समनमत् स सविस्मयमीक्षितः ॥ ६ ॥

पदार्थदीपिका

सुहयेति । सुकृताः अष्टाङ्गविशिष्टतया सम्यक् कृताः इमाः हरिनमस्कृतयः हरये कृताः नमस्काराः सुहयमेधगणातिशयालवः शोभनाश्वमेधगणानतिशयिष्णवः इति सुरैः देवैः भूसुरमण्डलैः द्विजसमूहैः अपि सविस्मयं विस्मयसहितं यथा भवति तथा ईक्षितः दृष्टः स समनमत् ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

सुहयेति ॥ सु सम्यक् कृताः सुकृताः । “उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा । पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः” इत्यष्टाङ्गविशिष्टतया कृता इत्यर्थः । इमा हरेर्नमस्कृतयः हरये कृतनमस्कारा इत्यर्थः । सु शोभना ये हयमेधा अश्वमेधयागास्तेषां गणाः समूहास्तानतिशयितुं शीलमासामस्ती-त्यतिशयालवः । इति अनेनाभिप्रायेण । “एकोऽपि कृष्णस्य कृतप्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः । दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाये”त्युक्तेः । सुरैः देवैः भूसुरमण्डलैः ब्राह्मणसमूहैरपि सविस्मयं विस्मयेन सहितं यथा भवति तथा । ईक्षितो दृष्टः । स समनमत् नमश्चकार ॥ ६ ॥

मन्दोपकारिणी

सुहयेति ॥ सुकृताः सु सम्यक् भक्त्यादिपूर्वकं कृताः अनुष्ठिताः । इमाः हरिनमस्कृतयः हरिविषयकनमस्काराः । सुहयमेधगणातिशयालवः सु साङ्गतया सम्यक् कृताः हयमेधाः

अश्वमेधयज्ञाः तेषां गणाः समूहाः तान् अतिशयन्ते अतिक्रमन्तीति अतिशयालवः । साङ्गानुषु
ठिताश्वमेधसमूहापेक्षया अतिशयितफलप्रदस्वभावाः इति भावः । इति एवं अनुसन्धानं कुर्वद्भिः
सुरैः देवैः भूसुरमण्डलैः अपि भूसुराणां ब्राह्मणानां मण्डलैः समूहैः । “पूगो वितानं प्रकरो
मण्डलं चक्रवालकं” इति । सविस्मयं विस्मयेन आश्चर्येण सहितं यथा भवति तथा ईक्षितः दृष्टः
। सः वासुदेवः हरिं समनमत् सम्यक् नमस्कृतवान् ॥ ६ ॥

न हि हरिं सततं न नमत्यसौ न च न पश्यति नापि न वन्दते ।

अपि तथेति विधाय विशेषतः स ननु साधुजनान् समशिक्षयत् ॥ ७ ॥

पदार्थदीपिका

न हि । असौ सततं हरिं न नमति इति न हि । न पश्यति इति च न हि । हरिं न
वन्दते इति अपि न हि । तथाऽपि सदा हरिनमस्कारादिकं कुर्वन्नपि स इति विशेषतो विधाय
नमस्कारादिकं कृत्वा साधुजनान् समशिक्षयन्ननु, शिक्षितवान् हि ॥ ७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

समनमदित्युक्त्या श्रीमदाचार्याणां हरिवन्दनादिकं कादाचित्कमिति न मन्तव्यमित्याशयवानाह
— न हीति ॥ असौ हरिं सततं न नमतीति न हि । किन्तु सर्वदा नमत्येव । हरिं न पश्यतिति
च न । “दृशिर् प्रेक्षणे” लट् । हरिं न वन्दते न स्तुवत इत्यपि न । तथापि सदा हरिवन्दनादिकं
कुर्वन्नपि स इति विशेषतो विशेषात् विधाय नमस्कारादिकं कृत्वा साधुजनान्समशिक्षयत् ननु
शिक्षितवान् हि । “शिक्ष विद्योपादाने” लङ् ॥ ७ ॥

मन्दोपकारिणी

न हीति ॥ असौ बालकः हरिं सततं निरन्तरं न नमतीति न किन्तु सर्वदा हरिं नमस्करोत्येव
। असौ हरिं सततं न पश्यतिति च न नापरोक्षीकरोतीति च न किन्तु सर्वदा प्रत्यक्षीकरोत्येव
। असौ हरिं सततं न वन्दते इत्यपि न, न स्तौतीति न किन्तु सर्वदा स्तौति । “णम् प्रह्वत्वे
शब्दे च, दृशिर् प्रेक्षणे” इत्यतो लट् परस्मैपदम् । “वदि अभिवादनस्तुत्योः” इत्यतो लट्

आत्मनेपदं “वन्दते वन्देते वन्दन्ते” । तर्हि पुनः किमर्थं नमस्कारादिकं अकरोदित्याह अपीति । तथापि सदा हरिनमस्कारादिकं कुर्वन्नपि सः वासुदेवः इति पूर्वोक्तप्रकारेण विशेषतः सर्वसमक्षं नमनादिकं विधाय कृत्वा साधुजनान् साधून् मुक्तियोग्यान् जनान् समशिक्षयत् ननु शिक्षितवान् हि । “शिक्ष विद्योपादाने” इत्यतो लङ् परस्मैपदं “अशिक्षयत् अशिक्षयतां अशिक्षयन्” । स्वयं सर्वदा हरिनमस्कारादिकं कुर्वन्नपि सर्वैः मुक्तियोग्यैर्जनैः हरिनमनादिकं कर्तव्यमिति नमनादेः आवश्यकताज्ञापनाय सर्वसमक्षं पुनःपुनः नमस्कारादिकं कृतवानिति भावः ॥ ७ ॥

अनवलोक्य सुतं सुतवत्सलो मृगयति स्म महीसुरपुङ्गवः ।

मुहुरपृच्छदमुष्य गतिं नरान् पथि पथि प्रगतोऽनुपदं द्रुतम् ॥ ८ ॥

पदार्थदीपिका

अनवलोक्य । सुतवत्सलः पुत्रस्नेहयुक्तः महीसुरपुङ्गवः ब्राह्मणेन्द्रः सुतमनवलोक्य अदृष्ट्वा मृगयते स्म मार्गयामास । स्मातीते । अमुष्य गतिं गमनं नरान् पथिपथि मार्गोमार्गे मुहुरपृच्छत् । ‘दुहियाचि-’ इत्यादिना द्विकर्मत्वम् । कथम्भूतः? अनुपदं तस्य पदमनुसृत्य द्रुतं प्रगतः । अन्विष्य गतः । अनुपदं निरन्तरं पुत्रनिर्गमनानन्तरमेव प्रगत इति वा ॥ ८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अनवलोक्येति ॥ पदं पुत्रपादचिह्नमनुसृत्यानुपदम् । “पदं स्थाने विभक्त्यन्ते शब्दे वाक्येऽङ्गवस्तुनोः । प्राणे पादे पादचिह्ने व्यवसायापदेशयोः” इति हेमचन्द्रः । द्रुतं प्रगतोऽन्विष्य गतः । अनुपदं निरन्तरं पुत्रनिर्गमनानन्तरमेव प्रगत इति वा । सुते वत्सलः स्निग्धः पुत्रस्नेहयुक्त इत्यर्थः । सुतवत्सलो महीसुरेषु भूसुरेषु महीसुरपुङ्गवः श्रेष्ठः । स तु मध्यगेहभट्टः सुतं अनवलोक्य अदृष्ट्वा मृगयति स्म मार्गयामास । “मृग अन्वेषणे” लट् । अमुष्य गतिं गमनं गच्छतो नरान् प्रति पथि पथि मार्गे मार्गे मुहुरपृच्छत् विचारितवान् । “पृच्छ शीप्सायाम्” लङ् । “दुह्याच्” इति द्विकर्मकोऽयं धातुः ॥ ८ ॥

मन्दोपकारिणी

अनवलोक्येति ।। सुतवत्सलः सुते पुत्रे वत्सलः स्नेहयुक्तः । “श्रीमान् स्निग्धस्तु वत्सलः” इत्यमरः । महीसुरपुङ्गवः महीसुराणां ब्राह्मणानां पुङ्गवः श्रेष्ठः । “स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः” इत्यमरः । सुतं अनवलोक्य अदृष्ट्वा । मृगयति स्म अन्वेषितवान् “मृग अन्वेषणे” इत्यतो लट् परस्मैपदम् । स्म अतीते । ततः अनन्तरं अनुपदं सुतस्य पदं भूमौ दृश्यमानपादाकारं अनु अनुसृत्य । द्रुतं शीघ्रं प्रगतः प्रयातः उत्सवमन्दिरात् प्रस्थितः इत्यर्थः । सः ब्राह्मणः पथि पथि मार्गे मार्गे मुहुः पुनः पुनः नरान् जनान् अमुष्य बालकस्य गतिं गमनं अपृच्छत् पृष्टवान् । “प्रच्छ ज्ञीप्सायाम्” इत्यतो लङ् परस्मैपदम् । “दुह्याच् पच्” इत्यादिना द्विकर्मकत्वम् । प्रतिमार्गं दृष्टदृष्टजनान् एतन्मार्गे गच्छन् बालकः भवद्भिः न दृष्टः किं इति अपृच्छत् इति भावः ।। ८ ।।

जनसदागतिसूचितवर्त्मना प्रतिपदं व्रजता परया तृषा ।

द्विजमहामधुपेन मनोहरं स्मितमलाभि सुताननवारिजम् ।। ९ ।।

पदार्थदीपिका

जनेति । प्रतिपदं प्रतिक्षणं जनसदागतिसूचितवर्त्मना अभिमुखमाव्रजता जनाख्यवायुना सूचितेन मार्गेण । ‘श्वसनः स्पर्शनो वायुर्मातरिश्वा सदागतिः’ इत्यमरः । परया तृषा उत्कण्ठया व्रजता पुत्रमन्विष्य गच्छता द्विजमहामधुपेन ब्राह्मणाख्येन महाभ्रमरेण मनोहरं स्मितं विकसितं मार्गश्रमाभावादद्भानमिति भावः । ‘मनोहरस्मितम्’ इति वा पाठः । सुताननवारिजम् अलाभ प्राप्तम् । कमलपरिमलमादायाऽव्रजन्तं वायुमभिगच्छता कमलमन्विष्यता भ्रमरेण विकसितं वारिजमिवेति श्लेषाभिप्रायः ।। ९ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

जनेति ।। पदं पदं प्रति प्रतिपदं प्रतिपादप्रक्षेपमित्यर्थः । प्रतिक्षणमिति यावत् । जनोऽभिमुखमाव्रजन् जनः स एव सदागतिः वायुस्तेन सूचितं यद्वर्त्म मार्गस्तेन जनसदागतिसूचितवर्त्मना । “श्वसनस्पर्शनो वायुर्मातरिश्वा सदागतिः” इत्यमरः । परया तृषा तृष्णया व्रजता पुत्रमन्विष्य गच्छता द्विजमहामधुपेन द्विजरूपमहाभ्रमरेण । मनोहरं स्मितं विकसितं मार्गश्रमाभावादद्भानमिति भावः । (“मनोहरस्मित”मिति वा पाठः) सुताननवारिजं

अलाभि प्राप्तम् । कमलपरिममादाय व्रजन्तं वायुमभिगच्छता कमलमन्विष्य गच्छता भ्रमरेण विकसितं वारिजमिवेति श्लेषाभिप्रायः ॥ ९ ॥

मन्दोपकारिणी

जनेति ॥ प्रतिपदं प्रतिक्षणम् । जनसदागतिसूचितवर्त्मना जनः मार्गे स्वाभिमुखेन व्रजन् जनः स एव सदागतिः वायुः जनसदागतिः । “मातरिश्वा सदागतिः” इत्यमरः । तेन सूचितं ज्ञापितं च तत् वर्त्म मार्गश्च जनसदागतिसूचितवर्त्म तेन । “अयनं वर्त्म मार्गाध्व पन्थानः” इत्यमरः । अनेन मार्गेण बालको गतः इति प्रतिक्षणं स्वाभिमुखेन आगतजनज्ञापितमार्गेणेति यावत् । परया अतिशयतया । तृषा षकारान्तस्तृद्धब्दोऽयं पिपासया मुखकमलदर्शनमकरन्दपानेच्छयेति यावत् । “उदन्यातु पिपासा तृट्” इत्यमरः । व्रजता पुत्रं अन्विष्य गच्छता । द्विजमहामधुपेन महान् श्रेष्ठश्वासौ मधुपः भ्रमरश्च महामधुपः । “मधुलिण्मधुपालिनः” इति भ्रमरपर्यायपदानि । द्विजः एव मध्यगेहः एव महामधुपः तेन मनोहरं स्मितं विकसितं मार्गश्रमाभावात् अस्मानमिति भावः । मनोहरस्मितमिति पाठे मनोहरं च तत् स्मितं चेति समासः । सुताननवारिजं सुतस्य आननमेव मुखमेव वारिजं कमलं अलाभि प्राप्तम् । “डु लभष् प्राप्तौ” इत्यतः कर्मणि लुङ् आत्मनेपदं “अलाभि अलाभिषातां अलाभिषत” । यथा कमलपरिमलमादाय आव्रजन्तं वायुं अभिगच्छता कमलपरिमलं अनुभवता तथा च कमलपरिमलं अन्विष्यता भ्रमरेण विकसितं सुन्दरं कमलं लभ्यते तद्वत् पुत्रं दृष्ट्वा आव्रजन्तं जनं अभिमुखेन गच्छता तन्मुखतः पुत्रगतमार्गं श्रुत्वा पुत्रं अन्विष्यता द्विजेन “अस्मानं पुत्रमुखं दृष्टं” इति भावः ॥ ९ ॥

विरहदूनतयोद्गमनोन्मुखं न्यरुणदश्च पुरा स ययोर्दृशोः ।

अथ तयोः प्रमदोत्थितमप्यदः प्रतिनिरुध्य गिरं गुरुरब्रवीत् ॥ १० ॥

पदार्थदीपिका

विरहेति । स गुरुः पिता गिरं वाचम् अब्रवीत् । किं कृत्वा? पुरा सुतान्वेषणकाले विरहदूनतया सुतवियोगाद् दुःखितत्वेन उद्गमनोन्मुखं निर्यातुमुद्युक्तम् अश्चु ययोर्दृशोः न्यरुणत् अमङ्गलशङ्कया निरुद्धवान् अथ पुत्रदर्शनानन्तरमपि प्रमदोत्थितं तद्दर्शनानन्दादुद्गतम् अदः तद् बाष्पं [अपि] तयोः एव दृशोः प्रतिनिरुद्धय अमङ्गलभयाच्चिरुद्धय ॥ १० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

विरहेति ।। स गुरुः पिता । “गुरुर्महत्याङ्गिरसे पित्रादौ धर्मदेशक” इति हेमचन्द्रः । पुरा सुतान्वेषणकाले विरहदूनतया विरहेण सुतवियोगेन दूनो दुःखितस्तस्य भावस्तत्ता तथा । उद्गमनोन्मुखं उद्गमनाय निस्सरणायोन्मुखमुद्युक्तं अश्रु ययोर्दृशोर्न्यरुणत् अमङ्गलशङ्कया निरुद्धवान् । “रुधिरावरणे” लङ् । अथ पुत्रदर्शनानन्तरं प्रमदोत्थितमपि प्रमदेन सन्तोषेणोदितमप्युत्पन्नमपि सुतदर्शनानन्तरं आनन्देनोद्गतमपीत्यर्थः । अदः अश्रु तयोः एव दृष्टयोः प्रतिनिरुध्य अमङ्गलभयाच्चिरुध्य गिरं वाचमब्रवीत् ।। १० ।।

मन्दोपकारिणी

विरहेति ।। सः गुरुः पिता । “गुरुर्निषेकादिकरे पित्रादौ सुरमन्त्रिणि” इति विश्वः । गिरं वाचं “गीर्वाग्वानी सरस्वती” इत्यमरः । अब्रवीत् उवाच “ब्रून् व्यक्तायां वाचि” इत्यतो लङ् परस्मैपदं “अब्रवीत् अब्रूताम् अब्रुवन्” । किं कृत्वा पुरा पूर्वं पुत्रदर्शनाभावकाले विरहदूनतया विरहेण पुत्रवियोगेन दूनः सन्तापितः विरहदूनः विरहदूनस्य भावो विरहदूनता तथा वियोगसन्तप्तत्वेन इत्यर्थः । “सन्तापितसन्तप्तौ धूपितधूपायितौ दूनश्च” इत्यमरः । उद्गमनोन्मुखं उद्गमनाय बहिर्निर्गमनाय उन्मुखं उद्युक्तं अश्रु नेत्राम्बु ययोः दृशोः चक्षुषोः न्यरुणत् अमङ्गलशङ्कया निरुद्धवान् । “नि” पूर्वक “रुधिर आवरणे” इति धातोर्लङ् परस्मैपदं, “न्यरुणत् न्यरुन्धाम् न्यरुन्धन्” । अथ पुत्रदर्शनानन्तरं प्रमदोत्थितमपि प्रमदात् पुत्रदर्शनोत्पन्नहर्षात् । “मुत्प्रीतिः प्रमदो हर्षः” इत्यमरः । उत्थितं उद्गतमपि । अदः तद्वाष्पं तयोः एव दृशोः प्रतिनिरुध्य अमङ्गलबुद्ध्या निरुद्धय । “दृक् दृष्टी चाश्रुनेत्राम्बु रोदनं चास्रमश्रु च” इत्यमरः ।। १० ।।

अयि सुतेदमुदाहर तत्त्वतो ननु समागतवानसि साम्प्रतम् ।

स्वजनतारहितस्य तु कोऽत्र ते सहचरोऽर्भक दीर्घतमे पथि ।। ११ ।।

पदार्थदीपिका

अयि । अयि इत्यव्ययं प्रश्नेऽनुनये वा वर्तते । ‘प्रश्ने चानुनये त्वयि’ इत्यमरः[37] । सुत साम्प्रतं समागतवान् इयन्तं दूरमागतवान् असि ननु तदस्तु तावत् । अर्भक बालक

स्वजनतारहितस्य ते तव अत्र तु त्वये - दानीमतीत्याऽगते दीर्घतमे अतिदूरे पथि मार्गे सहचरः
सहायभूतः कः? इदं मया पृष्ठं तत्त्वतः यथार्थतः उदाहर कथय ॥ ११ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अयीति ।। अयि इत्यव्ययं प्रश्नेऽनुनये वा वर्तते । “ऊं प्रश्नेऽनुनये त्वयि” इत्यमरः । अयि
सुत हे सुत साम्प्रतम् इदानीं समागतवानसि इयदूरमागतवानसि ननु । तदस्तु तावत् । अर्भक
बालक स्वजनतारहितस्य स्वजनसमूहेन रहितस्य विरहितस्य ते तव अत्र त्वयेदानीमतीत्यागते
दीर्घतमे अतिदूरे पथि मार्गे सहचरः सहायस्तु कः? इदं मया पृष्ठं तत्त्वतो यथार्थतः उदाहर कथय
। “हञ् हरणे” लोट् ॥ ११ ॥

मन्दोपकारिणी

अयीति ।। अयि इति कोमलामन्त्रणे । कोमलामन्त्रणं नाम भर्त्सनादिना विना मृदुवचनेन
सम्बोधनम् । अयि सुत साम्प्रतं अधुना समागतवानसि इयन्तं दूरं आगतवानसि भवसि ननु ।
“अस भुवि” इत्यतो लट् परस्मैपदं, “असि स्थः स्थ” । हे अर्भक बालक स्वजनतारहितस्य
स्वकीयया जनतया जनसमूहेन रहितस्य विमुक्तस्य ते तव अत्र इदानीं अतीत्यागते दीर्घतमे
अतिशयेन दीर्घः दूरः दीर्घतमः तस्मिन् “बहुदूरे दीर्घतमे” इति । पथि मार्गे । सह चरति
आयातीति सहचरः सहायः कः पुरुषः । इदं मया पृष्ठं प्रमेयं तत्त्वतः यथार्थं उदाहर कथय
इति गुरुरब्रवीत् इति पूर्वश्लोकेनान्वयः । “उत्” आङ् पूर्वात् “हञ् (ह) हरणे” इत्यतः लोट्
परस्मैपदम् । “हर हरतात् हरतम् हरत” ॥ ११ ॥

जनकवाचमिमामवधारयन् कलमुदाहरदम्बुरुहेक्षणः ।

स्वपदमात्रजतो ब्रजतोऽप्यतो ननु सखा मम काननगो विभुः ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिका

जनकेति । इमाम् एवमुक्तां जनकवाचमवधारयन् एकाग्रचित्तः शृण्वन् अम्बुरुहेक्षणः
कमललोचनः कळम् अव्यक्तमधुरं यथा भवति तथा उदाहरत् उवाच । स्वपदं स्वस्थानं प्रति

। 'पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु' इत्यमरः । आव्रजतः उत्सवमन्दिरान्निर्गत्याऽव्रजतो मम अतः काननालयात् व्रजतोऽपि मम काननगः काननामरालयस्थः विभुः भगवान् सखा ननु सहायो ननु ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

जनकेति ॥ इमां एवमुक्तां जनकवाचं पितृवाचं अवधारयन् एकाग्रचित्तः शृण्वन् । अम्बुरुहेक्षणः अम्बुरुहवत् पद्मवदीक्षणे लोचने यस्य सः । स्वपदं स्वस्थानं प्रति स्वेन प्रथमतो गन्तुं विवक्षितकाननदेवालयमित्यर्थः । “पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु” इत्यमरः । आव्रजतः उत्सवमन्दिरान्निर्गत्यागच्छतो मम अतः काननालयात् व्रजतोऽपि नालिकेर्यन्तरदेवायतनं गच्छतोऽपि काननगो काननं गच्छतीति काननगो विभुः श्रीभगवान् सखा ननु सहायो ननु । कलम् अव्यक्तमधुरं यथा भवति तथा । “कलमव्यक्तमधुरं” इत्यमरः । उदाहरत् उवाच ॥ १२ ॥

मन्दोपकारिणी

जनकेति ॥ इमां एवमुक्तां जनकवाचं जनकस्य पितुः वाचं वाक्यम् । “तातस्तु जनकः पिता” इत्यमरः । अवधारयन् सावधानतया शृण्वन् अम्बुरुहेक्षणः अम्बुरुहवत् कमलवत् ईक्षणे चक्षुषी यस्य स तथोक्तः । “ईक्षणं चक्षुरक्षिणी” इत्यमरः । भयाभावेन विकसितनेत्रः इत्यर्थः । वासुदेवः कलं अव्यक्तमधुरं यथा भवति तथा । “कलमव्यक्तमधुरं” इति विश्वः । उदाहरत् उवाच अस्पष्टाक्षरमधुरवचनमुवाचेत्यर्थः । किमिति हे तात काननगः कानने काननदेवालये गच्छति तिष्ठतीति काननगः । विभुः हरिः स्वपदं स्वस्य पदं स्थानं काननदेवालयं प्रति इत्यर्थः । आव्रजतः उत्सवमन्दिरात् निर्गत्य आगच्छतः तथा, अतः काननदेवालयात् व्रजतोऽपि नारिकेलदेवालयं प्रति गच्छतोऽपि मम सखा ननु सहायो हि । “सखा मित्रे सहाये च” इति विश्वः । काननदेवालयस्थो हरिः स्वात्मानं प्रत्यागच्छतः स्वात्मनः सकाशात् अन्यत्र गच्छतोऽपि मम सहायः इति भावः ॥ १२ ॥

तदितरायतनात्तु यदाऽगमं कृतनतिः खलु तत्र हरिः सखा ।

अहमिहापि महेन्द्रदिगालयं प्रणतवानुत यावदधीश्वरम् ॥ १३ ॥

पदार्थदीपिका

तदिति । अहं तदितरायतनात् [तु] तस्मात् काननायतनाद् इतरस्मादायतनात्, नाळिकेर्युपपदान्तरायतनादिति यावत्, यदाऽगमं निरगां तदानीमारभ्य तत्र नाळिकेर्यन्तरालये कृतनतिः कृतविहारः हरिः सखा खलु । वाक्यालङ्कारे खल्विति । कियत्कालमित्यपेक्षायामाह - इहापि रजतपीठेऽपि यावन्महेन्द्रदिगालयम् । उत समुच्चये । महेन्द्रदिशि आलयो यस्य सः तथोक्तस्तम्, अधीश्वरं हरिं यावद् यदा प्रणतवान् तावत्कालं स नाळिकेर्यन्तरालयो हरिः सखेति भावः ॥ १३ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

तदिति ॥ अहं तस्मात्काननायतनादितरदन्यत् यदायतनं तस्मात् नाळिकेर्यन्तरायतनादिति यावत् । यदागमं रजतपीठपुरं प्रति निरगाम् । “गमू गतौ” लुङ् । तदानीमारभ्य तत्र नाळिकेर्यन्तरालये कृतनतिः कृता रतिः क्रीडा येन स हरिः । इहापि रजतपीठेऽपीति यावत् यदा महेन्द्रदिशि आलयो मन्दिरं यस्य तं महेन्द्रदिगालयं अधीश्वरम् उत स्वामिनं हरिं च प्रणतवान् तावत्कालं सखा खलु । खलु वाक्यालङ्कारे ॥ १३ ॥

मन्दोपकारिणी

तदिति ॥ कृतनतिः कृता नतिः नमस्कारो येन स तथा अहम् । तदितरायतनात् तस्मात् काननदेवालयात् इतरात् अन्यस्मात् आयतनात् नारिकेलदेवालयात् यदा अगमं निरगां “गमू गतौ” इत्यतो लुङ् परस्मैपदं “अगमम् अगमाव अगमाम्” । तत्कालमारभ्य तत्र नारिकेलदेवालये स्थितः इति शेषः । हरिः सखा सहायः खलु अनुभवसिद्धम् । कियत्कालं, इहापि रजतपीठपुरेऽपि । महेन्द्रदिगालयं महेन्द्रस्य दिशि आलयो यस्य स तथोक्तः “निकाय्यनिलयालयाः” इत्यमरः । तमपि अधीश्वरं हरिं यावत् यदा प्रणतवान् नमस्कृतवान् उत तावत्कालमित्यर्थः । रजतपीठपुरे देवालयद्वयं वर्तते । पूर्वदिगालयः पश्चिमदिगालयः इति । तत्र नारिकेलदेवालयायतनो हरिः

रजतपीठपुरस्थ-पूर्वदिगालयगतहरिनमनपर्यन्तं मम सहायः इति भावः ॥ १३ ॥

अपि ततोऽहमुपेत्य सहामुना भगवतेऽत्र सते प्रणतिं व्यधाम् ।

इति निगद्य विभाति शिशुः स्म विस्मितसभाजनचीर्णसभाजनः ॥ १४ ॥

पदार्थदीपिका

रजतपीठपुरे अमरालयद्वयं वर्तते । पूर्वालयस्थः प्रथमतो नम्यः, पश्चिमालयस्थः पश्चात्प्रम्य इति नियमः । तस्मात्पूर्वालयस्थमादौ नत्वा ततः पश्चिमालयस्थं नन्तुमागच्छतः कः सखेत्यपेक्षायामाह - अपीत्यादिना । अहं ततः महेन्द्रदिगालयात् अपि अमुना महेन्द्रदिगालयस्थेन सह उपेत्य अत्र पश्चिमदिगालये सते वर्तमानाय भगवते प्रणतिं व्यधाम् । शिशुः बालः इति उक्तप्रकारेण निगद्य विभाति स्म अशोभत । अतीतार्थे स्मेति । कथम्भूतः? विस्मितसभाजनचीर्णसभाजनः । सभायां स्थितो जनो सभाजनः, विस्मितश्चासौ सभाजनश्चेति विस्मितसभाजनः । विस्मितसभाजनेन चीर्णं कृतं सभाजनं सम्भावनं यस्य सः विस्मितसभाजनचीर्णसभाजनः ॥ १४ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

अपीति ॥ रजतपीठपुरे अमरालयद्वयं वर्तते । तत्र पूर्वालयस्थः प्रथमतो नम्यः, पश्चिमालयस्थः पश्चात्प्रम्यः इति सम्प्रदायनियमः । तस्मात्पूर्वालयस्थमादौ नत्वा ततः पश्चिमालयस्थं नन्तुमागच्छतः कः सखेत्यपेक्षायामाह—अपीत्यादिना । सभायां स्थितो जनः सभाजनः । विस्मित एवं चरित्रं दृष्ट्वा विस्मितः यः सभाजनस्तेन चीर्णं कृतं सभाजनं सम्भावनं यस्य स शिशुः । अहं ततो महेन्द्रदिगालयादपि अमुना महेन्द्रदिगालयस्थेन सहोपेत्य अत्र पश्चिमालये सते वर्तमानाय भगवते अनन्तासनाय प्रणतिं व्यधाम् कृतवानस्मि इति उक्तप्रकारेण निगद्य विभाति स्म अशोभत । “स्म” अतीतार्थे ॥ १४ ॥

मन्दोपकारिणी

अपीति ॥ अहं ततोऽपि पूर्वदिग्देवालयादपि । अमुना पूर्वालयस्थेन हरिणा सह उपेत्य आगत्य । अत्र पश्चिमदेवालये सते विद्यमानाय भगवते पूर्णेश्वर्यादिषड्गुणवते । “ऐश्वर्यस्य समग्रस्य

वीर्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञानविज्ञानयोश्चैव षण्णां भग इतीरिता” इत्युक्तेः भगोऽस्यास्तीति भगवान् इति विग्रहः । हरये प्रणतिं नमस्कारं व्यधाम् कृतवान् । “डु धाञ् धारणपोषणयोः” इत्यतो लुङ् परस्मैपदं “अधाम् अधाव अधाम” । इति उक्तप्रकारेण निगद्य उक्त्वा शिशुः बालकः विभाति स्म अशोभत । “स्म” अतीते । “भा दीप्तौ” लट् परस्मैपदं “भाति भातः भान्ति” । कथंभूतः विस्मितसभाजनचीर्णसभाजनः सभायां संसदि विद्यमानश्चासौ जनश्च सभाजनः विस्मितः आश्चर्ययुक्तश्चासौ सभाजनश्च विस्मितसभाजनः विस्मितसभाजनेन चीर्णं कृतं सभाजनं आनन्दनं सम्भावनमिति यावत् यस्य स तथोक्तः । “आनन्दनसभाजने” इत्यमरः । सभास्थजनाः प्रष्टारं पितरं प्रति अस्पष्टाक्षरमधुरवचसा प्रत्युत्तरं दत्तवन्तं बालकं दृष्ट्वा विस्मिताः सन्तः तं सम्भावनेन आनन्दयामासुरिति भावः ॥ १४ ॥

विरहितस्वजनं चरणप्रियं विविधभूतभयङ्करवर्त्मनि ।

अयि कृपालय पालय बालकं लघुशुभस्य ममेत्यनमद् द्विजः ॥ १५ ॥

पदार्थदीपिका

विरहितेति । अयि प्रार्थने । ‘अनुनये त्वयि’ इत्यमरः । कृपालय कृपामन्दिर, विरहितस्वजनं सन्तमपि विविधभूतभयङ्करवर्त्मनि नानाविधभूतैः भयङ्करे मार्गे चरणप्रियं सञ्चरणप्रियं सञ्चरणशीलं लघुशुभस्य अल्पभाग्यस्य मम बालकं पालय रक्ष इति अभिधाय द्विजः भट्टः अनमत् ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

विरहितेति ॥ अयि इत्यव्ययं प्रार्थने । कृपालय कृपामन्दिर । “निकायनिलयालयाः” इत्यमरः । श्रीहरे विरहितस्वजनं विरहिताः स्वजना यस्य तमपि । विविधभूतभयङ्करवर्त्मनि विविधा ये भूताः प्राणिनस्तैर्भयङ्करे वर्त्मनि मार्गे । चरणप्रियं चरणे सञ्चारे प्रियम् । लघुशुभस्य लघु अल्पं शुभं भाग्यं यस्य तस्य मम बालकं पालय रक्ष । “पाल रक्षणे” लोट् । इति अभिधाय द्विजो भट्टो ऽनमत् । श्रीमदनन्तासनं नमश्चकार ॥ १५ ॥

मन्दोपकारिणी

विरहितेति ॥ अयि कृपालय अयीति प्रार्थने । “प्रार्थने त्वयि” इति । कृपायाः दयायाः

आलय आश्रय हरे । विरहितस्वजनं विरहितः परित्यक्तः स्वजनः बन्धुजनः येन स तथोक्तः
तं एकाकिनमित्यर्थः । विविधभूतभयङ्करवर्त्मनि विविधानि च तानि भूतानि तैः भयङ्करं च
तत् वर्त्म मार्गश्च तस्मिन् विविधभूतभयङ्करवर्त्मनि । चरणप्रियं चरणे सञ्चारे प्रियं प्रीतिमन्तं
सञ्चरणस्वभावमिति यावत् । लघुशुभस्य लघु स्वल्पं शुभं पुण्यं यस्य स तथोक्तः तस्य मम
बालकं पालय रक्ष “पाल रक्षणे” इत्यतो लोट् परस्मैपदं “पालय पालयतात् पालयतं पालयत”
। इति उक्त्वा द्विजः मध्यगेहभट्टः हरिं अनमत् नमस्कृतवान् ॥ १५ ॥

तमुपगृह्य सुतं सुतपोनिधिर्गृहमसौ गृहिणीसहितो ययौ ।

उदयतीति हि बालदिवाकरे स्मितमभूत्सुजनाननवारिजम् ॥ १६ ॥

पदार्थदीपिका

तम् । सुतपोनिधिः शोभनानां तपसां निधिः असौ तं सुतमुपगृह्य आदाय गृहिणीसहितः
सन् गृहं ययौ । बालदिवाकरे अस्मिन् बालात्मके सूर्ये इति उक्तप्रकारेण उदयति सति
क्रमेणाभिव्यज्यमानसामर्थ्ये सति सुजनाननवारिजं सुजनानामाननाख्यवारिजं स्मितं विकसितम्
अभूत् हि ॥ १६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

तमिति ॥ सु शोभनानि तपांसि तेषां निधिराश्रयः सुतपोनिधिः । असौ भट्टः तं सुतम्
उपगृह्य उपादाय गृहिणीसहितो जायासहितः सन् गृहं ययौ । बालदिवाकरे बाल एव दिवाकरः
तस्मिन् । इति उक्तप्रकारेण । उदयति सति क्रमेणाभिव्यज्यमानसामर्थ्ये सति सुजनानामाननानि
मुखान्येव वारिजं सुजनाननवारिजं स्मितं विकसितं अभूत् हि ॥ १६ ॥

मन्दोपकारिणी

तमिति ॥ सुतपोनिधिः शोभनतपसां आश्रयः असौ द्विजः तं सुतं उपगृह्य आदाय ।
गृहिणीसहितः गृहिण्या भार्यया सहितः युक्तः सन् । “नारी स्त्री गृहिणी गृहम्” इत्यमरः ।
गृहं स्वगेहं ययौ प्राप । बालदिवाकरे बाल एव दिवाकरः सूर्यः तस्मिन् । इति पूर्वोक्तप्रकारेण

उदयति सति उत् प्रकाशं क्रमेण सामर्थ्याभिव्यक्तिं इति यावत् । अयति प्राप्नुवति सति “उत्प्रकाशे वियोगे च” इति विश्वः । सुजनाननवारिजं सुजनानां आननमेव वारिजं कमलं स्मितं विकसितं अभूत् । सूर्ये प्रकाशमाने सति कमलं यथा विकासं प्राप्नोति तद्वत् क्रमेण पूर्वोक्तप्रकारेण बालसामर्थ्ये प्रकटिते सति सुजनमुखं प्रसन्नमभूत् इति भावः ॥ १६ ॥

वरविमानगिरावपि चण्डिका शिशुमहो जननी तमलालयत् ।

अपरथा परितुष्टमनाः कथं चिरमिहैष वसेद्विसहायकः ॥ १७ ॥

पदार्थदीपिका

वरेति । वरविमानगिरौ पाजकक्षेत्रमध्ये वर्तमाने विमाननाम्नि पर्वते वर्तमाना जननी माता चण्डिका दुर्गा अपि तं शिशुम् अलालयत् अहो । अपरथा तल्लालनाभावे विसहायकः सहायरहितः एष इह भुवि परितुष्टमनाः परितुष्टमानसः कथं चिरं वसेत् ॥ १७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

वरेति ॥ पाजकक्षेत्रमध्ये वर्तमाने वरः श्रेष्ठो यो विमानगिरिः विमानाख्यपर्वतस्तस्मिन् वर्तमाना वरविमानगिरौ जननी माता दुर्गाया लक्ष्म्यात्मकत्वेन मुख्यप्राणमातृत्वादिति भावः । चण्डिका दुर्गापि तं शिशुम् अलालयत् अमानयत् । “लल ईप्सायाम्” लङ् । अपरथा तल्लालनाभावे विगतः सहायो यस्य स विसहायकः सहायरहित इत्यर्थः । एष इह भुवि परितुष्टमनाः सन्तुष्टं मनो यस्य तादृशः सन् कथं चिरं बहुकाले वसेत् । स्वसहायभूतस्य रूप्यपीठपुरवासिनो हरेस्तत्राभावेऽपि स्वमातुर्दुर्गाया लालनातिशयादेव पाजकक्षेत्रे चिरमुवासेति भावः ॥ १७ ॥

मन्दोपकारिणी

वरेति ॥ वरविमानगिरौ वरश्चासौ विमानगिरिश्च वरविमानगिरिः तस्मिन् । पाजकक्षेत्रस्थविमाननाम्नि गिरौ पर्वते विद्यमाना जननी माता चण्डिकापि दुर्गापि तं शिशुं अलालयत् अखेलयत् । “लल विलासे” इत्यस्मात् धातोर्लङ् परस्मैपदं “अलालयत् अलालयताम्

अलालयन्” । अहो इदं सत्यं अव्ययानां अनेकार्थत्वात् । अपरथा तल्लालनाभावे विसहायकः सहायरहितः एषः बालकः इह वनभुवि परितुष्टमनाः परितुष्टं मनो यस्य स तथोक्तः सन् चिरं बहुकालं कथं वसेत् वासं कुर्यात् । “वस निवासे” इत्यतो लिङ् परस्मैपदं “वसेत् वसेतां वसेयुः” । न केवलं भगवान् रक्षति किन्तु दुर्गापि रक्षति इति भावः ॥ १७ ॥

सकलशब्दमयी च सरस्वती सततमानमति स्वयमेव यम् ।

द्विजवरोऽथ कदाचन मातृकाः किल सुतं परिचाययति स्म तम् ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिका

सकलेति । अथ द्विजवरः कदाचन तं सुतं मातृकाः अक्षराणि परिचाययति स्म ज्ञापयामास किल । बालस्याक्षरजिज्ञासाभावाख्यामपरमार्थतामाह किलशब्देन । तत् कुतः? सकलशब्दमयी सर्वशब्दाभिमानिनी सरस्वती च यम् एनं वायुं स्वयमेव सततमानमति सम्यङ् नमति । तस्मात् सरस्वतीनम्यस्य नेदानीं मातृकापरिचयेन भाव्यमिति भावः ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सकलेति ॥ अथ द्विजवरः सकलाः समस्ता ये शब्दा-स्तेषामभिमानिनी अखिलशब्दमयी सकलशब्दमयी सरस्वती च यं एनं वायुं स्वयमेव सततं सर्वदा आनमति सम्यक् नमति तं सुतं मातृकाः अक्षराणि “मातृकाकरणे स्वरे” । “मातृवर्णसमाम्नायोपमातृषु” इति हेमचन्द्रः । कदाचन कस्मिंश्चिन्सुहूर्ते परिचाययति स्म किल ज्ञापयामास किल । “चिञ् चयने” लट् । किल शब्देनाक्षराभ्यासस्यापरमार्थतामाह । तथा च सरस्वतीनम्यस्यास्य न इदानीं मातृकापरिचयेन भाव्यमिति भावः ॥ १८ ॥

मन्दोपकारिणी

सकलेति ॥ अथ अक्षरस्वीकारयोग्यकालप्राप्त्यनन्तरं द्विजवरः ब्राह्मणश्रेष्ठः कदाचन शुभदिवसे तं सुतं बालकं मातृकाः अक्षराणि परिचाययति स्म किल ज्ञापितवान् किल । “चायु (चायु) पूजानिशामनयोः” इत्यतो लट् परस्मैपदम् । “स्म” अतीते । स्वयं धूलिषु अक्षराणि

विलिख्य तत्प्रदर्शयित्वा शिशुहस्तेन लेखयित्वा बालकस्य अक्षरजातं सम्पादयामासेति भावः । किल इत्येतत् बालस्य अक्षरज्ञानस्य पूर्वमेव सिद्धत्वात् ज्ञापनस्य वैयर्थ्यमाह । तत्कुतः सकलशब्दमयी सकलानां शब्दानां वर्णपदादीनां मयी अभिमानिनी सरस्वती यं वायुं स्वयमेव सततं आनमति सम्यक् नमति । वायुव्यतिरिक्ताः सर्वे विद्याप्राप्त्यर्थं सरस्वतीं प्रणम्य प्रसन्नीकुर्वन्ति सरस्वती स्वतः एव सर्वविद्याभिज्ञं वायुं स्वयमेव प्रणमति । अतः इदानीं मातृकापरिचये न तस्य प्रयोजनमिति भावः ॥ १८ ॥

लिपिकुलं ननु तात गते दिने लिखितमेव पुनर्लिखितं कुतः ।

इति निजप्रतिभागुणभावितं हरिपदस्य वचस्तमनन्दयत् ॥ १९ ॥

पदार्थदीपिका

लिपिकुलम् । ननु प्रश्ने । तात पितः, गते दिने पूर्वद्युः लिखितं लिपिकुलम् अक्षरजातम् एव पुनः अद्यापि कुतः कस्मात् लिखितम्? इति एवं निजप्रतिभागुणभावितम्, स्वाभाविकप्रतिभागुणेन भावितमुत्पादितम्, उक्तमिति यावत्, हरिपदस्य, हरिवाचकं पदं यस्य स हरिपदः, हरिवाचकवासुदेवनाम्ना वाच्यस्येति यावत्, वचः तं पितरम् अनन्दयत् ॥ १९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

लिपिकुलमिति ॥ ननु प्रश्ने । तात पितः गते दिने अतीतदिने पूर्वद्युरित्यर्थः । लिखितं लिपिकुलं अक्षरजातं पुनः अद्यापि कुतः कस्मात् लिखितम् इति इत्थं निजप्रतिभागुणभावितं निजप्रतिभैव स्वाभाविकप्रज्ञैव गुणस्तेन भावितमुत्पादितं प्रतिभातिशयेनोक्तमिति यावत् । हरिपदस्य हरेः पदं नाम यस्य तस्य हरिवाचकवासुदेवनामवत् इत्यर्थः । स्वपुत्रस्य वचः तं पितरं अनन्दयत् सन्तोषयामास ॥ १९ ॥

मन्दोपकारिणी

लिपीति ॥ ननु शब्दः आमन्त्रणे अनुनये वा “प्रश्नावधारणानुज्ञानु-नयामन्त्रणे ननु” इत्यमरः । ननु तात हे पितः गते अतीते दिने दिवसे लिखितमेव लिपिकुलं लिपीनां अक्षराणां कुलं समूहः पुनः अद्यापि अस्मिन् दिनेऽपि इति यावत् कुतः कस्मात् निमित्तात् लिखितं

इति एवंप्रकारकं निजप्रतिभागुणभावितं निजा नित्या स्वाभाविकीति यावत् । “स्वके नित्ये निजं त्रिषु” इत्यमरः । प्रतिभा ज्ञानं निजा च सा प्रतिभा च निजप्रतिभा तदाख्यश्चासौ गुणश्च निजप्रतिभागुणः तेन भावितं उत्पादितं उक्तम् । हरिपदस्य हरेः विष्णोः पदं नाम यस्य स तथोक्तः तस्य वचः वचनं तं अनन्दयत् सुखयामास । “नदि समृद्धौ” लङ् परस्मैपदम् ॥ १९ ॥

शिशुरसौ प्रतिभाम्बुधिरित्यलं जनमनोवचनग्रहपीडना ।

न भवतादिति तं विजनस्थले स्वतनयं समशिक्षयदेशकः ॥ २० ॥

पदार्थदीपिका

शिशुः । एषकः, एष एव एषकः, तं स्वतनयं विजनस्थले रहसि समशिक्षयत् । किमिति? असौ शिशुः अलं प्रतिभाम्बुधिरिति जनमनोवचनग्रहपीडना पश्यतां जनानां मनोवचनात्मकग्रहस्य पीडना न भवतात् मा भूद् इति मत्वेति शेषः ॥ २० ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

शिशुरिति ॥ एष एव एषकः । स्वार्थे कप्रत्ययः । स्वतनयं स्वपुत्रम् । विजनस्थले विगता जना यस्मिन् तादृशं यत् स्थलं तस्मिन् रहसीत्यर्थः । असौ शिशुः अलं सम्यक् प्रतिभया प्रज्ञया अम्बुधिरिव प्रतिभाम्बुधिः इति । मनांसि च वचनानि च जनानां जनमनोवचनग्रहपीडना तान्येव ग्रहः पिशाचस्तस्य पीडना । “बालग्रहो ग्रहणनिर्वन्धनानुग्रहेषु च । रणोद्यमे पूतनादावादित्यादौ विधुन्तुद” इति हेमचन्द्रः । न भवतात् मा भूत् इति मत्वा समशिक्षयत् विद्याभ्यासं कारितवान् । “शिक्ष विद्योपादने” लङ् । यद्ययं स्वेन पाठितः स्यात्तदास्य पाण्डित्यं दृष्ट्वाऽयं प्रतिभाम्बुधिरिति जना वदेयुः ततश्चास्य किञ्चिदनिष्टं भवेत्तन्माभूदिति बुद्ध्या । तथा यदि प्रकटं पाठयेत्तदाऽस्य बुद्ध्यतिशयं दृष्ट्वा पूर्ववद्वेदेयुस्तच्च मा भूदिति रहसि पाठयामासेति भावः ॥ २० ॥

मन्दोपकारिणी

शिशुरिति ॥ एष एव एषकः । स्वार्थे कप्रत्ययः । पिता तं स्वतनयं स्वस्य आत्मनः पुत्रं विजनस्थले विजनं जनरहितं च तत् स्थलं च विजनस्थलं तस्मिन् एकान्तप्रदेशे ।

“विविक्तविजनच्छन्ननिःशलाकास्तथा रहः” इत्यमरः । समशिक्षयत् त्वया प्रौढिमप्रकाशनं न कार्यमिति अबोधयत् । “शिक्ष विद्योपादाने” इत्यतो लङ् परस्मैपदम् । किं कृत्वा , असौ शिशुः अलं अत्यंतं प्रतिभाम्बुधिः प्रतिभायाः प्रज्ञायाः अम्बुधिः समुद्रः । इति एवं प्रकारेण जनमनोवचनग्रहपीडना मनांसि च वचनानि च मनोवचनानि जनानां मनोवचनानि तान्येव ग्रहः पिशाचविशेषः तेन पीडना पीडा शिशोः न भवतात् न भूयात् इति मत्वा इति शेषः । “भू सत्तायां” इत्यतो लोट् परस्मैपदं “भवतु भवतात् भवतां भवन्तु” । जनमनोनयनग्रहपीडनेति क्वचित् पाठः । तत्र नयनग्रहशब्दस्य दृष्टिदोषः इत्यर्थः । बालकोच्छ्रयं असहमानजनानां मनसि वचने वा नयनयोर्वा काचन दोषबुद्धिः दृष्टिदोष भवेत् तेन काचन पीडा स्यात्सा मा भूदित्यभिप्रायेण अशिक्षयदिति भावः ॥ २० ॥

महवता स्वजनेन समीरितस्वजननीसहितेन कदाचन ।

रुचिरवाचनयाऽर्चितवाक्श्रिया प्रतियये प्रभुणा घृतवल्ग्यपि ॥ २१ ॥

भावप्रकाशिका

घृतवल्लीत्यस्य “नेयंपल्ली” इत्यपभ्रष्टभाषा ॥ २१ ॥

पदार्थदीपिका

महवता । कदाचन महवता उत्सववता स्वजनेन स्वबन्धुजनेन समीरितस्वजननीसहितेन प्रेरितया स्वमात्रा सहितेन रुचिरवाचनया मनोहरया वाचनया अक्षरजयेन, सकलपुस्तकादिवाचनशक्त्येति भावः । अर्चितवाक्छ्रिया, अर्चिता सर्वैः सम्भाविता वाक्श्रीः वचनसम्पद् यस्य सः अर्चितवाक्छ्रिः, तेन प्रभुणा घृतवल्ली अपि घृतवल्ली नामको देशविशेषोऽपि प्रतियये प्राप्ता । ‘घृतवल्ली’ इत्यस्य ‘नैय्यम्पल्ली’ इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

महवतेति ॥ कदाचन । मह उत्सवोऽस्यास्तीति महवता तेन । “मह उद्धव उत्सवः” इत्यमरः । स्वजनेन स्वबन्धुजनेन समीरितस्वजननीसहितेन समीरिता उत्सवार्थ-मागन्तव्यमिति प्रोक्ता या स्वजननी तया सहितः तेन । रुचिरवाचनया रुचिरा मनोहरा या वाचना पुस्तकवाचनं

तया । अक्षराणां जवेन सकलपुस्तकवाचनशक्त्येति भावः । अर्चितवाक्श्रिया अर्चिता सर्वैः सम्भाविता वाक्श्रीः वचनसम्पद्यस्य तेन । प्रभुणा समर्थेन वासुदेवेन घृतवल्पपि “घृतवल्ली” नामकदेशविशेषोऽपि प्रतियये प्राप्ता । “या प्रापणे” कर्मणि लिट् । घृतवल्लीत्यस्य “नेयम्पल्ली” इत्यपभ्रष्टसंज्ञा ॥ २१ ॥

मन्दोपकारिणी

महवतेति ॥ कदाचन कस्मिंश्चित्काले । प्रभुणा समर्थेन वासुदेवेन घृतवल्पपि घृतवल्लीनामकग्रामविशेषोऽपि प्रतियये प्राप्ता । “या प्रापणे” इत्यतः कर्मणि लिट् आत्मनेपदं “यये ययाते ययिरे” । कथम्भूतेन रुचिरवाचनया रुचिरा मनोहरा “सुन्दरं रुचिरं चारु” इत्यमरः । अक्षरपरिचयवत्वेन विविधपुस्तकवाचकत्वशक्तिः रुचिरा च सा वाचना च रुचिरवाचना तया तन्निमित्तेनेति भावः । अर्चितवाक्श्रिया अर्चिता सर्वैः सम्भाविता वाक्श्रीः वचनसम्पत् यस्य स तथोक्तः तेन । अक्षरवाचकशक्तिनिमित्तेन सर्वैः पूजितेन इति भावः । पुनः कथम्भूतेन महवता महोऽस्यास्तीति महवान् उत्सववान् तेन विवाहाद्युत्सवकर्त्रेत्यर्थः । स्वजनेन स्वकीयजनेन समीरितस्वजननीसहितेन समीरिता आहूता च सा स्वजननी च तया सहितेन कदाचित् ग्रामान्तरे स्वमातृबन्धुगृहे विवाहे प्राप्ते तेन स्वमातरि आहूतायां तया सह स्वयं ग्रामान्तरं जगामेति भावः ॥ २१ ॥

परिषदा नितरां परिवारितः शिवपदः किल धौतपटोद्भवः ।

इह कथां कथयन् दृष्टे ततः पृथुधिया पृथुकाकृतिनाऽमुना ॥ २२ ॥

भावप्रकाशिका

धौतपटस्य “मडिनाय” इत्यभ्रष्टभाषा ।

पदार्थदीपिका

परिषदा । ततः इह घृतवल्लीयां कथां पुराणकथां कथयन् परिषदा पुराणकथां शृण्वता परिषज्जनेन नितरां परिवारितः संहत्या परिवृतः शिवपदः शिवनामा धौतपटोद्भवः धौतपटसञ्ज्ञके कुले जातः । धौतपट इत्यस्य ‘मडिनायि’ इत्यपभ्रष्टसंज्ञा । पृथुधिया सम्पूर्णधिया पृथुकाकृतिना

बालरूपिणा । 'पृथुको बालकः शिशुः' इत्यमरः । अमुना वासुदेवनाम्ना मारुतिना ददृशे दृष्टः किल ॥ २२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

परिषदेति ॥ इह घृतवल्यां कथां पुराणकथां कथयन् परिषदा सभया । “सभा स्यात्परिषत्सदः” इति हलः । कथां शृण्वता जनसमूहेनेत्यर्थः । नितरां परिवारितः परिवृतः । शिव इति पदं नाम यस्य सः शिवपदः । धौतपटोद्भवः धौतपटाख्यकुले उद्भव उत्पत्तिर्यस्य तादृशः अपभ्रष्टसञ्ज्ञायां “मडिनाय” इति प्रसिद्धकुलोद्भव इत्यर्थः । कश्चिद्विजः । पृथुधिया पृथुः पूर्णा धीर्ज्ञानं यस्य तेन । पृथुकाकृतिना पृथुकस्य बालकस्य आकृतिः स्वरूपं यस्य तेन । “पृथुकः शावकः शिशुः” इत्यमरः । अमुना वासुदेवनाम्ना मारुतिना वायु-पुत्रेण ददृशे दृष्टः ॥ २२ ॥

मन्दोपकारिणी

परिषदेति ॥ ततः घृतवल्लियामगमनानन्तरम् । इह घृतवल्याम् । पृथुधिया पृथुः विशाला धीः प्रज्ञा यस्य स तथोक्तः तेन पृथुधिया । पृथुकाकृतिना पृथुकस्य शिशोः आकृतिः आकारो यस्य स तथोक्तः तेन पृथुकाकृतिना । “पृथुकः शावकः शिशुः” इत्यमरः । अमुना वासुदेवेन कथां पुराणकथां कथयन् शिवपदः शिवः इति पदं नाम यस्य सः शिवपदः कश्चित् विप्रः । ददृशे दृष्टः किल । “दृशिर् प्रेक्षणे” इत्यतः कर्मणि लिट् आत्मनेपदं “ददृशे ददृशाते ददृशिरे” । कथंभूतः परिषदा पुराणकथां शृण्वन्त्या सभया जनसमूहेनेति यावत् । “समज्या परिषद्गोष्ठी सभा समिति संसदः” इत्यमरः । नितरां अतिशयेन अविरलतया इति यावत् । परिवारितः समन्तात् चक्राकारेणाश्रितः । पुनः कथंभूतः धौतपटोद्भवः धौतपटे तन्नामके कुले उद्भवः उत्पत्तिः यस्य स तथोक्तः । “जनिरुत्पत्तिरुद्भवः” इत्यमरः ॥ २२ ॥

इदमुवाच विचारविचक्षणः शुचि वचः शनकैः स जनान्तरे ।

अपरथा कथितं कथक त्वया ननु मतान्महतामिति सस्मितम् ॥ २३ ॥

पदार्थदीपिका

इदमिति । विचारविचक्षणः पदार्थानां पदानां च वाच्यवाचकभावविचारविदग्धः सः जनान्तरे जनमध्ये सस्मितं स्मितसहितं यथा भवति तथा शुचि शब्दसौष्टवोपेतम् इदं वक्ष्यमाणं वचः शनकैरित्युवाच । कथम्? कथक हे पौराणिक, त्वया अत्र किञ्चित् महतां व्यासशुकादीनां मतात् सिद्धान्तात् अपरथा अन्यथा कथितं ननु । महत्सिद्धान्तविरुद्धमिति भावः ॥ २३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

इदमिति ॥ विचारविचक्षणः पदार्थानां पदानां च वाच्यवाचकभावविचारकुशलः । स जनान्तरे जनमध्ये । हे कथक पौराणिक त्वया महतां व्यासशुकादीनां मतात् सिद्धान्तात् अपरथा अन्यथा कथितं ननु । शुचि शुद्धं शब्दसौष्टवोपेतं इतीदं वचो वाक्यं सस्मितं स्मितसहितं यथा भवति तथा शनकैः उवाच ॥ २३ ॥

मन्दोपकारिणी

इदमिति ॥ विचारविचक्षणः पदार्थानां पदानां वाच्यवाचकत्व-विचारे कुशलः । सः बालकः जनान्तरे जनानां पुराणकथाश्रोतृणां अन्तरे मध्ये सस्मितं मन्दहाससहितं यथा भवति तथा मन्दं हसन्निति भावः । इदं वक्ष्यमाणं शुचिवचः शुचि शुद्धं च तत् वचः वचनं शनकैः मन्दं उवाच अब्रवीत् । “वच परिभाषणे” इत्यतो लिट् परस्मैपदं “उवाच ऊचतुः ऊचुः” । इदं किं हे कथक पुराणवक्त्रा त्वया अत्र किञ्चित् महतां व्यासशुकादीनां मतात् सिद्धान्तात् अपरथा अन्यथा कथितं ननु । त्वदुक्तं महत्सिद्धान्तविरुद्धं इति एवंप्रकारकं वचः इत्यन्वयः ॥ २३ ॥

अगणयन्न शिवं जनता तदा सवचने वसुदेवसुताह्वये ।

मुखरमिच्छति को मृगधूर्तकं प्रकृतहुंकृतसिंहशिशौ सति ॥ २४ ॥

पदार्थदीपिका

अगणयत् । तदा वसुदेवसुताह्वये वासुदेवनामके सवचने वचनयुक्ते सति, एवं वदति सतीति भावः, जनता जनसमूहः शिवं शिवनामकं कथकं नागणयत्, न सम्भावयामास । तथाहि – प्रकृतहुंकृतसिंहशिशौ सति, प्रकृतमुपक्रान्तं हुंकृतं हुङ्करो येन स तथोक्तः, गम्भीरं हुङ्कारं कर्तुमुपक्रम्य सिंहशिशौ वर्तमाने सति, मुखरं वाशन्तं मृगधूर्तकं सृगालं कः विवेकी इच्छति

सम्भावयितुमिच्छति । 'स्त्रियां शिवा भूरिमायो गोमायुर्मृगधूर्तकः' इत्यमरः ॥ २४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अगणयन्निति ॥ वसुदेवसुताह्वये वसुदेवसुतस्य श्रीकृष्णस्य आह्वयो नाम यस्य तस्मिन् वासुदेवनामक इत्यर्थः । यद्वा वसुदेवसुत इति वासुदेव इत्याह्वयो यस्य तस्मिन् सवचने सति वचनयुक्ते सति एवं वदति सतीति यावत् । जनता जनसमूहः । शिवं शिवनामकं पौराणिकं न अगणयत् न सम्भावयामास । “गण सङ्ख्याने” लङ् । तथा हि प्रकृतहुङ्कृतसिंहशिशौ प्रकृतमुपक्रान्तं हुङ्कृतं हुङ्कारो येन तस्मिन् सिंहशिशौ सति मुखरं क्रोशन्तं मृगधूर्तकं सृगालं को विवेकी इच्छति सम्भावयितुमिच्छति । “गोमायुर्मृगधूर्तकः” इत्यमरः ॥ २४ ॥

मन्दोपकारिणी

अगणयन्निति ॥ तदा पुराणकथनकाले । वसुदेवसुताह्वये वसुदेवस्य यादवस्य सुतः श्रीकृष्णः तस्य आह्वयः वासुदेव इत्याख्या यस्य स तथोक्तः तस्मिन् वसुदेवसुताह्वये । “अथाह्वयः आख्याहे अभिधानं च” इत्यमरः । सवचने वचनेन सहिते एवं वदति सतीति यावत् । जनता जनसमूहः शिवं शिवनामकं भट्टं न अगणयत् न लक्षयामास । “गण सङ्ख्याने” इत्यतो लङ् परस्मैपदं “अगणयत् अगणयताम् अगणयन्” । तथा हि । प्रकृतहुङ्कृतसिंहशिशौ प्रकृतं उपकृतं हुङ्कृतं हुङ्कारो येन स तथोक्तः सिंहस्य शिशुः प्रकृतहुङ्कृतश्चासौ सिंहशिशुश्च तस्मिन् गम्भीरहुङ्कारं कृतवति सिंहशिशौ विद्यमाने च सति । मुखरं क्रोशन्तं शब्दं कुर्वन्तं इति यावत् मृगधूर्तकं सृगालं कः विवेकीपुरुषः इच्छति सम्भावयितुमिच्छति । न कोऽपीत्यर्थः । “शिवा भूरिमायगोमायुर्मृगधूर्तकाः । सृगालवञ्चकक्रोष्टुफेरुफेरवजम्बुकाः” इत्यमरः ॥ २४ ॥

अथ कथां कथयेति तदा जने गदितवत्युचितार्थमुदाहरत् ।

स समलाल्यत विस्मयिभिर्नरैरपि सुरैर्विजयाङ्कुरपूजकैः ॥ २५ ॥

पदार्थदीपिका

अथ । अथेति पक्षान्तरे । अथ कथकोदितवाक्यार्थो महतामभिमतो न चेदिति यावत् । तर्हि कथं महदभिमतार्थः? कथय त्वं ब्रूहि इति तदा जने महाजने गदितवति सति ।

उचितार्थं कथकेनान्यार्थतयोक्तस्य वाक्यस्य उचितमर्थम् उदाहरन् स वासुदेवो विस्मयिभिर्नरैः
विजयाङ्कुरपूजकैः सुरैरपि समलाळ्यत ॥ २५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अथेति ॥ अथ पक्षान्तरे कथकोदितवाक्यार्थो महता-मभिमतो न चेदिति यावत् । तर्हि
कथं महतामभिमतार्थः कथं कथय त्वं ब्रूहि । “कथ वाक्यप्रबन्धे” लोट् । इति जने महाजने
गदितवति सति उचितार्थं कथकेनान्यथोक्तस्य वाक्यस्योचितमर्थमुदाहरदुवाच । तदा स वासुदेवः
विस्मयिभिः विस्मयशीलैः नरैः । विजयस्य योऽङ्कुरस्तस्य पूजकैः विजयाङ्कुरपूजकैः सुरैरपि
समलाळ्यत अमान्यत । “लल ईप्सायाम्” कर्मणि लङ् ॥ २५ ॥

मन्दोपकारिणी

अथेति ॥ पक्षान्तरे अथशब्दः । अथ कथकपक्षो न चेत् तदा तर्हि महत्सिद्धान्ताविरुद्धां
कथां त्वं कथय ब्रूहि । “कथ वाक्यप्रबन्धे” इति धातोः लोट् परस्मैपदं “कथय कथयतं
कथयत” । जने श्रोतृजने । इति गदितवति सति सः वासुदेवः उचितार्थं कथकोक्तार्थवाक्यस्य
उचितं योग्यं महत्संमतमिति यावत्, अर्थं अभिधेयं “अर्थोऽभिधेयैरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु” इत्यमरः
। उदाहरत् अकथयत् । “उत्”, आङ् पूर्वात् “हञ् हरण” इति धातोः लङ् परस्मैपदं “उदाहरत्
उदाहरतां उदाहरन्” । सः वासुदेवः विस्मयिभिः विस्मयः आश्चर्यं एषां अस्तीति विस्मयिनः
तैः आश्चर्यं कुर्वद्भिः नरैः परिषज्जनैः । विजयाङ्कुरपूजकैः विजयस्य उत्कर्षस्य अङ्कुरं आरम्भं
पूजयन्तीति अनुमोदयन्तीति विजयाङ्कुरपूजकाः तैः । सुरैरपि समलाळ्यत सत्कृतः “लल
ईप्साया-म्” इत्यतः कर्मणि लङ् आत्मनेपदं “अलाळ्यत अलाळ्येतां अलाळ्यन्त” ॥ २५ ॥

स जननीसहितो जनकं गृहे प्रगतवांस्तमुदन्तमवेदयत् ।

निगद तात शिवः कथकः स किं वितथगीरथवाऽहमितीरयन् ॥ २६ ॥

पदार्थदीपिका

सः । जननीसहितः प्रगतवान् गृहं गतः सः गृहे स्वमन्दिरे वर्तमानं जनकं पितरं तं

घृतवल्लीयां प्रवृत्तं उदन्तं वार्ताम् अवेदयत् ज्ञापयामास । तात, निगद त्वमेवैतद् वद कथकः स शिवः शिवनामा वितथगीः किम्? अयथार्थवादी किम्? अथ न चेत् अहं वा वितथगीः इतीरयन् अवेदयदित्यन्वयः ॥ २६ ॥

पदार्थदीपिका

स इति ॥ जननीसहितः प्रगतवान् गृहं गतः स बालकः गृहे स्वमन्दिरे वर्तमानं जनकं पितरं प्रति हे तात पितः निगद त्वमेव एतद्ब्रू । “गद व्यक्तायां वाचि” लोट् । कथकः पौराणिकः स शिवः वितथगीः किं? वितथा अयथार्था गीः वाक् यस्य तादृशः किं? अथ न चेत् अहं वा वितथगीः अयथार्थवादी इति ईरयन् सन् तं घृतवल्यां प्रवृत्तम् उदन्तं वृत्तान्तं अवेदयत् ज्ञापयामास । “विद ज्ञाने” लङ् ॥ २६ ॥

मन्दोपकारिणी

स इति ॥ जननीसहितः जनन्या मात्रा सहितः युक्तः । प्रगतवान् गृहमागतः सः वासुदेवः गृहे स्वमन्दिरे वर्तमानं जनकं पितरं । तं घृतवल्यां प्रवृत्तं उदन्तं वृत्तान्तं “वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्तं उदन्तः स्यात्” इत्यमरः । अवेदयत् ज्ञापितवान् । “विद ज्ञाने” इत्यतो लङ् परस्मैपदम् । हे तात जनक कथकः पुराणवक्ता शिवः शिवनामा सः द्विजः वितथगीः किं वितथा अनृता “वितथं त्वनृतं वचः” इत्यमरः गीः वाक् यस्य स तथोक्तः अयथार्थवादी किं ? अथ स न चेत् । अहं वा वितथगीः किं ? त्वं सत्यं निगद ब्रूहि । “गद व्यक्तायां वाचि” इत्यतो लोट् परस्मैपदं “गद गदतात् गदतं गदत” । इति एवं ईरयन् पृच्छन् अभूत् इति शेषः । घृतवल्लीजातवृत्तान्तं उक्त्वा ‘तदुक्तं वा मदुक्तं वा सत्यं’ त्वं वद इति पितरं पृष्ठवान् इति भावः ॥ २६ ॥

ननु सुतावितथं कथितं त्वयेत्यमुदीर्य सविस्मयमस्मरत् ।

प्रकृतितः कृतिता खलु मे शिशोर्मदधिनाथदयोदयजेत्यसौ ॥ २७ ॥

पदार्थदीपिका

ननु । असौ भट्टः सुत, त्वया अवितथं सत्यम्, तद्वाक्यस्याभिमतार्थं इति यावत्, कथितं ननु । इति इत्थम् अमुं सुतम् उदीर्य सविस्मयं विस्मयसहितं यथा भवति तथा इत्यस्मरत् । मे शिशोः

प्रकृतितः स्वभावतः कृतिता चतुरता मदधिनाथदयोदयजा मम स्वामिनो रजतपीठपुरवासिनः
कृपोदयाज्जाता खलु । इत्यस्मरदित्यन्वयः ॥ २७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

नन्विति ।। असौ भट्टः हे सुत त्वया वितथम् अयथार्थं न भवति इति अवितथं सत्यमित्यर्थः
। तद्वाक्यस्याभिमतार्थं इति यावत् । कथितं ननु इति अमुं पुत्रमुदीर्य सविस्मयं विस्मयसहितं
यथा भवति तथा । मे मम शिशोः प्रकृतितः स्वभावतः कृतिता चतुरता ममाधिनाथः स्वामी
रजतपीठवासी श्रीमदनन्तासनस्तस्य दयायाः उदयोऽभिव्यक्तिः तस्माज्जाता मदधिनाथदयोदयजा
इत्यस्मरत् । “स्मृ चिन्तायां” लङ् ॥ २७ ॥

मन्दोपकारिणी

नन्विति ।। असौ पृष्टः पिता हे सुत त्वया अवितथं यथार्थं कथितं ननु उक्तं हि । इति
इत्थं अमुं सुतं उक्त्वा सविस्मयं विस्मयेन आश्चर्येण सहितं यथा भवति तथा । इति एवं प्रकारेण
अस्मरत् अनुसन्दधे । “स्मृ चिन्तायां” लङ् परस्मैपदं “अस्मरत् अस्मरताम् अस्मरन्” । कथं,
मे मम शिशोः तनयस्य प्रकृतितः स्वभावतः कृतिता कृतिनः भावः कृतिता विद्वत्ता । “धीमान्
सूरिः कृती कृष्टिः” इत्यमरः । मदधिनाथदयोदयजा मम अधिनाथः स्वामी रजतपीठपुरवासी
अनन्तेश्वरः तस्य दयायाः कृपायाः उदयात् प्रादुर्भावात् जायत इति मदधिनाथदयोदयजा खलु
निश्चयः इत्यस्मरत् इत्यन्वयः । मच्छिशोः अनन्तेश्वरदययैव जातत्वात् पाण्डित्यमपि तदययैव
जातं कारणान्तरादर्शनात् इति अस्मरत् इति भावः ॥ २७ ॥

कथयतां प्रथमे कथयत्यलं स्वजनके जनसङ्घवृते कथाम् ।

सकललोकमनोनयनोत्सवश्चतुरधीः स कदाचिदवाचयत् ॥ २८ ॥

पदार्थदीपिका

कथयताम् । कदाचित् कथयतां कथकानां प्रथमे जनसङ्घवृते श्रावकजनसमूहपरिवृते
स्वजनके कथां पौराणिकभगवत्कथाम् अलं कथयति सति सकललोकमनोनयनोत्सवः चतुरधीः
सः वासुदेवनामा अवाचयत् वाचयामास ॥ २८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

कथयतामिति ।। कदाचित् कथयतां पौराणिकानां प्रथमे प्रधाने । “प्रथमः स्यात्प्रधानाद्योः” इति हेमचन्द्रः । जनानां श्रोतृणां जनानां सङ्घेन समूहेन वृते परिवृते स्वजनके, कथां पौराणिकभगवत्कथां कथयति सति सकललोकानां सकलजनानां मनांसि च नयनानि च तेषां उत्सव इव उत्सवो हृद्यः । चतुरा निपुणा धीर्यस्य स वासुदेवः अलं सम्यग् अवाचयत् वाचयामास ।। २८ ।।

मन्दोपकारिणी

कथयतामिति ।। सकललोकमनोनयनोत्सवः सकलाश्च ते लोकाश्च सकललोकाः सकललोकानां मनसां नयनानां च उत्सवः सुखकरः । चतुरधीः चतुरा निपुणा धीः बुद्धिः यस्य स तथोक्तः सः वासुदेवः । कदाचित् कस्मिंश्चिद्विसे कथयतां पुराणप्रवक्तृणां प्रथमे श्रेष्ठे । जनसङ्घवृते जनानां सङ्घेन समूहेन वृते परिवारिते । “गणौघसङ्घसङ्घातम्” इति हलायुधः । स्वजनके स्वस्य पितरि मध्यगेहे कथां पुराणकथां अलं सम्यक् कथयति सति वर्णयति सति अवाचयत् । पित्रा पुराणश्लोकार्थं वाचयामास । “वच परिभाषणे” इत्यतो लङ् परस्मैपदं । पित्रा पुराणकथनसमये कस्मिंश्चित्पदे अव्याख्याते सति पुत्रेण एतत् श्लोकार्थं पुनः कथय इत्युक्ते पिता श्लोकार्थम् अकथयत् इति भावः ।। २८ ।।

विविधशास्त्रिपदार्थनिवेदने लिङ्कुचनाम्नि तदाऽनुदितार्थके ।

किमिति तात तदर्थमवर्णयन् कथयसीति शनैरयमब्रवीत् ।। २९ ।।

पदार्थदीपिका

विविधेति । तदा पुराणकथनावसरे विविधशास्त्रिपदार्थनिवेदने विविधशास्त्रिपदानां नानावृक्षवाचकानां नानापदानामर्थनिवेदने अर्थज्ञापने, प्रस्तुते सतीति शेषः, लिङ्कुचनाम्नि लिङ्कुचाख्ये पदे अनुदितार्थके अनुक्तार्थे सति अयं वाचकः तात, तदर्थं तस्य पदस्य अर्थम् अवर्णयन् किमिति कथयसीति शनैः अब्रवीत् ।। २९ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

विविधेति ।। तदा पुराणकथनावसरे विविधानां शास्त्रिणां वृक्षाणां पदानां वाचकशब्दानां अर्थानां वाच्यार्थानां निवेदने ज्ञापने प्रस्तुते सतीति शेषः । लिकुचनाम्नि लिकुचाख्यपदे अनुदितोऽनुक्तः अर्थो वाच्यार्थो यस्य तस्मिन् सति अयं वाचको बालकः हे तात तस्य लिकुचपदस्यार्थम् अवर्णयन् अकथयन् त्वं किमिति कथयसि कथाः वदसि । “कथ वाक्यप्रबन्धे” लट् । इति शनैरब्रवीत् । “ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि” लङ् ।। २९ ।।

मन्दोपकारिणी

विविधेति ।। तदा पुराणश्लोकार्थवाचनावसरे विविधशास्त्रिपदार्थनिवेदने विविधशास्त्रिणां पदानि वाचकानि नामानि तेषां अर्थस्य अभिधेयस्य निवेदने ज्ञापने “प्रसक्ते सति” इति शेषः । लिकुचनाम्नि लिकुचाख्यं च तत् नाम पदं च लिकुचनाम् तस्मिन् लिकुचनाम्नि पदे । अनुदितार्थके अनुदितः अनुक्तः अर्थः अभिधेयो यस्य तत् तस्मिन् सति । अयं बालकः हे तात तदर्थं तस्य लिकुचपदस्य अर्थम् अभिधेयं अवर्णयन् अकथयन् किमिति कुतो निमित्तात् कथां कथयसीति शनैः अब्रवीत् ।। २९ ।।

अवदतीति पितर्यपि चोदिते प्रतिबुभुत्सुषु तत्र जनेष्वपि ।

अयमुदीर्य तदर्थमवाप्तवान् परिषदो ह्यसमानसुमाननाम् ।। ३० ।।

पदार्थदीपिका

अवदति । इति एवं चोदिते लिकुचपदार्थवर्णनाय प्रेरिते अपि पितरि अवदति लिकुचपदस्यार्थम् अवर्णयति सति तत्र जनेष्वपि प्रतिबुभुत्सुषु प्रतिबोद्धुमिच्छुषु सत्सु अयं वासुदेवः तदर्थं तस्य पदस्यार्थम् उदीर्य परिषदः सभायाः असमानसमाननाम् असदृशीं पूजाम् अवाप्तवान् हि ।। ३० ।।

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अवदतीति ।। इति एवं चोदिते लिकुचपदार्थवर्णनाय प्रेरितेऽपि पितरि अवदति सति तदर्थम् अनुक्तवति तत्र सभायां जनेष्वपि प्रतिबुभुत्सुषु प्रतिबोद्धुमिच्छत्सु सत्सु अयं वासुदेवः

तदर्थं लिक्कुचपदार्थं उदीर्य परिषदः सभायाः असमाना असदृशी या सुमानना पूजा तां अवाप्तवान् हि ॥ ३० ॥

मन्दोपकारिणी

अवदतीति ॥ इति पूर्वोक्तप्रकारेण चोदितेऽपि लिक्कुचशब्दार्थ-वर्णनाय प्रेरितेऽपि पितरि अवदति सति ज्ञानाभावेन लिक्कुचशब्दार्थम् अकथयति सति । तत्र सभायां जनेष्वपि श्रोतृजनेष्वपि प्रतिबुभुत्सुषु लिक्कुचशब्दार्थं प्रतिबोद्धुमिच्छत्सु सत्सु अयं वासुदेवः तदर्थं तस्य लिक्कुचपदस्यार्थम् अभिधेयं उदीर्य उक्त्वा परिषदः सभायाः जनसमूहात् असमानसुमाननां असमाना असदृशा च सा सुमानना शोभनपूजा च असमानसुमानना तां अवाप्तवान् हि ॥ ३० ॥

बहुविधैश्वरितैरिति चारुभिः सकललोककुतूहलकारिणम् ।

द्विजवरेण वयस्युचिते स्थितं तमुपनेतुमनेन दधे मनः ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिका

बह्विति । अनेन द्विजवरेण भट्टेन चारुभिः इति बहुविधैश्वरितैः सकललोककुतूहलकारिणं सकललोकानामाश्चर्यकारिणम् उचिते उपनयनस्य योग्ये वयसि स्थितम्, गर्भाष्टमं जन्माष्टमं वा संवत्सरं प्राप्तमिति भावः, तं स्वपुत्रम् उपनेतुम् उपनीतं कर्तुं मनो दधे धृतम् ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

बहुविधैरिति ॥ अनेन द्विजवरेण भट्टेन इति इत्थं बह्वयो विधाः प्रकारा येषां तैः । चरितैः चरित्रैः । सकललोककुतूहलकारिणं सकललोककुतूहलम् आश्चर्यं कर्तुं शीलमस्यास्तीति तम् । उचिते वयसि उपनयनयोग्ये वयसि स्थितं, गर्भाष्टमं जन्माष्टमं वा संवत्सरं प्राप्तमिति भावः । तं स्वपुत्रम् उपनेतुम् उपनीतं कर्तुं मनो दधे धृतम् ॥ ३१ ॥

मन्दोपकारिणी

बहुविधैरिति ॥ द्विजवरेण द्विजेषु वरेण उत्तमेन अनेन मध्यगेहभट्टेन । तं सुतम् उपनेतुम् उपनयनं कर्तुं मनः अन्तःकरणं दधे । “डु धाञ् धारणपोषणयोः” इत्यतः कर्मणि लिडात्मनेपदं

“दधे दधाते दधिरे” । सुतस्य उपनयनं कर्तुं मतिं चकारेति भावः । कथंभूतं, इति पूर्वोक्तप्रकारेण बहुविधैः बह्व्यः विधाः प्रकाराः एषां तानि बहुविधानि तैः । “विधाविधौ प्रकारे च” इत्यमरः । चारुभिः मनोहरैः चरितैः व्यापारैः क्रीडाभिरिति यावत् । सकललोककुतूहलकारिणं सकलानां लोकानां जनानां कुतूहलम् आश्चर्यं करोतीति सकललोककुतूहलकारी तम् । पुनः कथंभूतं उचिते उपनयनयोग्यपञ्चमाष्टमादिसंवत्सररूपे वयसि बाल्यवयसि “खगबाल्यादिनोर्वयः” इत्यमरः । स्थितं विद्यमानम् । पञ्चमाष्टमाद्यन्यतरसंवत्सरोपेतं इति यावत् ॥ ३१ ॥

समुचितग्रहयोगगुणान्वितं समवधार्यं मुहूर्तमदूषणम् ।

प्रणयबन्धुरबान्धववानसौ द्विजकुलाकुलमुत्सवमातनोत् ॥ ३२ ॥

पदार्थदीपिका

समुचितेति । प्रणयबन्धुरबान्धववान् प्रणयेन स्वकृतेन स्नेहेन बन्धुराः आत्मनि स्निग्धाः बान्धवाः अस्य सन्तीति प्रणयबन्धुरबान्धववान् । ‘नतं नम्रं च बन्धुरम्’ इति हलः । असौ समुचितग्रहयोगगुणान्वितं सम्यगुचितग्रहयोगाख्यगुणेन अन्वितम्, अष्टमशुद्ध्यादिगुणयुक्तम् अदूषणम् इतरसमस्तदोषरहितं मुहूर्तं लग्नं समवधार्यं निश्चित्य द्विजकुलाकुलम् उत्सवम् उपनयनोत्सवं आतनोत् चकार ॥ ३२ ॥

दार्थदीपिकोद्बोधिका

समुचितेति ॥ प्रणयेन स्वकृतस्नेहेन । बन्धुराः आत्मनि स्नेहबन्धयुक्ता यद्वा बन्धुरा रम्या नम्या वा । “बन्धूरबन्धुरौ रम्ये नम्ये हंसे तु बन्धुर” इति रभसः । ये बान्धवा शरीरसम्बन्धिनस्तेऽस्य सन्तीति तथोक्तः । असौ भट्टः समुचितः उपनयनोचितो यो ग्रहयोग आदित्यादीनां योगः स एव गुणस्तेनान्वितस्तं अष्टमशुद्ध्यादि-गुणयुक्तमित्यर्थः । न विद्यते दूषणमितरदोषो यस्मिन् तं मुहूर्तं समवधार्यं निश्चित्य द्विजकुलाकुलं द्विजानां कुलेनाकुलं निबिडं उत्सवम् उपनयनोत्सवम् आतनोत् चकार । “तनु करणे” लङ् ॥ ३२ ॥

मन्दोपकारिणी

समुचितेति ।। प्रणयबन्धुरबान्धववान् प्रणयेन स्नेहेन बन्धुराः नम्राः स्ववशाः । “बन्धुरं सुन्दरे नम्रः” इत्यमरः । बान्धवाः सगोत्राः अस्य सन्तीति प्रणयबन्धुरबान्धववान् । असौ मध्यगेहः समुचितग्रहयोगगुणान्वितं ग्रहाणां बृहस्पत्यादि-नवग्रहाणां योगं सम्मेलनम् । उपनयनस्य सं सम्यक्, उचितः अनुकूलश्चासौ ग्रहयोगश्च समुचितग्रहयोगः समुचितग्रहयोगश्चासौ गुणश्च समुचितग्रहयोगगुणः तेन अन्वितं युक्तम् । अदूषणं न विद्यन्ते दूषणानि उपनयनदोषाः यस्य स तथोक्तः तं मुहूर्तं वृषभादिलग्रं समवधार्य निश्चित्य । द्विजकुलाकुलं द्विजानां विप्राणां कुलेन आकुलं सङ्कीर्णं परिपूर्णम् इति यावत् । उत्सवम् उपनयनरूपं मङ्गलम् । “मह उद्वव उत्सवः” इत्यमरः । आतनोत् कृतवान् । “तनु विस्तार” इत्यतो लङ् परस्मैपदम् ।। ३२ ।।

विविधवेदतया विजिहीर्षवो वदनरङ्गपदेऽस्य चिराय याः ।

सुरवरप्रमदा अपि सप्रिया अभिननन्दुरहो वियतो महम् ।। ३३ ।।

पदार्थदीपिका

विविधेति । याः चिराय चिरात् अस्य वासुदेवाह्वयस्य वदनरङ्गपदे वदनात्मकरङ्गस्थाने विविधवेदतया नानाविधवेदात्मकत्वेन विजिहीर्षवः विहर्तुमिच्छवः ताः सप्रियाः स्वपतिसहिताः सुरवरप्रमदाः वेदाभिमानिन्यो देवाङ्गना अपि वियतः आकाशात्, तत्र स्थित्वेति यावत्, महम् अभिननन्दुः । अहो आश्चर्यम् । इयन्तं कालमस्यानुपनीतत्वेन वेदोच्चारणायोगादस्य वदनरङ्गे वेदतया विर्तुमशक्यत्वादुपनयनं प्रतीक्ष्य स्थिता वेदाभिमानिन्यो देवाङ्गना इदानीमुपनयनोत्सवं ज्ञात्वा आकाशे विमानारूढाः सत्यस्तमुत्सवमभिननन्दुरिति भावः ।। ३३ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

विविधेति ।। याः सुरवरप्रमदा देवश्रेष्ठस्त्रियः । चिराय अस्य वासुदेवस्य वदनमेव मुखमेव वदनरङ्गपदे नर्तनस्थानं तस्मिन् । “रङ्गः स्यान्नर्तनस्थानं” इति हलः । विविधानां वेदानां भावस्तया विविधवेदतया नानावेदात्मकत्वेनेत्यर्थः । विजिहीर्षवः विहर्तुमिच्छवः ।

प्रियैः स्वभर्तृभिः सहिताः सप्रियास्ता सुरवरप्रमदाः वेदाभिमानिन्यः श्रीः, भारती, वारुणी, पार्वतीप्रभृतयो वेदाङ्गनाः । वियतः आकाशात् । “वियद्विष्णुपदं वा तु पुंस्याकाशविहायसी” इत्यमरः । तत्र स्थित्वेति यावत् । महम् उत्सवम् अभिननन्दुः । अहो आश्चर्यम् । इयन्तं कालमस्यानुपनीतत्वेन वेदोच्चारणायोगादस्य वदनरङ्गे वेदतया विहर्तुमशक्यत्वादुपनयनं प्रतीक्ष्य स्थिता वेदाभिमानिन्यो देवाङ्गना इदानीमुपनयनोत्सवं ज्ञात्वा आकाशे विमानारूढाः सत्यः तदुत्सवम् अभिननन्दुरिति भावः ॥ ३३ ॥

मन्दोपकारिणी

विविधेति ॥ याः सुरवरप्रमदाः सुरवराणां देवश्रेष्ठानां प्रमदाः स्त्रियः । “प्रमदा भामिनी कान्ता” इत्यमरः । वेदाभिमानिन्यो देवस्त्रियः इति यावत् । चिराय बहुकालं अस्य वासुदेवस्य वदनरङ्गपदे वदनं वक्रमेव रङ्गपदं नर्तनस्थानं तस्मिन् । विविधवेदतया विविधाः अनेकप्रकाराश्च ते वेदाः श्रुतयश्च विविधवेदाः । विविधवेदानां भावो विविधवेदता तया विविधवेदस्वरूपेण इत्यर्थः । विजिहीर्षवः विहर्तुं क्रीडितुं इच्छावत्यः अभूवन् । ताः देवाङ्गनाः सप्रियाः प्रियैः स्वस्वभर्तृभिः सहिताः । “धवः प्रियः पतिर्भर्ता” इत्यमरः । वियतः आकाशात् महम् उपनयनोत्सवम् अभिननन्दुः सन्तुतुषुः । “टु नदि समृद्धौ” लिट् परस्मैपदं “ननन्द ननन्दतुः ननन्दुः” । अहो प्रसिद्धम् । अस्य अनुपनीतस्य वदने क्रीडितुं अशक्यत्वात् उपनयनं प्रतीक्षन्त्यो वेदाभिमानिन्यो देवाङ्गनाः तम् उत्सवं दृष्ट्वा सन्तुतुषुः इति भावः ॥ ३३ ॥

विहितसाधनसाधितसत्क्रियोज्ज्वलनमुज्ज्वलधीर्ज्वलयन्नयम् ।

उपनिनाय सुतं समलङ्कृतं कुशलिनं कुशलीकृतशीर्षकम् ॥ ३४ ॥

पदार्थदीपिका

विहितेति । विहितसाधनसाधितसत्क्रियः, उपनयनकर्मणि विहितैरुपकरणैर्निवृत्तसत् कर्मा, ज्वलनम् अग्निं ज्वलयन् स्वयं हुतिक्रियां कुर्वन् उज्ज्वलधीः निर्मलचित्तः अयं भट्टः सुकुमारकं कोमलरूपं कुशलिनं स्वस्थम्, रोगादिरहितमिति वा, कुशलीकृतशीर्षकं क्षुरकर्मणा

भद्रीकृतमस्तकं सुतमुपनिनाय उपनीतमकरोत् ॥ ३४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

विहितेति ॥ विहितानि उपनयनकर्मणि वेदविहितानि यानि साधनानि उपकरणानि तैः साधिता प्रवृत्ता सत्क्रिया सत्कर्म येन स विहितसाधनसाधितसत्क्रिय । ज्वलनम् अग्निम् ज्वलयन् स्वयं आहुतिक्रियां कुर्वन् । उज्वलधीः उज्वला निर्मला धीश्चित्तं यस्य सोऽयम् भट्टः । सुकुमारकं कोमलरूपं, समलंकृतमिति पाठे सम्यगलंकृतमित्यर्थः । कुशलं क्षेमम् अस्यास्तीति तं कुशलिनं रोगादिरहितमित्यर्थः । अकुशलं कुशलं सम्पद्यमानं कृतं कुशलीकृतं क्षुरकर्मणा भद्रीकृतं शीर्षकं मस्तकं यस्य तं सुतम् उपनिनाय उपनीतमकरोत् ॥ ३४ ॥

मन्दोपकारिणी

विहितेति ॥ विहितसाधनसाधितसत्क्रियः विहितानि उपनयन-कर्माणि निर्दिष्टानि च तानि साधनानि च तैः साधिता निष्पन्ना सती निर्दुष्टा अङ्गलोपरहिता क्रिया कर्म यस्य सः विहितसाधनसाधितसत्क्रियः । ज्वलनम् अग्निं “ज्वलनो हव्यवाहनः” इत्यमरः । ज्वलयन् स्वयं जुह्वन् । उज्वलधीः उज्वला निर्मला धीः ज्ञानं यस्य स तथोक्तः । अयं मध्यगेहः कुशलिनं कुशलं क्षेमं पुण्यं वा अस्यास्तीति कुशली तं स्वस्थं पुण्यवन्तं वा । “पर्याप्तिक्षेमपुण्येषु कुशलं शिक्षिते त्रिषु” इत्यमरः । कुशलीकृतशीर्षकं कुशलीकृतं मुण्डितं शीर्षकं शिरः यस्य स तथोक्तः तम् । “उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं” इत्यमरः । समलङ्कृतं अभ्यङ्गहरिद्राकुङ्कुमादिना कुण्डलाङ्गुलीयकङ्कणकांच्यादिना च भूषितं सुतम् उपनिनाय उपनीतमकरोत् । “नी प्रापणे” इत्यतो लिट् परस्मैपदम् ॥ ३४ ॥

परिचराग्निगुरू चरितव्रतः सुचरणः पठ साधु सदागमान् ।

इति गुरोस्त्रिजगद्गुरुशिक्षणे स्फुटमहासि सुरैः कृतसाक्षिभिः ॥ ३५ ॥

भावप्रकाशिका

आदित्यचन्द्रादयो धर्मसाक्षिणः ॥ ३५ ॥

पदार्थदीपिका

परीति । सुचरणः शोभनाचारः सन् अग्निगुरू अग्निं च गुरुं च परिचर शुश्रूषस्व । चरितव्रतः
व्रतबन्धोपेतः सदागमान् निर्दोषागमान् वेदादीन् साधु पठ इति गुरोः पितुः त्रिजगद्गुरुशिक्षणे
त्रैलोक्यगुरोर्वायुनन्दनस्य शिक्षणे कृते सति कृतसाक्षिभिः कृतस्य सर्वैः क्रियमाणस्य कर्मणः
साक्षिभूतैः सुरैः, 'आदित्यचन्द्रावनिलानलौ च द्यौर्भूमिरापो हृदयं मनश्च । अहश्च रात्रिश्च उभे च
सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम्' इति कर्मसाक्षिभिः सुरैः स्फुटं सम्यग् अहासि हासः कृतः
॥ ३५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

परिचरेति ।। सु शोभनं चरणम् आचारो यस्य सः सुचरणः तथा सन् अग्निगुरू अग्निश्च
गुरुश्च तौ परिचर शुश्रूषस्व । चरितव्रतः चरितं चीर्णं व्रतं ब्रह्मचर्यव्रतं येन तादृशः सन्
सदागमान् निर्दोषागमान् वेदादीन् इत्यर्थः । साधु सम्यग् यथा भवति तथा पठ । “पठ
पठने” लोट् । गुरोः पितुः । त्रीणि च तानि जगान्ति च तेषां गुरोर्वायवतारत्वेनाचार्यभूत
स्वपुत्रस्य त्रिजगद्गुरुशिक्षणे शिक्षायां कृते सति, कृते सर्वैः क्रियमाणकर्मणि । नपुंसके भावे
क्त इति क्तः । साक्षिणः साक्षिभूतास्तैः कृतसाक्षिभिः सुरैः । “आदित्यचन्द्रावनिलानलौ च
द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च । अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम्” इति
प्रमितकर्मसाक्षिभिः सुरैरित्यर्थः । स्फुटम् सम्यग् अहासि हासः कृतः । “हसे हसने” कर्मणि
लुङ् ॥ ३५ ॥

मन्दोपकारिणी

परिचरेति ।। हे बालक त्वं , सुचरणः शोभनं चरणम् आचारो यस्य सः सुचरणः सदाचारः
सन् । अग्निगुरू अग्निश्च गुरुश्च तौ परिचर शुश्रूषस्व । “परि” पूर्वात् “चर गतिभक्षणयोः”
इति धातोः लोट् परस्मैपदं “चर चरतं चरत” । सायंप्रात-रग्निकार्यं कुरु गुर्वधीनश्च त्वं भव
इति भावः । चरितव्रतः चरितं अनुष्ठितं व्रतं ब्रह्मचर्यादि-नियमः येन स तथोक्तः सन् । साधु
सम्यक् अध्ययननियमपूर्वकं यथा भवति तथा । सदागमान् सन्तः निर्दोषाश्च ते आगमाः
वेदादिशास्त्राणि च सदागमाः तान् । “आगम-स्त्वागतौ शास्त्रे” इत्यभिधानम् । पठ अधीष्व

“पठ व्यक्तायां वाचि” इत्यतो लोट् परस्मै-पदम् । इति एवं प्रकारेण गुरोः पितुः कर्तरि षष्ठी । त्रिजगद्गुरुशिक्षणे त्रीणि च तानि जगन्ति च त्रिजगतां गुरुः शिक्षकः त्रिजगद्गुरुः वायुनन्दनः तस्य शिक्षणे शिक्षायां कृते सति । कृतसाक्षिभिः कृतं भावे निष्ठा । कृते सर्वैः क्रियमाणे कर्मणि साक्षिभिः साक्षिभूतैः सुरैः मनुष्यकर्तृककर्माणि पश्यद्भिः देवैः इत्यर्थः । स्फुटम् सम्यक् अहासि अपहसितम् । “हस हसने” इत्यतो भावे लुडात्मनेपदम् । सर्वशिक्षकवायुपुत्रवासुदेवस्य पित्रा शिक्षणे कृते सति मनुष्यैः क्रियमाणकर्मसाक्षिणो देवाः जगद्गुरुः क्व स्वेन तस्य शिक्षाकरणं क्व इति अपहासं चक्रुः इति भावः । कर्मसाक्षिणो देवास्तु “आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्चद्यौर्भूमि रापो हृदयं यमश्च । अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम्” इति ॥ ३५ ॥

जितकुमारगुणं सुकुमारकं निजकुमारमवेक्ष्य निरन्तरम् ।

समुचिताचरणे चतुरं स्वतः क्षितिसुरो मुदमायत शिक्षयन् ॥ ३६ ॥

पदार्थदीपिका

जितेति । जितकुमारगुणं जितस्कन्दगुणं सुकुमारकं सुकोमलं निजकुमारं शिक्षयन् शौचाचमनसन्ध्यावन्दनादिकर्मसु शिक्षयन् क्षितिसुरः स्वतः शिक्षामनपेक्ष्य निरन्तरं समुचिताचरणे स्ववर्णाश्रमोचिताचरणे चतुरमवेक्ष्य मुदं सन्तोषम् आयत अगात् ॥ ३६ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

जितेति ॥ जिताः कुमारगुणा स्कन्दगुणा ब्रह्मचर्यादयो येन तं जितकुमारगुणं सुकुमारकं सुकोमलं निजकुमारम् आत्मबालम् । “कुमारः स्याद्गुहे बाल” इति वैजयन्ती । शिक्षयन् शौचाचमनसन्ध्यावन्दनादिकर्मसु शिक्षयन् । क्षितिसुरो भूसुरः स्वतः शिक्षामनपेक्ष्य निरन्तरम् सर्वदा समुचिताचरणे स्ववर्णाश्रमोचिताचारे चतुरं कुशलं अवेक्ष्य मुदम् सन्तोषं आयत अगमत् । “अय गतौ” लङ् ॥ ३६ ॥

मन्दोपकारिणी

जितेति ॥ जितकुमारगुणं जितः तिरस्कृतः कुमारस्य स्कन्दस्य गुणः ब्रह्मचर्यं येन

स तथोक्तः तम् । “कुमारः क्रौञ्चदारणः” इत्यमरः । सुकुमारकं कोमलम् । निजकुमारं निजः आत्मीयः कुमारः नन्दनश्च । “निज आत्मीयनित्ययोः” इति विश्वः । शिक्षयन् शौचाचारसन्ध्यावन्दनादिकर्मसु नियोजयन् । क्षितिसुरः भूसुरः मध्यगेहः स्वतः अन्यशिक्षां अनवेक्ष्यैव निरन्तरम् प्रतिदिनं समुचिताचरणे समुचितस्य वर्णाश्रमयोग्यस्य कर्मणः आचरणे अनुष्ठानविषये चतुरं दक्षं अवेक्ष्य दृष्ट्वा मुदम् सन्तोषं आयत अगमत् । “अय पय गतौ” इत्यतो लडात्मनेपदं “आयत आयेतां आयन्त” ॥ ३६ ॥

सपटखण्डमकिञ्चनवत् क्वचित् स्वविभवानुचितं चरणादिकम् ।

भुवनभर्तुरहो स्वनिगूहनं सुरसभासु कुतूहलमातनोत् ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिका

सपटेति । क्वचित् अकिञ्चनवत् दरिद्रवत् सपटखण्डं वस्त्रखण्डसहितं यथा भवति तथा, स्वविभवानुचितं स्वस्य सम्पदामनुचितमनुसारि, चरणादिकं एकाकिनोऽपीतस्ततः सञ्चरणादिपूर्वकं भुवनभर्तुः सर्वलोकनाथस्य स्वनिगूहनं स्वविभवादिनिगूहनं सुरसभासु कुतूहलमातनोत्, अहो ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

सपटखण्डमिति ॥ क्वचित् काले अकिञ्चनवत् दरिद्रवत् पटखण्डेन पटैकदेशेन सहितं यथा भवति तथा सपटखण्डम् । स्वस्य विभवाः सम्पदस्तेषां स्वविभवानुचितम् अयोग्यम् । चरणादिकम् चरणं सञ्चार आदिर्यस्य तत् । मूलरूपेण स्वलोके सर्वाधीश्वरत्वे-नावास्थितस्यापीदानीं इतस्ततः कार्यवशात्सञ्चरणादिकमित्यर्थः । भुवनभर्तुः सर्वलोकनाथस्य स्वस्याच्छादनं स्वविभवादिनिगूहनमित्यर्थः । सुरसभासु कुतूहलम् कौतुकम् आतनोत् । “तनु करणे” लङ् । अहो आश्चर्यम् ॥ ३७ ॥

मन्दोपकारिणी

सपटेति ॥ अकिञ्चनवत् न विद्यते किञ्चन किमपि द्रव्यं यस्य सः अकिञ्चनः दरिद्रः । स इव । सपटखण्डम् पटस्य वस्त्रस्य खण्डः छिन्नैकदेशः पटखण्डः तेन सहितं यथा

भवति तथा । स्वविभवानुचितं स्वस्य स्वकीयस्य विभवस्य सम्पदः अनुचितम् अननुसारि ।
 क्वचित् कस्मिंश्चित् प्रदेशे । चरणादिकम् एकाकिना इतस्ततः सञ्चरणं आदिः पूर्वं यस्य
 तत्तथोक्तम् । भुवनभर्तुः भुवनानां सर्वलोकानां भर्ता ईशिता राजेति यावत् भुवनभर्ता “भर्त्रेन्द्र
 इन ईशिता” इति धनञ्जयः । तस्य वायोः स्वनिगूहनं स्वरूपाच्छादकं चरणादिकर्मत्यन्वयः
 । सुरसभासु सुराणां देवानां सभासु संसत्सु कुतूहलम् सन्तोषं आतनोत् अकरोत् । “तनु
 विस्तार” इति धातोः लङ् परस्मैपदं “अतनोत् अतनुतां अतन्वन्” प्रथमपुरुषैकवचनम् । अहो
 आश्चर्यं इति । स्वल्पदेशराजापि स्वसंपदानुसारेण दिव्यकौशेयोर्णवस्त्रादिभिः स्वात्मानं अलङ्कृत्य
 बहुपरिवारजनयुतः सन् सर्वत्र सञ्चरति । अयं तु वायुनन्दनः सर्वलोकराजापि स्वराजत्वं आच्छाद्य
 दरिद्रवत् कुत्सितहस्तत्रयात्मकं पटैकदेशं प्रवाय कस्मिंश्चित् एव भूप्रदेशे एकाकी सन्नेव इतस्ततः
 सञ्चरति । इदं स्वस्वरूपाच्छादनम् आश्चर्यं इत्युक्त्वा देवाः सन्तुतुषुः इति भावः ॥ ३७ ॥

अविरलैर्गरलोष्मभिराकुलीकृतसमस्तजनो विचचार यः ।

क्वचिदमुं निजिघांसुरशान्तिमानुपससर्प स सर्पमयोऽसुरः ॥ ३८ ॥

पदार्थदीपिका

अविरलैः । अशान्तिमान् मन्त्रौषधादिभिरुपशमरहितः यः सर्पमयः सर्पाकारः असुरः
 अविरलैः निबिडैः गरलोष्मभिः विषोष्मभिः विषबाष्पैः । ऊष्मा बाष्पः । आकुलीकृतसमस्तजनः
 भीषितसमस्तजनः विचचार लोके विचचार । सः अमुं द्विजसुतं निजिघांसुः हन्तुमिच्छन् क्वचित्
 उपससर्प प्राप । ‘सृष्ट् गतौ’ इति धातुः ॥ ३८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अविरलैरिति ॥ अशान्तिमान् मन्त्रौषधादिभिः उपशमरहितः यः सर्पमयः सर्पस्वरूपोऽसुरः
 । अविरलैः निबिडैः गरलानां विषाणां गरलोष्मभिः बाष्पै-राकुलीकृतः भीषितः
 आकुलीकृतसमस्तजनः येन स लोके विचचार । स सर्पाकारासुर अमुं द्विजसुतं निजिघांसुः
 हन्तुमिच्छुः सन् । क्वचित् पाजकक्षेत्रप्रदेशे उपससर्प प्राप । “सृष्ट् गतौ” लिट् ॥ ३८ ॥

मन्दोपकारिणी

अविरलैरिति ।। अशान्तिमान् शान्तिः उपशमः अस्यास्तीति शान्तिमान् न शान्तिमान् अशान्तिमान् । मंत्रौषधादिभिरपि अपरिहार्यविषवीर्यवानिति भावः । यः सर्पमयः सर्पात्मकः । “तादात्म्यार्थे विकारार्थे प्राचुर्यार्थे मयट् त्रिधा” इत्यभिधानम् । असुरः दैत्यः अविरलैः विरलाः तनवः न भवन्तीति अविरलाः बहवः इति यावत् “पेलवं विरलं तनु” इत्यमरः तैः अविरलैः । गरलोष्मभिः गरलं विषं “क्ष्वेडस्तु गरलं विषम्” इत्यमरः तस्य ऊष्मभिः बाष्पैः । “ग्रीष्मोष्मबाष्पऊष्माणः” इति रत्नमाला । आकुलीकृतसमस्तजनः आकुलीकृतः भीषितः समस्तजनो येन सः तथोक्तः सन् । विचचार लोके सञ्चचार । “चर गतौ भक्षणे च” इति धातोः लिट् परस्मैपदं “चचार चेरतुः चेरुः” । सः सर्पाकारो दैत्यः क्वचित् प्रदेशे वर्तमानं अमुं वासुदेवं निजिघांसुः हन्तुमिच्छुः सन् उप समीपे “उपेऽधिके समीपे च” इत्यभिधानम् । ससर्प प्रायात् । “सृष्टृ (सृष्ट) गतौ” इत्यतो लिट् परस्मैपदं “ससर्प ससृपतुः ससृपुः” ।। ३८ ।।

त्वरितमुद्यतविस्तृतमस्तकः प्रतिददंश यदैनमविक्षतम् ।

प्रभुपदारुणचारुतराङ्गुलीविहृतिपिष्टतनुः प्रतताम सः ।। ३९ ।।

पदार्थदीपिका

त्वरितम् । सः सर्पमयोऽसुरः त्वरितं शीघ्रम् उद्यतविस्तृतमस्तकः प्रभुपाददंशनायोन्नतविस्तृतफणः सन् यदा अविक्षतं क्षतरहितं एनं प्रतिददंश, तदा प्रभुपदारुणचारुतराङ्गुलीविहृतिपिष्टतनुः, प्रभोः पादस्य अरुणायाः चारुतरायाः अङ्गुल्याः विहृत्या लीलया पिष्टतनुः निष्पिष्टतनुः प्रतताम भ्रान्तोऽभूत् । ‘तमु ग्लानौ’ इति धातुः ॥ ३९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

त्वरितमिति ।। स सर्पमयोऽसुरः त्वरितम् शीघ्रं यथा भवति तथा । उद्यतविस्तृतमस्तकः प्रभुपाददंशनायोन्नमितं विस्तृतमस्तकं विस्तृतफणो यस्य तथा सन् यदा अविक्षतं क्षतरहितम् एनम् वासुदेवं प्रतिददंश । “दशि दंशने” लिट् । तदा प्रभोः पादस्य अरुणा रक्ता चारुतरा अतिसुन्दरा या अङ्गुली तस्या विहृत्या लीलया पिष्टा चूर्णिता तनुः शरीरं यस्य तथा सन् प्

रभुपदारुणचारुतराङ्गुलीविहृतिपिष्टतनुः प्रतताम श्रान्तोऽभूत् । “तमु ग्लानौ” लिट् ॥ ३९ ॥

मन्दोपकारिणी

त्वरितमिति ॥ सः सर्पासुरः त्वरितम् शीघ्रं उद्यतविस्तृतमस्तकः वासुदेवपाददंशनाय उद्यतः उन्नमितः विस्तृतः प्रसारितः मस्तकः मूर्धा फण इति यावत् यस्य स तथोक्तः सन् । “मूर्धा ना मस्तकोऽस्त्रियाम्” इत्यमरः । अविक्षतम् विक्षतो न भवतीति अविक्षतः तं क्षतरहितमित्यर्थः । एनम् वासुदेवं यदा प्रतिदंश दंशितवान् “दंश दशने” इत्यतो लिट् परस्मैपदं “ददंश ददंशतुः ददंशुः” । तदा प्रभुपदारुणचारुतराङ्गुलीविहृतिपिष्टतनुः प्रभोः समर्थस्य वासुदेवस्य पदः पादः तस्य अरुणायाः रक्तायाः “अव्यक्तरागस्त्वरुणः” इत्यमरः । चारुतरायाः अतिसुन्दरायाः अङ्गुल्याः विहृत्या क्रीडया पिष्टा चूर्णीकृता तनुः कायो यस्य सः तथोक्तः सन् प्रतताम श्रान्तोऽभूत् । “तमु (तम्) ग्लानौ” लिट् परस्मैपदं “तताम तेमनुः तेमुः” ॥ ३९ ॥

गरुडतुण्डमिव प्रतिपन्नवान् द्विजकुमारपदं स ममार च ।

समुचितं चरितं महतामिदं सुमनसो मनसेष्टमपूजयन् ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिका

गरुडेति । द्विजकुमारपदं प्रतिपन्नवान् प्राप्तः सः ममार च । किं प्रतिपन्नवानिव? गरुडतुण्डमिव । सुमनसः देवाः महतां समुचितम् इष्टम्, दुष्टनिग्रहत्वात् सतामभीष्टम् इदं चरितं कर्म मनसा अपूजयन् सम्भावयामासुः ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

गरुडतुण्डमिति ॥ स सर्पः गरुडतुण्डमिव गरुडवदनमिव द्विजकुमारकस्य पदं पादं प्रतिपन्नवान् प्राप्तः सन् ममार च । तदा सुमनसो देवा महतां समुचितं युक्तं इष्टं दुष्टनिग्रहरूपत्वात्सतामभीष्टं इदं चरितं कर्म मनसा अपूजयन् सम्भाव-याञ्चक्रुः । पूज पूजायां लङ् ॥ ४० ॥

मन्दोपकारिणी

गरुडेति ।। द्विजकुमारपदं द्विजस्य मध्यगेहस्य कुमारः सुतः तस्य पदं पादं प्रतिपन्नवान् प्राप्तः सः सर्पासुरः ममार मृतवान् । किं प्राप्त इव गरुडतुण्डमिव गरुडस्य गरुडपक्षिणः तुण्डं वदनमिव 'वक्रास्ये वदनं तुण्डं' इत्यमरः । सर्पः गरुडतुण्डं प्राप्य यथा मृतो भवति तथेति भावः । सुमनसः देवाः 'सुपर्वाणस्सुमनसः' इत्यमरः । महतां सतां समुचितं युक्तं इष्टं अभीष्टं दुष्टनिग्रहरूपत्वात् । इदं चरितं सर्पमयदैत्यहननरूपं कर्म । मनसा अपूजयन् सम्भावयाञ्चक्रुः । पूज पूजायामित्यतो लङ् परस्मैपदम् ॥ ४० ॥

गिरिशगुर्वमरेन्द्रमुखैश्च यच्चरणरेणुरधारि सुराधिपैः ।

क्षितिसुराङ्ग्यभिवन्दनपूर्वकं स विदधेऽध्ययनं छलमानुषः ॥ ४१ ॥

पदार्थदीपिका

गिरिशेति । यच्चरणरेणुः यस्य पादरजः गिरिशगुर्वमरेन्द्रमुखैः सुरेश्वरैश्च अधारि धृतम्, सः छलमानुषः क्षितिसुराङ्ग्यभिवन्दनपूर्वकं ब्राह्मणपादाभिवन्दनपूर्वकं यथा भवति तथा अध्ययनं वेदाध्ययनं विदधे अकरोत् ॥ ४१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

गिरिशेति ।। यस्य चरणौ पादौ तयोः रेणुः रजः । 'रेणुर्द्वयोस्त्रियां धूलिः' इत्यमरः । गिरौ कैलासे शेत इति गिरिशः । गिरौ शेतेर्डः इति डः । स च, गुरुर्बृहस्पतिश्च, सुरेन्द्रश्च, ते मुखानि मुख्या येषां तैः सुराधिपैः सुरेश्वरैः अधारि । धृ धारणे लुङ् । स छलमानुषो व्याजेन मानुषः क्षितिसुरस्य भूदेवस्य अङ्गयोः पादयोरभिवन्दनं नमनं पूर्वकं यथा भवति तथा अध्ययनं वेदाध्ययनं विदधे चक्रे ॥ ४१ ॥

मन्दोपकारिणी

गिरिशेति ।। यच्चरणरेणुः यस्य वासुदेवस्य चरणरेणुः यस्य चरणयोः अङ्गयोः 'पदमङ्गिश्चरणोऽस्त्रियाम्' इत्यमरः रेणुः धूलिः 'रेणुर्द्वयोस्त्रियां धूलिः' इत्यमरः । गिरिशगुर्वमरेन्द्रमुखैः गिरिशः रुद्रः, गुरुः बृहस्पतिः, अमरेन्द्रः देवेन्द्रः 'गिरीशो गिरिशो मृडः' इत्यमरः । गिरिशश्च गुरुश्च अमरेन्द्रश्च गिरिशगुर्वमरेन्द्राः त एव मुखानि प्रधानाः एषां ते

तथोक्ताः । 'मुखं प्रधाने प्रारम्भे' इति रत्नमाला । सुराधिपैः सुराणां देवानां अधिपैः नाथैः
 अधारि धृतः । 'धृञ् (धृ) धारणे इत्यतः कर्मणि लुडात्मनेपदं अधारि अधृषाताम् अधृषत' ।
 छलमानुषः छलेन कुमतनिरासव्याजेन मानुषः मनुष्यावतारः 'छलन्तु स्वलितो व्याजः' इति
 विश्वः सः वाय्वात्मकः वासुदेवः । क्षितिसुराङ्घ्र्यभिवन्दनपूर्वकं क्षितिसुरस्य ब्राह्मणस्य अङ्गी
 चरणौ तयोः अभिवन्दनं नमस्कारः तदेव पूर्वकं पुरस्सरं यथा भवति तथा । अध्ययनं वेदपठनं
 विदधे चक्रे 'डु धाञ् धारणपोषणयोः लिडात्मनेपदं दधे दधाते दधिरे' । रुद्रादिवन्द्योऽपि
 वासुदेवः मनुष्यावतारत्वात् लोकशिक्षार्थं उपाध्यायं नत्वा वेदमधीतवान् इति भावः ॥ ४१ ॥

करतले खलु कन्दुकवत् सदा सकलया कलया सह विद्यया ।

अरिधरेण समं स्फुरितं गुरोर्मनसि तस्य विडम्बयतो जनान् ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिका

करेति । जनान् अज्ञजनान् विडम्बयतः गुरोः सकलजगद्गुरोः तस्य मनसि सकलया
 समस्तया विद्यया वेदादिविद्यया कलया इतरकलाविद्यया सह करतले कन्दुकवत् सदा स्फुरितं
 विलसितं खलु । कथम्? अरिधरेण सकलविद्याप्रतिपाद्येन हरिणा समं सह । भगवन्तं च सदा
 करतलामलकवत् जानात्येव । तथाऽप्यसुरजनव्यामोहायाध्ययनं विदध इति भावः ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

करतल इति ॥ जनान् अज्ञजनान् विडम्बयतोऽनुकुर्वतो गुरोः सकलजगद्गुरोः तस्य
 मनसि सकलया समस्तया विद्यया वेदादिरूपया कलया इतरकलाविद्यया च सह करतले
 हस्ततले कन्दुकवत् अरिधरेण चक्रधरेण सकलविद्या-प्रतिपाद्येन हरिणा समं सह स्फुरितं
 विलसितं खलु । इतरकलाविद्याभिः सह सकलवेदादिविद्याः । तत्प्रतिपाद्यं भगवन्तं च सदा
 करतलामलकवज्जानात्येव । तथापि अज्ञजनव्यामोहनाय अध्ययनं विदध इति भावः ॥ ४२
 ॥

मन्दोपकारिणी

करतल इति ॥ जनान् प्राकृतजनान् । विडम्बयतः अनुकुर्वतः अज्ञजनवत् अध्ययनादि

कुर्वत इति यावत् । गुरोः जगद्गुरोः तस्य वासुदेवस्य मनसि हृदये सकलया समस्तया विद्यया वेदविद्यया कलया इतरकलाविद्यया सह साकं करतले पाणितले कन्दुकवत् वस्त्रात्मकं पिण्डारकं क्रीडासाधनवस्तु कन्दुकशब्देनोच्यते तद्वत् । सदा सर्वस्मिन्नपि काले स्फुरितं खलु प्रतिभातं हि । कथं अरिधरेण ओः चक्रस्य धरेण धारिणा । 'अरिः पुमान् चक्रवाके रिपौ चक्रे तु न द्वयोः' इति हलायुधः । सकलविद्या-प्रतिपाद्यश्रीनारायणेन समं सह 'साकं सार्धं समं सह' इत्यमरः । सकलवेदादिविद्या-प्रतिपाद्यश्रीनारायणं च सदा करतलगतकन्दुकवत् स्वत एव उपाध्यायं विना जानत्येव तथापि अज्ञजनमोहनायैव अध्ययनं विदधे इति भावः ॥ ४२ ॥

अनधिकैरधिकैश्च वयस्यथो बहुभिरध्ययनोपरमान्तरे ।

अनिकटे वटुभिः पटुभिर्गुरोः स विजहार सुखी सखिभिः समम् ॥ ४३ ॥

पदार्थदीपिका

अनधिकैरिति । अथो सुखी सः अध्ययनोपरमान्तरे अध्ययनविराममध्ये वयस्यनधिकैः समैः हीनैश्च अधिकैश्च वयस्यधिकैश्च बहुभिः पटुभिः चतुरैः सखिभिः वटुभिः समं सह गुरोरनिकटे दूरे विजहार ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

अनधिकैरिति ॥ अथो सुखमस्यास्तीति सुखी । स अध्ययनस्योपरमस्य समाप्तेरन्तरे मध्ये अध्ययनस्य समाप्तेर्मध्य इत्यर्थः । वयसि अधिका न भवन्तीत्यनधिकास्तैः समानैरित्यर्थः । वयसि न्यूनैश्च, वयसि अधिकैश्च । बहुभिः पटुभिश्चतुरैः सखिभिर्वटुभिर्ब्रह्मचारिभिः समं सह गुरोरुपाध्यायस्य अनिकटे असमीपे दूर इत्यर्थः । विजहार ॥ ४३ ॥

मन्दोपकारीणि - अनधिकैरिति ॥ अथो वेदाध्ययनकरणकाले सुखी सुखेन वर्धितः सः वासुदेवः अध्ययनोपरमान्तरे अध्ययनस्य उपरमः विरामः परित्यागकालः इति यावत् । तस्य अन्तरे मध्ये । वयसि स्ववत्सरविषये अनधिकैः न अधिकाः अनधिकाः तैः अधिकैश्च वयोविषये स्वस्मात् अधिकवर्षोपेतैश्च बहुभिः बहुसङ्ख्याकैः पटुभिः क्रीडायां दक्षैः वटुभिः ब्रह्मचारिभिः सहाध्ययनं कुर्वद्भिः जनैः समं सह गुरोः उपाध्यायस्य अनिकटे असमीपे दूर

इत्यर्थः । 'समीपे निकटासन्नः' इत्यमरः । विजहार क्रीडितवान् । 'विपूर्वकात् हञ् हरणे
इत्यतो लिट् परस्मैपदम्' ॥ ४३ ॥

पदमुदीर्य जवेन यियासितं द्रुतसखेष्वभवत् स पुरःसरः ।

अयमयत्नतयेति न विस्मयो ननु मनोजवजित् पवनो ह्यसौ ॥४४ ॥

पदार्थदीपिका

पदम् । सोऽयं जवेन यियासितं यातुमिष्टं पदं स्थानं उदीर्य, 'अवधित्वेन सम्प्रतिपन्नं
स्थानमाद्रुत्य यः प्रथमतः प्राप्नोति सोऽस्मास्वधिकः' इत्येतं सङ्केतं कृत्वेति भावः । द्रुतसखिषु[46]
धावत्सु सखिषु, धावतां सखीनां मध्ये इति यावत् । द्रुतेति द्रु गतावित्यस्माद्धातोः 'आदिकर्मणि
क्तः कर्तरि च' इति कर्तरि क्तप्रत्ययः । अयत्नतया आयासरहिततया पुरस्सरः धावद्भ्यः
सखिभ्योऽप्यतिशीघ्रमाद्रुत्य पुरोगन्ता अभवदिति विस्मयः आश्चर्यं न । कुतः? असकौ असौ
मनोजवजित् पवनः मनोजवं जितवान् वायुः ननु ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

पदमिति ॥ सोऽयं जवेन वेगेन यातुमिष्टं यियासितं स्थानमुदीर्य, अवधित्वेन सम्प्रतिपन्नं
स्थानं प्रति अभिद्रवणं कृत्वा यः प्रथमतः प्राप्नोति सोऽस्मास्वधिक इत्येवं सङ्केतं कृत्वेति भावः
। द्रुता धावन्त ये सखायस्तेषु धावतां सखीनां मध्य इत्यर्थः । द्रु धातोरादिकर्मणि कर्तरि चेति
कर्तरि क्तः । न विद्यते यत्नो यस्य तस्य भावस्तत्ता तथा । आयासरहिततयेत्यर्थः । पुरः पुरतः
सरतीति पुरःसरः । द्रुवद्भ्यः सखिभ्योऽतिशीघ्रमाद्रुत्य पुरोगन्ताऽभवदिति विस्मयः आश्चर्यं न ।
कुत इत्यत आह नन्विति । असकौ असौ । 'अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः' इत्यकच् प्रत्ययः
। मनसो जवं वेगं जयतीति स चासौ पवनश्च वायुश्च ननु । मनोजवापेक्षयाप्यतिवेगवत्पवनाव
तारत्वाद्दस्य नैतच्चित्रमिति भावः ॥ ४४ ॥

मन्दोपाकारिणी

पदमिति ॥ जवेन वेगेन यियासितं यातुं इष्टं पदं स्थानम् । 'पदं व्यवसितत्राणस्थान
लक्ष्माङ्गिवस्तुषु' इत्यमरः । उदीर्य सङ्केतं कृत्वा एकं स्थलं मर्यादीकृत्य तत्स्थलं प्रति युगपदेव

अस्मासु वेगेन धावत्सु सत्सु प्रथमतः तत्स्थलं यः प्राप्नोति सः अस्मासु अधिक इति सङ्केतं कृत्वेति भावः । द्रुतसखेषु द्रुताः धावन्तश्च ते सखायश्च द्रुतसखाः 'राजाहः सखिभ्यष्टच्च' तेषु द्रुतसखेषु मध्ये द्रुतेति कर्तरि क्तः । सोऽयं वासुदेवः अयत्नतया न विद्यते यत्नः आयासः यस्य सः अयत्नः अयत्नस्य भावः अयत्नता तथा अनायासेन इत्यर्थः । पुरस्सरः पुरोगन्ता 'पुरोगा ग्रेसरप्रष्टाग्रतस्सरपुरस्सरा' इत्यमरः । अभवत् इत्येतत् न विस्मयः आश्चर्यं न । हि यस्मात् असौ वासुदेवः मनोजवजित् मनसः जवं जयतीति मनोजवजित् । पवनः वायुः ननु निश्चय इत्यर्थः । 'नभस्वद्वातपवनपवमानप्रभञ्जनाः' इत्यमरः ॥ ४४ ॥

**प्लवनतेजसि हन्त न केवलं विजितवान् स तदा सकलान् जनान् ।
प्रभुनिदेशकरो हनुमत्तनौ ननु जिगाय स वालिसुतादिकान् ॥ ४५ ॥**

पदार्थदीपिका

प्लवनेति । सः प्लवनतेजसि प्लवनसामर्थ्यं सकलान् जनान् केवलं तदा द्विजकुमारत्वे विजितवान् हन्त इति न । किन्तु हनुमत्तनौ हनुमदवतारे प्रभुनिदेशकरः श्रीरामस्य आज्ञां कुर्वन् सः वालिसुतादिकान् अङ्गदादिकान् समुद्रतरणादौ जिगाय ननु ॥ ४५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

प्लवनेति ॥ स प्लवनतेजसि लङ्घनसामर्थ्यं । 'तेजो बले प्रभावे च' इति वैजयन्ती । सकलान् जनान् न केवलं तदा द्विजकुमारत्वेन जितवान् । किन्तु हनुमत्तनौ हनुमच्छरीरे हनुमदवतार इत्यर्थः । प्रभोः श्रीरामस्य निदेश आज्ञा तम् । 'निदेशः शासनं च स' इत्यमरः । करोतीति तादृशः । वालिनः सुतोऽङ्गद आदिर्येषां तान् कपीन्द्रान् समुद्रतरणादौ जिगाय ननु ॥ ४५ ॥

मन्दोपकारिणी

प्लवनेति ॥ सः वासुदेवः प्लवनतेजसि स्थलविशेषे स्थित्वा अवधित्वेन सम्प्रतिपन्नस्थले यल्लङ्घनं तत्प्लवनं तस्मिन् तेजसि सामर्थ्यं तद्विषये इति यावत् । 'तेजः प्रभावे दीप्तौ च' इत्यमरः । सकलान् जनान् सखिजनान् केवलं अत्यन्तं तदा द्विजजन्मनि हन्त हर्षेण

सुखेन न विजितवान् । किन्तु हनुमत्तनौ हनुमदवतारे । प्रभुनिदेशकरः प्रभोः नाथस्य श्रीरामचन्द्रस्य निदेशः आज्ञा 'निदेशः शासनं चाज्ञा' इत्यमरः तां करोतीति करः । सः वायुः वालिसुतादिकान् वालिनः सुतः अङ्गदः स एव आदिः येषां ते वालिसुतादयः तान् वालिसुतादिकान् । समुद्रतरणादौ जिगाय ननु पराजितवान् ननु । 'जि जये इत्यस्माच्छिट् परस्मैपदम् । जिगाय जिग्यतुः जिग्युः' ॥ ४५ ॥

जलविहारपराजयिभिः स्पृधा सखिभिरीरितवारिपरिश्रितम् ।

वदनमाकुललोचनमादधे स्मितममुष्य हि कञ्चन विभ्रमम् ॥ ४६ ॥

पदार्थदीपिका

जलेति । जलविहारपराजयिभिः, जलविहारे जलक्रीडायां पराजययुक्तैः, सखिभिः वयस्यैः स्पृधा स्पर्धया ईरितवारिपरिश्रितम्, ईरितैः अञ्जलिभिः क्षिप्तैः वारिभिः परितः श्रितम्, अत एव आकुललोचनं स्मितं मन्दस्मितोपेतम् अमुष्य वदनं कञ्चन विभ्रमं यङ्क्ञ्चित् शोभाविशेषम् आदधे दध्रे हि ॥ ४६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

जलविहारेति ॥ जलविहारे जलक्रीडायां पराजयः पराभव एषामस्तीति तैः सखिभिः वयस्यैः । स्पृधा स्पर्धया ईरितानि अञ्जलिभिः क्षिप्तानि यानि वारीणि तैः । परिश्रितं परितः श्रितं अत एव आकुले कलुषीकृते लोचने यस्य तत् । स्मितं विकसितं अमुष्य वदनं मुखं कञ्चन यत्किञ्चित् विभ्रमं शोभाविशेषम् । 'विभ्रमः संशये भ्रान्तौ शोभायां चे'ति वैजयन्ती । आदधे दध्रे ॥ ४६ ॥

मन्दोपकारिणी

जलेति ॥ जलविहारपराजयिभिः जलविहारे जलक्रीडायां पराजयः एषां अस्तीति पराजयिनः तैः जलक्रीडायां पराजितैः इत्यर्थः । सखिभिः वयस्यैः स्पृधा स्पर्धया ईरितवारिपरिश्रितं ईरितैः अञ्जलिभिः प्रक्षिप्तैः वारिभिः परितः समन्तात् श्रितं युक्तं अत एव आकुललोचनं आकुले उद्विग्रे इव स्थिते लोचने नयने यस्य तत् । स्मितं मन्दहासोपेतं अमुष्य वासुदेवस्य वदनं मुखं

कञ्चन विभ्रमं शोभाविशेषं आदधे दध्रे । 'विभ्रमः संशये भ्रान्तौ शोभायां च' इति वैजयन्ती
॥ ४६ ॥

स शनकैर्बलिनोऽयुगपद्गतान् प्रविहतेषु सखीन्निरपातयत् ।

अशनकैर्युगपत्प्रकृताहवान् सहसितो द्विजसूनुरयत्नवान् ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिका

सः । सहसितः सस्मितः स द्विजसूनुः प्रविहतेषु क्रीडासु अयुगपत् पृथक् गतान्
आत्मानं पातयितुमागतान् प्रकृताहवान् उपक्रान्तक्रीडायुद्धान् बलिनः सखीन् शनकैः शनैरेव
निरपातयत् पातयामास । अथ युगपत् आगतान् प्रकृताहवान् सखीन् अशनकैः आशु अयत्नवान्
आयासरहितः निरपातयत् । अयत्नादेव सहसितः ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

स इति ॥ हसितेन मन्दहासेन सहितः सहसितः । स द्विजसूनुः प्रविहतेषु प्रविहारेषु ।
'नपुंसके भावे क्त' इति क्तः । क्रीडास्वित्यर्थः । युगपत् न भवति इति अयुगपत् पृथगित्यर्थः
। गतान् आत्मानं पातयितुं आगतान् । प्रकृतः प्रकर्षेण कृतः आहवः क्रीडायुद्धं यैस्तान् ।
उपक्रान्तक्रीडान् बलिनः सखीन् शनकैः शनैरेव निरपातयत् पातयामास । अथ युगपदागतान्
प्रकृताहवान् सखीन् शनकैर्न भवतीत्य-शनकैराशु यत्नाभावोऽयत्नः सोऽस्यास्तीत्ययत्नवान् ।
यत्नवान् न भवति इति अयत्नवानिति वा । आयासरहितः सन्नित्यर्थः । निरपातयत् । अत
एव सहसित इत्युक्तम् ॥ ४७ ॥

मन्दोपकारिणी

स इति ॥ द्विजसूनुः द्विजस्य मध्यगेहस्य सूनुः तनयः । 'आत्मजस्तनयः सूनुः इत्यमरः'
। सः वासुदेवः । प्रविहतेषु क्रीडासु क्रीडार्थमिति यावत् तादर्थ्ये सप्तमीयम् । अयुगपत्
युगपत् न भवतीति अयुगपत् पृथक् पृथक् इत्यर्थः । गतान् प्राप्तान् आत्मानं पातयितुं आयातान्
। अशनकैः शीघ्रं युगपत् एकदा प्रकृताहवान् प्रकृतः उपक्रान्तः आरब्धः आहवः क्रीडायुद्धं
यैः ते प्रकृताहवाः तान् । 'सङ्ग्रामा-भ्यागमाहवाः' इत्यमरः । बलिनः बलं एषां अस्तीति

बलिनः बलवन्तः । सखीन् वयस्यान् शनकैः मन्दमेव निरपातयत् । कथंभूतः , अयत्नवान् यत्नः आयासो अस्या-स्तीति यत्नवान् स न भवतीति अयत्नवान् श्रमरहितः इत्यर्थः । अत एव सहसितः हसितेन मन्दहासेन सहितः । 'पल्लु पतन इत्यतः लङ् परस्मैपदम्' ॥ ४७ ॥

ग्रहणनिग्रहणे ग्रहणे दृढे गुरुभरोद्धरणादिविधौ पटौ ।

इह विभावुपचारधिया नृणामृतमयं ननु भीम इतीरितम् ॥ ४८ ॥

पदार्थदीपिका

ग्रहणेति । ग्रहणनिग्रहणे अन्योन्यकृतस्य स्वहस्तादिग्रहणस्य निग्रहणे विमोचने, दृढे विमोचयितुमशक्ये ग्रहणे, गुरुभरोद्धरणादिविधौ गुरुभरोद्धरणादिव्यापारे पटौ चतुरे इह विभौ उपचारधिया सिंहो देवदत्त इतिवदुपचारबुद्ध्याऽपि अयं भीम इति नृणाम् ईरितं वचनम् ऋतं सत्यं ननु । अयं भावः- आत्मानं कश्चिद्धस्तादौ गृह्णाति चेदाशु मोचयति । स्वयं गृह्णाति चेत् तं न कश्चिन्मोचयति । अतिगुरुपाषाणादिकमप्ययत्नेनोद्धरति । एवंविधमेनं जनः 'अयं साक्षाद् भीमः' इत्युपचारबुद्ध्याऽपि यदुवाच तत् सत्यमेव । वस्तुगत्याऽस्यैव भीमत्वादिति ॥ ४८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

ग्रहणेति ॥ । ग्रहणस्य अन्येन कृतस्वहस्तादिग्रहणस्य निग्रहणे विमोचने । दृढे मोचयितुमशक्ये ग्रहणे स्वकर्तृकान्यहस्तादिग्रहणे च । गुरुर्महान् भरो भारस्तस्य । उद्धरणमुद्धृतिः । तदादिर्यस्य तस्य विधौ व्यापारे पटौ चतुरे । इह विभौ उपचारा च सा धीश्च तथा सिंहो देवदत्त इत्युपचारबुद्ध्यापि । अयं भीम इति नृणां ईरितं वचनं ऋतं सत्यं ननु । अयं भावः, आत्मानं कश्चिद्धस्तादौ गृह्णाति चेत् आशु मोचयति, स्वयमन्यहस्तं गृह्णाति चेन्न कश्चिन्मोचयति, अतिगुरुपाषाणादिकमप्ययत्नेनोद्धरति । एवंविधमेनं जनः अयं साक्षाद्भीम इत्युपचारबुद्ध्यापि यदुवाच तत्सत्यमेव वस्तुगत्याऽस्यैव भीमत्वादिति ॥ ४८ ॥

मन्दोपकारिणी

ग्रहणेति ॥ । ग्रहणनिग्रहणे ग्रहणस्य अन्येन कृतस्व-हस्तादिग्रहणस्य निग्रहणे विमोचनविषये । दृढे मोचयितुमशक्ये ग्रहणे अन्यहस्तग्रहणे च । गुरुभरोद्धरणादिविधौ गुरुर्महान् भरो भारः

‘भरोऽतिशयभारयोः’ इत्यमरः । तस्य उद्धरणं भूमिस्थितगुरुपदार्थस्य ऊर्ध्वशिरःपर्यन्तं धारणमिति यावत् तदेव आदिः यस्य स तथोक्तः स चासौ विधिश्च व्यापारश्च गुरुभरोद्धरणादिविधिः तस्मिन् । ‘विधिर्विधाने दैवे च’ इत्यमरः । पटौ दक्षे इह अस्मिन् विभौ वासुदेवविषये उपचारधिया सिंहो देवदत्त इत्यत्र देवदत्ते सिंहगतक्रौर्यादिगुणवत्तया यं सिंह इति यथा अमुख्यधिया व्यवहारः तथा उपचारधियापि अमुख्यबुद्ध्यापि भीमतुल्यकार्यकर्तारं दृष्ट्वा अयं वासुदेवः भीम इति नृणां जनानां ईरितं उक्तं वचनं ऋतं ननु सत्यमेव हि । ‘सत्यं तथ्यमृतं सम्यक्’ इत्यमरः । अयं भावः, वासुदेवः यः कश्चित् स्वस्य हस्तादिकं गृह्णाति चेत् आशु मोचयति । स्वयं गृह्णाति चेत् न कश्चिन्मोचयति । गुरुपाषाणादिकं अयत्नेन उद्धरति एवं भीमसदृशकर्माणं दृष्ट्वा जनः सोऽयं साक्षात् भीम इति उपचारबुद्ध्यापि अब्रवीत् तत्सत्यमेव । वस्तुगत्या अस्यैव भीमत्वादिति ॥ ४८ ॥

विहरतीति पठत्यपि न स्फुटं स्वगृहगामिनि चाद्रुतमायति ।

परितुतोष न तत्र जगद्गुरौ स किल पूगवनान्वयजो द्विजः ॥ ४९ ॥

भावप्रकाशिका

पूगवनस्य ‘तोऽन्तिष्ठाय’ इत्यपभ्रष्टभाषा ॥ ४९ ॥

पदार्थदीपिका

विहरतीति । इति उक्तप्रकारेण विहरति क्रीडमाने, स्फुटं सम्यङ् न पठत्यपि वेदपाठं सम्यगकुर्वाणे च, स्वगृहगामिनि भोजनादिकमुद्दिश्य स्वमन्दिरगमनशीले च अद्रुतं शनैः आयति आगच्छति । तत्र तस्मिन् जगद्गुरौ पूगवनान्वयजः पूगवनाख्यवंशजातः स द्विजः उपाध्यायः न परितुतोष किल । ऐतिह्ये किलशब्दः । पूगवनस्य ‘तोऽन्तिष्ठाय’ इत्यपभ्रष्टसञ्ज्ञा ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

विहरतीति ॥ इति उक्तप्रकारेण विहरति क्रीडां कुर्वति स्फुटं सम्यग् पठतीति पठन् तस्मिन् पठति न, वेदपाठं सम्यगकुर्वाणेऽपि स्वस्य गृहं स्वगृहं तद्गन्तुं शीलमस्यस्तीति तस्मिन् । भोजनादिकमुद्दिश्य स्वमन्दिरगमनशीलस्येत्यर्थः । द्रुतं न भवतीत्यद्रुतं शनैः ऐतीत्यायन् तस्मिन्

आयति आगच्छति । तत्र तस्मिन् जगद्गुरौ वासुदेवाह्वये पूगवनाख्योऽन्वयो वंशस्तस्मिन् जातः । 'तोडन्तिह्लाय' इत्यपभ्रष्टभाषा-प्रसिद्धवंशज इत्यर्थः । स द्विजः उपाध्यायो न परितुतोष किल । किल ऐतिह्ये ॥ ४९ ॥

मन्दोपकारिणी

विहरतीति ॥ पूगवनान्वयजः पूगवनाख्ये अन्वये कुले जायत इति पूगवनान्वयजः । 'कुलान्यभिजनान्वयौ' इत्यमरः । सः द्विजः उपाध्यायः । इति पूर्वोक्तप्रकारेण । विहरति क्रीडमाने स्फुटं सम्यक् न पठति वेदाध्ययनं अकुर्वति भोजनादिकमुद्दिश्य । स्वगृहगामिनि स्वमन्दिरं प्रति गामिनि गमनशीले च । अद्रुतं शनैः आयति आगच्छति । जगद्गुरौ तत्र तस्मिन् वासुदेवे तद्विषय इति यावत् । न परितुतोष सन्तुष्टो नाभूत् किल । 'तुष तुष्टौ इत्यतो लिट् परस्मैपदं तुतोष तुतुषतुः तुतुषुः' । किलशब्दः उपाध्यायस्य अपरितोषः तन्माहात्म्याज्ञानमूलकः इति अर्थं वदति ॥ ४९ ॥

अथ कदाचन सोऽध्ययनान्तरे तमवदत् कुपितोऽन्यमनस्विनम् ।

पठसि नो शठ ते सखिभिः समं किमिति नित्यमुदासितधीरिति ॥ ५० ॥

पदार्थदीपिका

अथेति । अथ कदाचन क्वचित् सः द्विजः अध्ययनान्तरे अध्ययनमध्ये कुपितः अन्यमनस्विनम् अध्ययनमध्ये अन्यविषयमानसं तं वासुदेवं इत्यवदत् । कथम्? शठ व्याजिन्, ते सखिभिः समं सह किमिति किमर्थमेवं नो पठसि? नित्यमुदासितधीः उदासीनबुद्धिः किमिति वर्तस इति शेषः ॥ ५० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अथेति ॥ कदाचन कुपितः क्रुद्धः स द्विजः अध्ययनान्तरेऽध्ययनमध्ये अन्यस्मिन् मनोऽस्यास्तीत्यन्यमनस्वी तम् । अध्ययनादन्यविषयमानस-मित्यर्थः । तं वासुदेवं हे शठ व्याजिन् यद्वा शठ गुणैः श्लाघ्य 'शठ श्लाघायामि'ति धातोः । ते सखिभिः समं सह किमिति किमर्थं एवं न पठसि? नित्यं सदा । 'नित्यानवरताजस्रमि'त्यमरः । उदासिता उदासीना धीर्बुद्धिर्यस्य

तादृशः । किमिति वर्तसे इति शेषः इत्यवदत् ॥ ५० ॥

मन्दोपाकारिणी

अथेति ॥ अथ वासुदेवे वेदपठने उदासीने सति कदाचन कस्मिंश्चित् दिवसे सः उपाध्यायः कुपितः सन् । अध्ययनान्तरे अध्ययनस्य वेदपठनस्य अन्तरे मध्ये वेदपठनकाल इत्यर्थः । अन्यमनस्विनं अन्यस्मिन् विषये मनः अस्यास्तीति अन्यमनस्वी तं अन्यमनस्विनं वासुदेवं इति अवदत् । ‘वद व्यक्तायां वाचि इत्यतो लङ् परस्मैपदम्’ इति । कथं, हे शठ व्याजयुक्त ‘निकृतस्त्वनृजः शठः’ इत्यमरः । ते तव सखिभिः वयस्यैः समं सह किमिति किमर्थमेवं नो पठसि नाधीषे । नित्यं प्रतिदिनं उदासितधीः पठनविषये उदासिता उदासीना धीः बुद्धिः यस्य स तथोक्तः किमिति वर्तसे इति शेषः ॥ ५० ॥

गुणनिका चरणादिकगोचरा न मम हृदयितेत्युदितेऽमुना ।

वद विशारदवाद यथेप्सितं त्वमुपरीत्यवदद्वरणीसुरः ॥ ५१ ॥

पदार्थदीपिका

गुणनिका । चरणादिकगोचरा पादाङ्गर्चादिविषया गुणनिका गुणनम्, पुनःपुनरुच्चारणमिति यावत् । मम हृदयिता न मम मनसः प्रिया न भवति इत्यमुना वासुदेवेन उदिते सति धरणीसुरः ब्राह्मणः पूगवनजः इत्यवदत् । विशारदवाद, विशारदो विद्वान्, विशारदवद्वतीति विशारदवादः, तस्य सम्बुद्धिः विशारदवाद, त्वम् उपरि इदानीं पठ्यमानाद् वर्गादुपरि यथेप्सितं वद । पादादिगुणनं तव प्रियं न चेदित उपरि वर्गशः संहितां पदं वाऽन्यं वा यथेप्सितं वदेत्युपाध्यायोऽवददिति भावः ॥ ५१ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

गुणनिकेति ॥ चरणः पाद आदिर्यस्य स चरणादिकः । स गोचरो विषयो यस्या सा, पादार्धर्चादिविषयेत्यर्थः । गुणनिका गुणनं पुनःपुनरुच्चारणमिति यावत् । मम हृदयिता हृदः मनसो दयिता प्रिया, न भवति इति वचसि अमुना वासुदेवेनोदिते सति स धरणीसुरः ब्राह्मणो विशारदो विद्वान् तद्वद्वतीति विशारदवादस्तत्सम्बुद्धिः । ‘विशारदो विचक्षणश्च मेधावी’ति हलः

। त्वं उपरि इदानीं पठ्यमानाद्दर्गादुपरि ईप्सितं अनतिक्रम्य यथोप्सितं यथेष्टं वद ब्रूहि इत्यवदत् । पादादिगुणनं तव प्रियं न चेदित उपरि वर्गशं संहितां, पदं, क्रमं वा अन्यद्वा यथेप्सितं वदेत्यु-
पाध्यायोऽवददिति भावः ॥ ५१ ॥

मन्दोपाकारिणी

गुणनिकेति ॥ हे उपाध्याय । चरणादिकगोचरा चरणः पादः ऋचश्चतुर्थांश इति यावत् स एव आदिः यस्य अर्धर्चादिरूपस्य वेदवाक्यस्य सः चरणादिकः स एव गोचरः विषयो यस्याः सा तथोक्ता । गुणनिका गुणनं पुनः पुनरुच्चारणमिति यावत् । मम हृदयिता हृदः हृदयस्य दयिता प्रिया । न भवति इति एवं अमुना वासुदेवेन उदिते सति । धरणीसुरः भूसुरः उपाध्यायः इत्यवदत् । कथं विशारदवाद प्रज्ञावानिव वादो यस्य सः विशारदवादः तस्य संबुद्धिः हे विशारदवाद । त्वं उपरि इदानीं पठ्यमानात् वर्गात् उपरि विद्यमानं वर्गं यथेप्सितं स्वेच्छानुसारेण वद पठ । इति पादार्धर्चादिरूपेण वेदगुणनं तव प्रियं न चेत् तर्हि अतिप्रज्ञावान् त्वं पठ्यमानवर्गात् उपरितनवर्गस्थसंहितां पदं क्रमं वा स्वेच्छानुसारेण वद इत्युपाध्यायोऽवददिति भावः । ‘वद धातोर्लोट् परस्मैपदं वद वदतात् वदतं वदत’ ॥ ५१ ॥

सकललक्षणशिक्षणमूलभूः श्रुतिसमामननं स्वलनोज्ज्वितम् ।

न खलु केवलमस्य गुरोर्व्यधात् सुमनसामपि तत्र कुतूहलम् ॥ ५२ ॥

पदार्थदीपिका

सकलेति । सकललक्षणशिक्षणमूलभूः वेदोच्चारणस्य यानि लक्षणानि तेषां सकलानां लक्षणानां शिक्षणस्य मूलभूमिः उत्पत्तिस्थानभूतं स्वलनोज्ज्वितं स्वलनरहितम् अस्य वासुदेवस्य श्रुतिसमामननं वर्गशः श्रुत्युच्चारणं केवलं गुरोः उपाध्यायस्य कुतूहलं न व्यधात् । किन्तु तत्र सुमनसां देवानाम् अपि कुतूहलम् आतनोत् खलु ॥ ५२ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

सकलेति ॥ सकलानि यानि लक्षणानि वेदोच्चारण-लक्षणानि तेषां यच्छिक्षणं तस्य मूलभूता भूमिः उत्पत्तिकारणस्थानभूतं स्वलनोज्ज्वितं स्वलनरहितं अस्य वासुदेवस्य श्रुतीनां

समामननं वर्गश उच्चारणं केवलं गुरोरुपाध्यायस्य कुतूहलं कुतुकं न व्यधात् न चकार । किञ्चाम तत्र तस्मिन् समाजे सुमनसामपि देवानामपि कुतूहलं व्यधाच्चकार ॥ ५२ ॥

मन्दोपकारिणी

सकलेति ॥ सकललक्षणशिक्षणमूलभूः सकलानि च तानि लक्षणानि वेदोच्चारणलक्षणानि च सकललक्षणानि तेषां शिक्षणस्य ज्ञानस्य मूलभूः उपत्तिस्थानभूतं वेदोच्चारणे यानि लक्षणानि तानि सर्वाणि एतद्वेदोच्चारणेनैव शिक्षितानि इति भावः । स्वलनोज्ज्वितं स्वलनेन स्वरवर्णादिव्यत्यासेन उज्ज्वितं रहितम् । अस्य वासुदेवस्य श्रुतिसमामननं श्रुतेः वेदस्य समामननं सम्यक् वर्गशः आमननं उच्चारणम् । 'श्रुति स्त्री वेद आमनायः' इत्यमरः । न केवलं गुरोः उपाध्यायस्य, किन्तु सुमनसां देवानामपि तत्र वासुदेवे कुतूहलं व्यधात् स्वलु । 'डु धाञ् धारण पोषणयोः इत्यतो लुङ् परस्मैपदम् । अधात् अधाताम् अधुः' ॥ ५२ ॥

प्रियवयस्यशिरोगुरुवेदनामशमयत् सहजामपि दुःसहाम् ।

स विपिने विजने मुखवायुना श्रवणगोचरितेन कदाचन ॥ ५३ ॥

भावप्रकाशिका

प्रियवयस्यः उपाध्यायपुत्रः । तस्यानन्तातीतानि जन्मानि प्रकाशितवान् श्रीमध्वः ॥ ५३ ॥

पदार्थदीपिका

प्रियेति । सः वासुदेवः कदाचन विजने निर्जने विपिने अरण्ये, प्रियवयस्येन सह वर्तमान इति शेषः, दुस्सहां सोढुमशक्यां सहजामपि जन्मप्रभृत्यनुवर्तमानामपि तदानीमाविर्भूतां प्रियवयस्यशिरोगुरुवेदनाम्, आत्मनः प्रियस्य वयस्यस्य सख्युः शिरसि वर्तमानां गुर्वी वेदनाम्, श्रवणगोचरितेन श्रवणरन्ध्रेण प्रहितेन मुखवायुना स्ववदनपवनेन अशमयत् शान्तामकरोत् । वयस्यो गुरुपुत्र इति प्रथा ॥ ५३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

प्रियेति ॥ स वासुदेवः कदाचन विगता जना यस्मिन् तस्मिन् । विपिने अरण्ये

प्रियवयस्येन सह वर्तमानः सन्निति शेषः । सोढुमशक्यां दुःसहाम् । सह जाता सहजा तामपि जन्मप्रभृतिवर्तमानामपीत्यर्थः । तदानीमाविर्भूतां प्रियवयस्यस्य प्रियसखस्य शिरसो गुर्वी महतीं वेदनाम् । श्रवणे श्रोत्ररन्ध्रे गोचरितेन विषयीकृतेन विहितेनेति यावत् । मुखवायुना स्ववदनपवनेन अशमयत् शान्तामकरोत् । शम उपशमे लङ् । वयस्यो गुरुपुत्र इति प्रथा ॥ ५३ ॥

मन्दोपकारिणी

प्रियेति ॥ सः वासुदेवः कदाचन विजने जनरहिते एकान्ते विपिने वने । ‘अटव्यरण्यं विपिनं’ इत्यमरः । प्रियवयस्येन सह वर्तमानस्सन्निति शेषः । दुःसहां सोढुमशक्यां सहजामपि जन्मारभ्य अनुवर्तमानामपि तदानीं आविर्भूतां प्रिय-वयस्यशिरोगुरुवेदानां, प्रियः स्वस्य प्रीतिविषयश्चासौ वयस्यः समानवयस्यश्च प्रियवयस्यः तस्य शिरसि विद्यमानां गुर्वी महतीं बहुलामिति यावत् । वेदनां शूलां ‘स्निग्धो वयस्यः सवया’ इत्यमरः । श्रवणगोचरितेन श्रवणे श्रोत्ररन्ध्रे गोचरितेन विहितेन । ‘कर्णशब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः’ इत्यमरः । मुखवायुना मुखस्य वायुना फूत्काररूप-

वायुना अशमयत् नाशयामास । ‘शम उपशम इत्यतो लङ् परस्मैपदम्’ । वयस्यो गुरुपुत्र इति प्रवादः ॥ ५३ ॥

अधिगतोपनिषच्च सकृच्छृता प्रकटभागवतीति न विस्मयः ।

अधिगता ननु जात्वपि न श्रुताः प्रतिभया श्रुतयः शतशोऽमुना ॥ ५४ ॥

भावप्रकाशिका

प्रकटभागवती श्रीमन्नारायणोपनिषत् ॥ ५४ ॥

॥ इति श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितायां स्वकृतश्रीमत्सुमध्वविजयस्य

भावप्रकाशिकाख्यटीकायां तृतीयः सर्गः ॥

पदार्थदीपिका

अधिगतेति । अमुना वासुदेवाह्वयेन सकृत् एकदा श्रुता प्रकटभागवती स्पष्टं भगवत्सम्बन्धिनी

तत्स्वरूपप्रतिपादिकेति भावः, उपनिषच्च श्रीमन्महैतरेयोपनिषदपि अधिगता ज्ञाता इति विस्मयो न । उपाध्यायेन मूलादारभ्याऽपरिसमाप्तेः सकृन्निगदितोपनिषदेतेन ज्ञातेत्याश्चर्यं न भवतीति भावः । कुतः? जात्वपि कदाचिदपि नश्रुताः शतशः श्रुतयो वेदाः प्रतिभया स्वरूपप्रज्ञया अमुना अधिगता ननु ज्ञाता हि । अश्रुतप्रतिबोद्धुरस्य न श्रुताधिगमो विस्मय इति भावः ॥ ५४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

अधिगतेति ॥ अमुना वासुदेवेन सकृत् एकदा श्रुता भगवतः सम्बन्धिनी भागवती प्रकटं स्पष्टं यथा भवति तथा भागवती प्रकटभागवती प्रकटं भगवत्स्वरूपप्रतिपादिकेति भावः । उपनिषच्च श्रीमन्महैतरेयोपनिषदपि अधिगता ज्ञातेति विस्मयो न । उपाध्यायेन मूलादारभ्यापरिसमाप्तेः सकृन्निगदितोपनिषदनेन ज्ञातेत्याश्चर्यं न भवतीति भावः । कुत इत्यत आह अधिगतेति । जात्वपि कदाचिदपि श्रुता न भवन्तीति नश्रुताः । शतानीति शतशः शतसङ्ख्याका इत्यर्थः । श्रुतयो वेदाः । प्रतिभया स्वरूपप्रज्ञया अधिगता ननु ज्ञाता हि । अश्रुतप्रतिबोद्धुरस्य न श्रुताधिगमो विस्मय इति भावः ॥ ५४ ॥

मन्दोपकारिणी

अधिगतेति ॥ अमुना वासुदेवेन । सकृत् एकवारं 'सकृत् सहैकवारे च' इत्यमरः । श्रुता उपाध्यायमुखात् श्रुता । प्रकटभागवती प्रकटं स्फुटं भगवतः इयं भागवती भगवत्स्वरूपप्रतिपादिकेति भावः । इयं श्रीमन्नारायणोपनिषदिति भावप्रकाशिकायां नारायणपण्डिताचार्यैः व्याख्यातम् । उपनिषच्च श्रीमदैतरेयोपनिषदपि । अधिगता प्राप्ता इति न विस्मयः आश्चर्यं न । उपाध्यायेन मूलादारभ्य परिसमाप्तिपर्यन्तं एकवारं निगदिता उपनिषत् अनेन प्राप्ता इति आश्चर्यं न भवतीति भावः । कुतः जात्वपि कदाचिदपि । न श्रुताः अश्रुताः । शतशः बह्व्यः श्रुतयः वेदाः अमुना प्रतिभया स्वरूपप्रज्ञया अधिगताः ननु प्राप्ता हि । अश्रुतप्रतिबोद्धुः अस्य न श्रुताधिगमो विस्मयः इति भावः ॥ ५४ ॥

साक्षादथोपनिषदो विभुरैतरेय्याः पाठच्छलेन विजनेऽर्थरसान् ब्रुवाणः ।

अध्यापकाय विततार विमोक्षबीजं गोविन्दभक्तिमुचितां गुरुदक्षिणां सः ॥ ५५ ॥

पदार्थदीपिका

साक्षात् । अथ सः विभुः विजने रहसि ऐतरेय्याः इतरायाः सुतेन श्रीमहिदासाभिधेन हरिणा दृष्टायाः उपनिषदः पाठच्छलेन उपाध्यायात् पाठव्याजेन अध्यापकाय साक्षात् स्पष्टम्, 'साक्षात् प्रत्यक्षतुल्ययोः' इत्यमरः, अर्थरसम् अर्थसारं ब्रुवाणः उचिताम् उपाध्यायस्य योग्यां विमोक्षबीजं गोविन्दभक्तिं गुरुदक्षिणां विततार ददौ । श्रीमन्महैतरेयोपनिषदर्थकथनेन तस्य योग्यतानुसारेण श्रीविष्णुभक्तिमुपाध्यायस्योत्पादितवान् । सैव तस्य गुरुदक्षिणेवाभूदिति भावः ॥ ५५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

साक्षादिति ॥ अथ स विभुः विगता जना यस्मात्तस्मिन् एकान्तप्रदेश इत्यर्थः । इतराया इतरादेव्या अपत्यं पुमानैतरेयो महिदासाभिधो हरिः, तेन दृष्टा ऐतरेयी तस्या उपनिषदः । पाठच्छलेन पाठव्याजेन अध्यापकाय । साक्षात् स्पष्टम् । 'साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः' इत्यमरः । अर्थरसान् अर्थश्रेष्ठान् । 'रसः सारो वरश्चेति शब्दा एकार्थवाचका' इत्युक्तेः । ब्रुवाणः सन् उचितामुपाध्यायस्य योग्यां विमोक्षबीजं मोक्षकारणम् । 'हेतुर्ना कारणं बीजं' इत्यमरः । गोविन्दभक्तिं गुरुदक्षिणां उपाध्यायदक्षिणां विततार ददौ । श्रीमन्महैतरेयोपनिषदर्थकथनेन तस्य योग्यतानुसारेण श्रीविष्णुभक्तिम् उपाध्यायस्य उत्पादितवान् । स एव तस्य गुरुदक्षिणेवाभूदिति भावः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ५५ ॥

मन्दोपकारिणी

साक्षादिति ॥ अथ ऐतरेयोपनिषत्पठनकाले । सः विभुः समर्थः । विजने रहसि । 'विविक्तविजनच्छन्ननिःशलाकास्तथा रहः' इत्यमरः । ऐतरेय्याः इतरायाः इतरानामिकायाः कस्याश्चित्त्रियः अपत्यं पुमान् ऐतरेयः महिदासाभिधः । ऐतरेयेण दृष्टा ऐतरेयी तस्याः उपनिषदः । पाठच्छलेन उपाध्यायात् पाठस्य अध्ययनस्य छलेन व्याजेन अध्यापकाय उपाध्यायाय । 'उपाध्यायोऽध्यापकः' इत्यमरः । साक्षात् प्रत्यक्षं स्पष्टमिति यावत् । 'साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः' इत्यमरः । अर्थरसान् सिद्धान्त-तरहस्यान् इति यावत् । ब्रुवाणः कथयन् । 'रसस्सारो वरः श्रेष्ठः' इत्यभिधानम् । उचितां उपाध्यायस्य योग्याम् । विमोक्षबीजं विमोक्षस्य मुक्तेः बीजं

कारणम् । 'हेतुर्ना कारणं बीजं' इत्यमरः । गोविन्दभक्तिं गोविन्दे वेदप्रतिपाद्ये विष्णौ भक्तिं महात्म्य-ज्ञानपूर्वकदृढस्नेहम् । गुरुदक्षिणां विततार ददौ । 'विपूर्वकात् तृ प्लवनतरणयोः इति धातोः लिट् परस्मैपदं विततार वितेरतुः वितेरुः' । श्रीमन्महैतरेयोपनिषदर्थकथनेन तस्य योग्यतानु-सारेण विष्णौ भक्तिं उपाध्यायस्य उत्पादयामास । सा एव तस्य गुरुदक्षिणा अभूत् इति भावः । 'वसन्ततिलकावृत्तं ज्ञेयम् । उक्तम् वसन्ततिलकं तभजाजगौगः' इति तल्लक्षणात् ॥ ५५ ॥

अयि स्वामिन् दुष्टान् दमय दमय व्यक्तमचिराद्

गुणान् गूढान् विष्णोः कथय कथय स्वान् प्रमदयन् ।

तदाऽऽनन्दं तन्वन्निति सुमनसां सोऽनुसरता-

मनुज्ञामादत्त त्रिभुवनगुरुब्राह्मणगुरोः ॥ ५६ ॥

॥ इति श्रीमत्कविकुलतिलकत्रिविक्रमपण्डिताचार्यसुतनारायणपण्डिताचार्यविरचिते श्रीमत्सुमध्वविजये महाकाव्ये आनन्दाङ्के तृतीयः सर्गः ॥

पदार्थदीपिका

अयीति । स्वामिन् नाथ, दुष्टान् दुर्जनान् दमयदमय निराकुरु । स्वान् स्वकीयान् सज्जनान् प्रमदयन् सन्तोषयन् गूढान् नैर्गुण्यवादिभिः निगूहितान् विष्णोः गुणान् अचिरात् स्पष्टं शीघ्रं कथयथय । अयि इत्यव्ययं प्रार्थनावाचकम् । दमयकथयेत्यादिद्विर्वचनमादरद्योतकम् । इति एवम् अनुसरताम् अनुवृत्तिं कुर्वतां सुमनसां देवानाम् आनन्दं तन्वन् तदा सः त्रिभुवनगुरुः श्रीवासुदेवः ब्राह्मणगुरोः उपाध्यायात् अनुज्ञामादत्त स्वीकृतवान् ॥ ५६ ॥

इति श्रीमध्वविजयटीकायां पदार्थदीपिकायां वेदाङ्गतीर्थमुनिकृतायां तृतीयः सर्गः

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अयीति ॥ अयीत्यव्ययं प्रार्थनावाचकम् । स्वामिन् नाथ दुष्टान् दुर्जनान् दमय दमय निराकुरु निराकुरु । दमु दान्तौ लोट् । हे स्वामिन् स्वान् स्वकीयान् सज्जनान् प्रमदयन् सन्तोषयन् सन् गूढान् विष्णोर्निर्गुणत्ववादिभिर्निगूहितान् विष्णोर्गुणान् । अचिरात् शीघ्रं, व्यक्तं

स्पष्टं यथा भवति तथा । कथय कथय । अत्र सर्वत्र द्विर्वचनमादरघोतकम् । इति इत्थं अनुसरतां अनुवृत्तिं कुर्वतां सुमनसां देवानां आनन्दं तन्वन् स, त्रीणि भुवनानि समाहृतानि त्रिभुवनम् । तस्य गुरुः श्रीवासुदेवः ब्राह्मणगुरोर्पाध्यायात् अनुज्ञां आदत्त स्वीकृतवान् । शिखरिणीवृत्तम् । ‘रसैः रुद्रैःच्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणी’ इति लक्षणात् ॥ ५६ ॥

॥ इति श्रीमद्वेदाङ्गमुनिविरचितश्रीसुमध्वविजयटीकाविवृतौ श्रीविश्वपतितीर्थकृतौ पदार्थदीपिकोद्धोधिकायां तृतीयः सर्गः ॥

मन्दोपाकारिणी

अयीति ॥ तदा गुरुकुलवाससमाप्तिसमये । अयि स्वामिन् नाथ त्वं दुष्टान् दुर्जनान् दमय दमय निराकुरु निराकुरु । स्वान् स्वकीयान् प्रमदयन् सन्तोषयन् । गूढान् नैर्गुण्यवादिभिः निगूहितान् आच्छादितान् विष्णोः गुणान् अचिरात् शीघ्रं व्यक्तं स्पष्टं कथय कथय वर्णय वर्णय अयि इत्यव्ययम् । कोमलामन्त्रणेन प्रार्थनावाचकम् । दमयेत्यादिद्विर्वचनमादरघोतकम् । ‘दमु उपशम इत्यतो लोट् परस्मैपदं दमय दमयतं दमयत’ । ‘कथय कथयतं कथयत’ । इति एवं अनुसरतां प्रार्थनां कुर्वतां सुमनसां देवानां आनन्दं सुखं तन्वन् कुर्वन् । त्रिभुवनगुरुः त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनं त्रिभुवनस्य गुरुः सः वासुदेवः ब्राह्मणगुरोः ब्राह्मणश्चासौ गुरुश्च ब्राह्मणगुरुः ब्राह्मणानां गुरुर्वा तस्मात् उपाध्यायात् इत्यर्थः । अनुज्ञां स्वाभिप्रेतकार्यं कर्तुमिति शेषः । आदत्त स्वीकृतवान् । ‘आङ्पूर्वक डु दाञ् दान इत्यतो लडात्मनेपदम् । आदत्त आददातां आददत’ । गुरुकुलवाससमाप्तिसमये देवाः वासुदेवसमीपं आगत्य हे स्वामिन् लोकानुकरणेन अलं, शीघ्रं अवतारप्रयोजनं कुरु इति प्रार्थितवन्तः । ततः सः गुर्वाज्ञां गृहीत्वा स्वगृहं प्रति ययौ इति भावः । शिखरिणीवृत्तम् । ‘रसैरुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणी’ इति तल्लक्षणात् ॥ ५६ ॥

॥ इति श्रीसुमध्वविजयटीकायां श्रीमच्छलारिनरसिंहाचार्याणां शिष्येण शेषेण विरचितायां मन्दोपकारिण्यां तृतीयः सर्गः ॥

॥ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವೋ ವಿಜಯತೇ ॥

ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವಿಜಯ ತೃತೀಯಸರ್ಗ ಕಥಾಸಾರ

ಬಾಲಾರ್ಕಕೋಟಿತೇಜಸ್ವೀ ಬಾಲಕ್ರೀಡಾರತಃ ಸುಧೀಃ |

ಉಪನೇತೋಪನೀತೋಽಭೂತ್ ಪಿತುರ್ಭವ್ಯಪಿತಾಮಹಃ || 1 ||

ಗುರುಣಾ ಶಿಕ್ಷಿತೋಽಯುಭೂಚ್ಚ ತ್ರಿಜಗದ್ವಿದ್ಯಸದ್ಗುರುಃ |

ಯಸ್ತತ್ಪ್ರಹಂ ವಾಸುದೇವಂ ತಂ ನೌಮಿ ತನ್ನಾಮಸದ್ರತಮ್ || 2 ||

ವಾಸನಾದ್ವಾಸುದೇವೋಽಯಸಿ ವಾಸಿತಂ ತೇ ಜಗತ್ತ್ರಯಮ್ |

ಸರ್ವಭೂತನಿವಾಸೋಽಸಿ ವಾಸುದೇವ ನಮೋಽಸ್ತು ತೇ || 3 ||

ಸುದೇವಂ ವಾರ್ಧಮುದ್ಭೂತಂ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದವಿಗ್ರಹಮ್ |

ಬದರೀಷಂಡಸಂಸ್ಥಾಂತಂ ವೇದವ್ಯಾಸಂ ನಮಾಮ್ಯಹಮ್ || 4 ||

ಗುರುವಾಯುಹರಿಕಾರುಣ್ಯದಿಂದ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಇತರ ಬಾಲಕ್ರೀಡೆಗಳು, ಉಪನಯನ, ಗುರುಕುಲವಾಸಾಖ್ಯ ಚರಿತ್ರಾಮೃತವನ್ನು ತೃತೀಯಸರ್ಗೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ಪೇಳುವೇನು. ಮಧ್ವಪತ್ಮಂಜಮಧುಪರು ಪಾನ ಮಾಡುವುದು.

ಅನಂತರ ಒಮ್ಮೆ ಸುಂದರನಾದ ವಾಸುದೇವಬಾಲಕನ ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನನ್ನು ನೋಡತಕ್ಕ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರರಾದ, ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟದಂಪತಿಗಳು, ಉತ್ಸವವನ್ನು ಕುರಿತು ತಮ್ಮ ಬಂಧುಗಳ ಸಂತೋಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವಜನರಿಂದ ಕೂಡಿ ತಮ್ಮ ಮನೆಯಿಂದ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು,

ಸ್ವಜನರುಗಳ ಉತ್ಸವಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವುದು, ಉತ್ಸವ ಗೃಹದೊಳಗೆ ಬರುವುದು, ಒಂದೆಡೆ ಕೂಡುವುದು, ಪರಸ್ಪರ ಮರ್ಯಾದಾಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಸಂಭ್ರಮದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಾಯಿಯು ತನ್ನ ಗಮನವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರಳೆಂದು ತಿಳಿದು, ವಾಸುದೇವನು ಜನರಿಂದ ಶಬ್ದ ಮಾಡತಕ್ಕ ಉತ್ಸವಗೃಹದಸೆಯಿಂದ ಹೊರಟನು. ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನು, 'ಎಲೈ! ಮಗುವೇ

ಈಗ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದಿದ್ದೀಯಿ? ನಿನ್ನ ಜನರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು ನಿನಗೆ ಉಚಿತವಲ್ಲ ' ಎಂದು ದಾರಿಹೋಕರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಹೋಗುತ್ತಲೇ, ಭಯರಹಿತವಾದ ಮಂದಹಾಸವೆಂಬ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕಾನನ ದೇವತೆಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಹೊರಟವನಾಗಿ, 'ಲಘುನಾರಿಕೇಲಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ನಾರಾಯಣನನ್ನೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಪದ್ಮನಾಭನದರ್ಶನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸಂತೋಷದಿಂದಂಟಾದ ವಿಕಾಸವುಳ್ಳ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ, ಜನಗಳ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗಳೆಂಬ ಕಮಲಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯ ಸದೃಶನಾದ ವಾಸುದೇವನು ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಸಹ, 'ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಹರಿನಮಸ್ಕಾರಗಳು ಸಮೀಚೀನವಾದ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗಗಳ ಗುಂಪುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸತಕ್ಕವು' ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಈ ವಾಸುದೇವನಾದರೂ ಹರಿಯನ್ನು ಸರ್ವದಾ ನಮಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಡಿದನು, ಇದು ನಿಶ್ಚಯವು.

ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ ವಾತ್ಸಲ್ಯವುಳ್ಳ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗನನ್ನು ಕಾಣದೆ, ಹುಡುಕಿದರು. ದಾರಿದಾರಿಯಲ್ಲೂ, ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತುಗಳನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದವರಾಗಿ, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಜನರನ್ನು ವಾಸುದೇವನಗಮನವನ್ನು ಕುರಿತು ಕೇಳಿದರು. ಜನರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ದಾರಿಯಿಂದ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೆಂಬ ಮಹಾಭ್ರಮರದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಸುಕತೆಯಿಂದ ಮನೋಹರವಾದ, ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತವಾದ ಮಗನ ಮುಖವೆಂಬ ಕಮಲವು ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು,

ಮಗನ ವಿರಹದಿಂದಂಟಾದ ಬಾಧೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರಲು ದ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕಣ್ಣೀರು ಯಾವ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಮೊದಲು ತಡೆಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ಅದೇ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷದಿಂದಂಟಾದ ಕಣ್ಣೀರನ್ನು ಪ್ರತಿನಿರೋಧಮಾಡಿ, ಗುರುಸ್ಥಾನೀಯರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರು, 'ಎಲೈ! ಮಗನೇ, ನೀನು ಈಗ ಬಂದಂಥ ದೀರ್ಘತಮವಾದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಜನರಿಂದ ವಿರಹಿತನಾದ ನಿನಗೆ ಸಹಚರರಾರು? ಎಲೈ! ಮಗುವೇ, ಈ ನನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ನಿಜವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳು' ಎಂದರು.

ತಂದೆಯು ಹೇಳಿದ ಈ ಮಾತನ್ನು ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಕೇಳಿ, ಕಮಲಾಕ್ಷನಾದ ವಾಸುದೇವನು ತೊದಲು ನುಡಿಯಿಂದ, 'ಎಲೈ! ತಂದೆಯೇ, ಉತ್ಸವಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಟು ತನ್ನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬರತಕ್ಕ ಹಾಗೂ, ತನ್ನ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಹೊರಟು ಬರತಕ್ಕ ನನಗೆ ಕಾನನದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಾಮಿಯು

ಸ್ನೇಹಿತನು, ಅದರಿಂದ ಅನ್ಯವಾದ ನಮಸ್ಕಾರಿಸುವವರೆಗೆ ನಾರಿಕೇಲಿದೇವಾಲಯಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಉಡುಪಿಯಸ್ಸಿರುವ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುವವರೆಗೆ ನನ್ನ ಜೊತೆಗಾರನು. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಕೂಡಿ ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದನು' ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತರಾದ ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಜನರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಗೌರವವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಪ್ರಕಾಶಿಸಿದನು.

ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, 'ಎಲೈ! ಕೃಪಾಸಮುದ್ರನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನೇ, ತನ್ನ ಜನರಿಂದ ವಿರಹಿತನಾದ, ಸುತ್ತಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವುಳ್ಳ, ಅಲ್ಪ ಪುಣ್ಯನಾದ ನನ್ನ ಮಗನನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಭೂತಗಳಿಂದ ಭಯಂಕರವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಪಾಡು' ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡು, ಸಮೀಚೀನವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನೇ ಐಶ್ವರ್ಯವಾಗುಳ್ಳ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಪತ್ನಿಯೊಡಗೂಡಿ ಮನೆಗೆ ಹೋದರು. ವಾಸುದೇವನೆಂಬ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ಬರುತ್ತಿರಲು, ಸಜ್ಜನರ ಮುಖಕಮಲವು ಮಂದಹಾಸ ಯುಕ್ತವಾಯಿತು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಿಮಾನಗಿರಿಯೆಂಬ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿಯೂ, ತಾಯಿಯಾದ ದುರ್ಗೆಯು ವಾಸುದೇವನನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದಳು. ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಸಂತುಷ್ಟವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಬಹುಕಾಲ ಸಹಾಯರಹಿತನಾಗಿ ವಾಸ ಮಾಡಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು?

ಯಾರನ್ನು ಸಕಲಶಬ್ದಾತ್ಮಕಳಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ತಾನೇ ಸಂತತ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾಳೋ ಅಂತಹ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರು ಒಮ್ಮೆ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿ ಕೊಟ್ಟರು. 'ಎಲೈ! ತಂದೆಯೇ, ಹಿಂದಿನದಿನದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ವರ್ಣಮಾಲೆಯನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಏಕೆ ಬರೆದಿರಿ?' ಎಂಬ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಗುಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ವಾಸುದೇವನ ಮಾತು ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿತು. ಈ ಮಗುವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಜನರುಗಳ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮಾತುಗಳೆಂಬ (ನೇತ್ರಗಳೆಂಬ) ಗ್ರಹದ ಪೀಡೆಯು ಆಗದಿರಲಿ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣಮಾಡಿದರು.

ಒಮ್ಮೆ ಉತ್ಸವಶಾಲಿಗಳಾದ ಸ್ವಜನರಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿತಳಾದ ತಮ್ಮ ತಾಯಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಮನೋಹರವಾಗಿ ಪಠನ ಮಾಡೋಣದರಿಂದ ಪೂಜಿತವಾದ ಮಾತಿನ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ, ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವನು, 'ಘೃತವಲ್ಲಿ' ಗ್ರಾಮಕ್ಕೂ ಹೋದನು, ಅನಂತರ, ಘೃತವಲ್ಲೀ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ

ವಿಶಾಲಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಮಗುವಿನಂತೆ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನು, ಸಭಾಸದರಿಂದ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಧೌತಪಟಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, 'ಶಿವ'ನೆಂಬುವನನ್ನು ಪುರಾಣ ಹೇಳುತ್ತಿರುವವನನ್ನು ನೋಡಿದನು. ವಾಚ್ಯವಾಚಕಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕುಶಲನಾದ, ಶುದ್ಧವಾದ ಮಾತುಳ್ಳ, ವಾಸುದೇವನು ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಜನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೆಲ್ಲಗೆ, 'ಎಲೈ!ಪುರಾಣಿಕನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ದೊಡ್ಡವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತಲ್ಲಾ' ಎಂದನು. ವಾಸುದೇವನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರಲು ಜನ ಸಮೂಹವು ಶಿವನನ್ನು ಗಣನೆಗೇ ತರಲಿಲ್ಲ.ಸಿಂಹದ ಮರಿಯು ಹುಂಕಾರಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಲು, ಯಾರು ತಾನೇ ಕಿರುಚತಕ್ಕ (ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ)ನರಿಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ?

'ಪುರಾಣಿಕನು ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪಾದರೆ, ಸರಿಯಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ನೀನು ಹೇಳು' ಎಂದು ಜನರು ಹೇಳಲು, ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದನು.ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತರಾದ ನರರಿಂದಲೂ, ವಿಜಯದ ಮೊಳಕೆಯನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಆದರಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು, ಸಂತೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. ತಾಯಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಆ ಘಟನೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, 'ಎಲೈ!ತಂದೆಯೇ, ಹೇಳಿರಿ.ಪುರಾಣಿಕನಾದ ಶಿವನು ಮಿಥ್ಯಾಭಿಧಾಯಿಯೋ ಅಥವಾ ನಾನೋ?' ಎಂದನು. ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, 'ಎಲೈ!ಮಗನೇ, ನೀನು ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ್ದೀಯೆ' ಎಂದು ಮಗನಿಗೆ ಹೇಳಿ, ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತರಾಗಿ, 'ನನ್ನ ಮಗುವಿನ ಸ್ವಭಾವತಃ ಇರತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ನನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನ ದಯೆಯಿಂದಂಟಾದ್ದು' ಎಂದು ಸ್ಮರಣೆ ಮಾಡಿದರು.

ಪುರಾಣಿಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಜನರ ಗುಂಪಿನಿಂದ ಆವೃತರಾದ ತಮ್ಮ ತಂದೆಯು, ಪುರಾಣ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರಲು ಸಕಲಜನರ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ, ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಒಮ್ಮೆ ಮಾತನಾಡಿದನು.

ನಾನಾವಿಧವಾದ ತರಕಾರಿಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಣಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ 'ಲಿಕ್ಕುಚ' ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿರಲು, 'ಎಲೈ!ತಂದೆಯೇ, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅದರರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸದೆ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೀರಿ' ಎಂದು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳಿದನು. ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರು ಪ್ರೇರಿತರಾದರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿರಲು, ಅಲ್ಲಿ ಜನಗಳಾದರೂ ಅರ್ಥತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದವೇಕ್ಷೆವುಳ್ಳವರಾಗಲು, ವಾಸುದೇವನು ಅದರರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಭೆಯ ಅಸಾಧಾರಣಗೌರವವನ್ನು ಪಡೆದನು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಮನೋಹರವಾದ ಕ್ರೀಡೆಗಳಿಂದ ಸಮಸ್ತಜನರಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನು

ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ, ಯೋಗ್ಯವಯಸ್ಕನಾದ ಆ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಉಪನಯನ ಮಾಡಲು, ತಂದೆಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿದರು.

‘ಯೋಗ್ಯವಾದ ಗ್ರಹಗಳ ಕೂಡುವಿಕೆ’ಯೆಂಬ ಗುಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ದೋಷರಹಿತವಾದ ಮುಹೂರ್ತವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಪ್ರೇಮದಿಂದ ನಮ್ಮರಾದ ಬಂಧುಗಳುಳ್ಳ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಮೂಹದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ನಾನಾವಿಧವಾದ ವೇದ ಸ್ವರೂಪರಾಗಿ, ಈ ವಾಸುದೇವನ ಮುಖವೆಂಬ ರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಬೇಕೆಂದು (ನರ್ತನಮಾಡಬೇಕೆಂದು), ಯಾವ ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರ ಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳು ಇಚ್ಛಿಸಿದರೋ ಅವರುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪತಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಆಕಾಶದಿಂದಲೇ ಉತ್ಸವವನ್ನು ನೋಡಿ ಆನಂದಿಸಿದರು.

ವಿಹಿತಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸಮೀಚೇನವಾದ ಕಾರ್ಯವುಳ್ಳ, ಅತ್ಯಂತ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳಾದ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ತಾವೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೋಮಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಆರೋಗ್ಯಶಾಲಿಯಾದ, ಮುಂಡನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ (ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕ ಕ್ಷೌರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ)ಶಿರಸುಳ್ಳ, ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಉಪನೀತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ‘ಎಲೈ! ಮಗನೇ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಗುರುವನ್ನೂ ಸೇವಿಸು; ಪ್ರತಾಚರಣ ಮಾಡು; ಸಚ್ಚರಿತ್ರನಾಗಿರು; ಚೆನ್ನಾಗಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡು’ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಾಚಾರ್ಯರಾದ ವಾಯ್ವಂಶ ಸಂಭೂತ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಡಿದುದನ್ನು ಕಂಡು, ಮಾಡತಕ್ಕ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷೀಭೂತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ನಕ್ಕರು.

ಸ್ಯಂದ(ಷಣ್ಮುಖ)ನ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನು ಗೆಲ್ಲತಕ್ಕ ಕೋಮಲಾಂಗನಾದ, ಯೋಗ್ಯವಾದ ಆಚಾರದಲ್ಲಿ ಕುಶಲನಾದ, ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡಿ, ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಡತಕ್ಕ ಭೂಸುರರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಆನಂದ ಹೊಂದಿದರು. ತಮ್ಮ ವೈಭವಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದಂತೆ, ದರಿದ್ರನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಡುವಸ್ತ್ರಧಾರಣಮಾಡಿದ, ಎಲ್ಲಿಯೋ ಸಂಚಾರ ಮಾಡತಕ್ಕ ಲೋಕಧಾರಕರಾದ ವಾಯುದೇವರ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಚ್ಛಾದನೆಯು ದೇವತೆಗಳ ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರು.

ಬಹುವಾಗಿ ವಿಷಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಸಕಲಜನರಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿ ಯಾವನು ಸಂಚರಿಸಿದನೋ, ಅಂತಹ ಸರ್ಪಾಕಾರನಾದ ದೈತ್ಯನೊಬ್ಬನು, ಶಾಂತಿಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿ, ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಾಲಕನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದನು, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೆಡೆಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ,

ದಕ್ಷನಾದ, ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, 'ಇವನು ಭೀಮನೇ ಸರಿ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಜನರುಗಳು ಉಪಚಾರ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದರು.

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಕ್ರೀಡಾಮಾಡತಕ್ಕ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡದಿರತಕ್ಕ ಭೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ದ್ವಿಶ್ಯಮಾಡಿ ಮನೆಗೆ ಹೋಗತಕ್ಕ, ಮೆಲ್ಲಗೆ ಬರತಕ್ಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಕನಾದ ಆ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ!ವ್ಯಾಜಯುಕ್ತ ವಾಸುದೇವನೇ, ನಿರಂತರ ಉದಾಸೀನ ಮನಸ್ಸಿನಾಗಿ ನೀನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ನಿನ್ನ ವಯಸ್ಕರಿಂದೊಡಗೂಡಿ ವೇದಪಠನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ?' ಎಂದು ಕುಪಿತರಾದ ಗುರುಗಳು ಕೇಳಲು, 'ಋಕ್ಕಿನ ಪಾದವೇ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ವಿಷಯವಾಗುಳ್ಳ ಪುನಃ ಪುನರುಚ್ಚಾರಣವು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಲ್ಲ' ಎಂದು ವಾಸುದೇವನು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, 'ಎಲೈ!ಪಂಡಿತನಂತೆ ಮಾತನಾಡತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನೇ, ಮುಂದಿನ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪಠನಮಾಡು' ಎಂದರು. ಸಕಲವೇದ ಪಾರಾಯಣಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾದ, ದೋಷರಹಿತವಾದ, ವಾಸುದೇವನು ಮಾಡಿದ ವೇದಪಠನವು ಕೇವಲ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂಸಹ ಆ ವಾಸುದೇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತು.

ಒಮ್ಮೆ ಆ ವಾಸುದೇವನು ನಿರ್ಜನವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಗುರುಪುತ್ರನ, ಕಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ, ಹುಟ್ಟಿನಿಂದಲೂ ಇದ್ದ ತಲೆಶೂಲೆಯನ್ನು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಯಿಂದ ಭೂತ್ಯಾರ ಪೂರ್ವಕ ಗಾಳಿ ಊದಿ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿದನು.

ಶ್ರೀಮನ್ನಾರೋಯಣೋಪನಿಷತ್ತೂ, ಶ್ರೀಮದೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತೂ ಸಹ ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಒಂದು ಬಾರಿ ಶ್ರವಣದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದವೆಂಬುದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಲ್ಲ; ಈ ವಾಸುದೇವನು ಸ್ವಭಾವಭೂತ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ, ಎಂದೂ ಕೇಳಲ್ಪಡದ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಪಠ(ಅನಂತ)ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದ ಪಾಠಕಲಿಯುವ ನೆಪದಿಂದ ನಿರ್ಜನದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಐತರೇಯೋಪನೋಗ್ಯವಾದನಿಷತ್ತಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವವನಾಗಿ, ಗುರುಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯೆಂಬ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

'ಎಲೈ! ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನೇ, ದುಷ್ಟರನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸು, ನಿರಾಕರಿಸು, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಮಾಯಿಗಳ ವಾದದಿಂದಾಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸ್ವಕೀಯರನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವವನಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರೂಪಣ ಮಾಡು; ನಿರೂಪಣ ಮಾಡು' ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಗ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸುತ್ತಾ, ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಾಚಾರ್ಯನಾದ

ವಾಸುದೇವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗುರುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸ್ವಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋದನು.

ಮಂಗಲಂ ವಾಸುದೇವೋಽಯಂ ಸಜ್ಜನಾನಂದದಾಯಕಃ |

ದುಷ್ಪದಾನವವಿಚ್ಛೇತ್ತಾ ನಾರಸಿಂಹಶ್ಚ ಮಂಗಲಮ್ ||

ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ, ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ನಾರಾಯಣಪ
'ಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ
ಮೂರನೆಯ ಸರ್ಗದ, 'ಸುಮಧ್ವವಿಜಯ ಭಾವನಾ' ಎಂಬ ಲಘುಸಾರಾಂಶವು ಮುಗಿದುದು || 3 ||

ಅಥ ತೃತೀಯಸರ್ಗಃ ಸುಮಧ್ಯವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗಿನೀ

ಅಥ ಗುರುಂ ಕರುಣಾಕರಮೀರರಂ ಪ್ರಥಿತಮೀಶಮಮಾನವಸನ್ನತಮ್ |

ಶಿವಪದಂ ಶಿವಧಾರ್ಯಜಲೋತ್ಥಿತಪ್ಪದಮಾನನವಾನಹಮೂರ್ಚಿತಮ್ || 1 ||

ಪ್ರಕಟಭಾಗವತಂ ಶಿವಧಿಕ್ಕೃತಂ ಗುರುಪದಾಬ್ಜನತಂ ತ್ರಿದಗದ್ಗುರುಮ್ |

ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿಪಪೂಜಕಂ ಪ್ರಣತವಾನಹಮೇನಮದೂಷಣಮ್ || 2 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಅನ್ಯಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಮೂರನೆಯ ಸರ್ಗವನ್ನು ಉಪಕ್ರಮಿಸುವವರಾಗಿ, ಒಮ್ಮೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವಿವಾಹಾದ್ಯುತ್ಸವವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಅಥ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಥ ಕದಾಚನ ಸುಂದರನಂದನಸ್ಮಿತ ಮುಖೇಂದುದೃಶಾಂ ದಯಿತೌ ನೃಣಾಮ್ |

ಮಹಮಿತೋ ನಿಜಬಂಧುಮುದೇ ಮುದಾ ಪ್ರಯಯತುಃ ಸ್ವಜನೈಃ ಸಹ ದಂಪತೀ || 1 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಥ, ಕದಾಚನ, ಸುಂದರನಂದನಸ್ಮಿತಮುಖೇಂದುದೃಶಾಂ, ದಯಿತೌ, ನೃಣಾಂ, ಮಹಮ್, ಇತಃ, ನಿಜಬಂಧುಮುದೇ, ಮುದಾ, ಪ್ರಯಯತುಃ, ಸ್ವಜನೈಃ, ಸಹ, ದಂಪತೀ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಅಥ = ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಕದಾಚನ = ಒಂದಾನೊಂದು ದಿವಸದಲ್ಲಿ, ಸುಂದರ ನಂದನಸ್ಮಿತಮುಖೇಂದು- ದೃಶಾಂ - ಸುಂದರ = ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವಾದ, ನಂದನ = ಮಗನ, ಸ್ಮಿತ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಮುಖ = ಮುಖವೆಂಬ, ಇಂದು = ಚಂದ್ರನನ್ನು, ದೃಶಾಂ = ನೋಡತಕ್ಕ, ನೃಣಾಂ = ಜನರುಗಳಿಗೆ, ದಯಿತೌ = ಅತ್ಯಂತಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ಪದರಾದ, ದಂಪತೀ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮತ್ತು ಅವರ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ವೇದವತೀ ಇವರು, ನಿಜಬಂಧುಮುದೇ - ನಿಜ = ಸ್ವಕೀಯರಾದ, ಬಂಧು = ಜ್ಞಾತಿಜನಗಳ, ಮುದೇ = ಸಂತೋಷಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ, ಸ್ವಜನೈಃ ಸಹ = ಜ್ಞಾತಿ ಜನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ಮಹಮ್ = ವಿವಾಹಾದ್ಯುತ್ಸವವನ್ನು ಕುರಿತು, ಇತಃ = ತಮ್ಮ ಮಂದಿರದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಮುದಾ = ಸಂತೋಷದಿಂದ, ಪ್ರಯಯತುಃ = ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಅಥಶಬ್ದವು ಕಥಾಂತರದ್ಯೋತಕವಾದುದು.(ವಿ.ಟೀ)ಅಥ = ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರ (ಭ.ವ್ಯಾ).

ಒಮ್ಮೆ ಸ್ವಜನರಿಂದ ಸಹಿತರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟ ದಂಪತಿಗಳು ತಮ್ಮ ಬಂಧುಜನರ ಸಂತೋಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿವಾಹಾದ್ಯುತ್ಸವವನ್ನು ಕುರಿತು, ತಮ್ಮ ಮನೆಯಿಂದ ಹೋದರು. ಇವರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಸುಂದರನಾದ ಮಗನ (ವಾಸುದೇವನ) ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನನ್ನು ನೋಡತಕ್ಕ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರು, ವಾಸುದೇವನ ಮುಖವು ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಮಗುವಿನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಜನರಿಗೆಲ್ಲಾ ಕುತೂಹಲ. ಮಗುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಆ ಮಗುವಿನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರೀತಿಯುಕ್ತರೆಂದು ಅರ್ಥ. ವಿರಕ್ತರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟದಂಪತಿಗಳನ್ನು ವಾಸುದೇವನ ಜನನಾತ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜನರು ವಿವಾಹಾದ್ಯುತ್ಸವಗಳಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಈಗಲಾದರೋ, ವಾಸುದೇವನನ್ನು ನೋಡಬೇಕು ಎಂದು ಸರ್ವರೂ ಆಹ್ವಾನಿಸುವವರಾದರು.

ಬಂಧುಗೃಹಕ್ಕೆ ನಡುವೈರೀ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರು(ಭಾ.ಪು.).

ವೃತ್ತ - 'ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತಮಾಹ ನಭೌ ಭೌ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಹುಶಃ ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತವೃತ್ತವು || 1 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- (ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಲೌಕಿಕಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಾದರವುಳ್ಳ) ವಾಸುದೇವನು ಉತ್ಸವಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸ್ವಜನತಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ್ವಜನತಾಪಗಮಾಗಮಸಂಗಮಪ್ರತಿಸಭಾಜಿತಪೂರ್ವಕಸಂಭ್ರಮೇ |

ಅವಿದುಷೀ ಜನನೀತಿ ಸ ಬಾಲಕಃ ಶರಣತೋ ರಣತೋ ನಿರಗಾನ್‌ನೃಭಿಃ || 2 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸ್ವಜನತಾಪಗಮಾಗಮಸಂಗಮಪ್ರತಿಸಭಾಜಿತಪೂರ್ವಕಸಂಭ್ರಮೇ, ಅವಿದುಷೀ, ಜನನೀ, ಇತಿ, ಸಃ, ಬಾಲಕಃ, ಶರಣತಃ, ರಣತಃ, ನಿರಗಾತ್, ನೃಭಿಃ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಃ = ಬಾಲಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು, ಸ್ವಜನತಾಪಗಮಾಗಮಸಂಗಮಪ್ರತಿಸಭಾಜಿತಪೂರ್ವಕಸಂಭ್ರಮೇ - ಸ್ವ = ಸ್ವಕೀಯರಾದಂಥ, ಜನತಾ = ಜನಸಮೂಹದ, ಅಪಗಮ = ಉತ್ಸವಗೃಹದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗೋಣವೇನು, ಆಗಮ = ಮದುವೆಯಮನೆಯ ಒಳಗೆ ಬರೋಣವೇನು, ಸಂಗಮ = ಏಕತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರೋಣವೇನು, ಪ್ರತಿಸಭಾಜಿತ = ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಪೂಜಾ ಮಾಡೋಣವೇನು, ಇವುಗಳೇ, ಪೂರ್ವಕ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ಸಂಭ್ರಮೇ = ಉತ್ಸವದಲ್ಲಿ, ಜನನೀ = ತಾಯಿಯು, ಅವಿದುಷೀ = ನನ್ನ ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗೋಣವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, (ಜ್ಞಾತ್ವಾ = ತಿಳಿದು,) ನೃಭಿಃ = ಜನಗಳಿಂದ, ರಣತಃ = ಕೋಲಾಹಲ

ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಶರಣತಃ = ಮನೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದ, ನಿರಗಾತ್ = ಹೊರಗೆ ಹೊರಟರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಉತ್ಸವಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬಹುಸಂಭ್ರಮವಿತ್ತು. ಸ್ವಬಂಧುಜನರು ಕೆಲವರು ಉತ್ಸವ ಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು, ಕೆಲವರು ಒಳಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರು, ಏಕತ್ರ ಕೂಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಪರಸ್ಪರ ಮರ್ಯಾದಾ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು, ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂಭ್ರಮದಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯು (ನಾನು ಹೋದುದನ್ನು ಸದ್ಯಸ್ಥಕಾಲದಲ್ಲಿ) ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವಾಸುದೇವನು ತಿಳಿದನು. ಬಾಲಕನಾದ ಆ ವಾಸುದೇವನು ಉತ್ಸವಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ಉತ್ಸವಗೃಹವು ಜನರಿಂದ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು = ಸರ್ವತ್ರ ಕೋಲಾಹಲ ಧ್ವನಿಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದಿತು

|| 2 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೊರಟ ವಾಸುದೇವನು, ತನ್ನನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿದವರಿಗೆ ಕೇವಲ ತನ್ನ ನಗೆಯೆಂಬ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಕ್ಷ ನು' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕ್ಷ ನು ಯಿಯಾಸಸಿ ತಾತ ನ ಸಾಂಪ್ರತಂ ಸ್ವಜನಸಂತ್ಯಜನಂ ತವ ಸಾಂಪ್ರತಮ್ |

ಇತಿ ವಿಭುಃ ಪಥಿಕೈರುದಿತೋ ವ್ರಜನ್ ಸ್ಮಿತಮನಾಕುಲಮುತ್ತರಮಾತನೋತ್ || 3 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕ್ಷ ನು, ಯಿಯಾಸಸಿ, ತಾತ, ನ, ಸಾಂಪ್ರತಂ, ಸ್ವಜನಸಂತ್ಯಜನಂ, ತವ, ಸಾಂಪ್ರತಮ್, ಇತಿ, ವಿಭುಃ, ಪಥಿಕೈಃ, ಉದಿತಃ, ವ್ರಜನ್, ಸ್ಮಿತಮ್, ಅನಾಕುಲಮ್, ಉತ್ತರಮ್, ಆತನೋತ್ ||

ಅರ್ಥಃ - ವ್ರಜನ್ = ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮನೆಯಿಂದ, ಹೊರಗೆ ಹೊರಟಿರತಕ್ಕ, ವಿಭುಃ = ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವನು, ಹೇ! ತಾತ = ಎಲೈ! ಬಾಲಕನೇ, ಕ್ಷ ನು = ಎಲ್ಲಿಗೆ, ಯಿಯಾಸಸಿ = ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಾಮಾಡುತ್ತೀ, ಸಾಂಪ್ರತಂ = ಈಗ, ತವ = ನಿನಗೆ, ಸ್ವಜನಸಂತ್ಯಜನಂ - ಸ್ವಜನ = ಬಂಧುಜನಗಳ, ಸಂತ್ಯಜನಂ = ಪರಿತ್ಯಾಗವು, ನ ಸಾಂಪ್ರತಮ್ = ಯೋಗ್ಯವಾದಂಥಾದ್ದಲ್ಲ, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಪಥಿಕೈಃ = ಮಾರ್ಗಸ್ಥಜನಗಳಿಂದ, ಉದಿತಃ ಸನ್ = ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಂತವನಾಗಿ, ಅನಾಕುಲಮ್ = ಉದ್ವೇಗರಹಿತವಾದ, ಸ್ಮಿತಮ್ = ಮಂದಹಾಸವೆಂಬ, ಉತ್ತರಮ್ = ಪಥಿಕಜನರಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು, ಆತನೋತ್ = ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ದಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಜನರು (ಮಗುವು ಸ್ವಜನರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಿದೆಯಲ್ಲಾ, ದಾರಿ ತಪ್ಪಿತೋ ಏನೋ ಎಂದು ಅನುಕಂಪವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ) 'ಎಲೈ ಮಗುವೇ, ಎಲ್ಲಿ

ಹೋಗಬೇಕೆಂದಿರುವಿ? ಈಗ ನಿನಗೆ ನಿನ್ನ ಜನರನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಯುಕ್ತವಾದುದಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ವಾಸುದೇವನು ಹೋಗುತ್ತಲೇ ಸಂಭ್ರಮ (ಭಯಾದಿ)ರಹಿತವಾದ ಮಂದಹಾಸವೆಂಬ ಉತ್ತರ ಮಾಡಿದನು. ಪಥಿಕರ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ನಿಲ್ಲಲೂ ಇಲ್ಲ. ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಭಯವಿಲ್ಲದೇ ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 3 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವನು ಹೀಗೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುತ್ತಾ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ತ್ವರಿತಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತ್ವರಿತಮೇತ್ಯ ಸ ಕಾನನದೇವತಾಸದನಮತ್ರ ನನಾಮ ರಮಾಪತಿಮ್ |

ಅಪಿ ತತಃ ಪ್ರಗತೋ ಲಘು ನಾರಿಕೇಲ್ಯುಪಪದಾಂತರಸದ್ಯುಗತಂ ಚ ತಮ್

|| 4 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತ್ವರಿತಮ್, ಏತ್ಯ, ಸಃ, , ಕಾನನದೇವತಾಸದನಮ್, ಅತ್ರ, ನನಾಮ, ರಮಾಪತಿಮ್, ಅಪಿ, ತತಃ, ಪ್ರಗತಃ, ಲಘು, ನಾರಿಕೇಲ್ಯುಪಪದಾಂತರಸದ್ಯುಗತಂ, ಚ, ತಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಸಃ = ವಾಸುದೇವನಾಮಕನಾದ ಬಾಲಕನು, ತ್ವರಿತಂ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಕಾನನದೇವತಾಸದನಂ - ಕಾನನದೇವತಾ = ಕಾನನದೇವತೆಯ, ಸದನಮ್ = ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯವನ್ನು, ಏತ್ಯ = ಹೊಂದಿ, ಅತ್ರ = ಕಾನನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ, ರಮಾಪತಿಂ - ರಮಾ = ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ, ಪತಿಂ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ನನಾಮ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದನು. ತತೋಽಪಿ = ಆ ಕಾನನ ದೇವಾಲಯದ್ವೇಷೆಯಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಲಘು = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಪ್ರಗತಃ ಸನ್ = ಹೊರಟಂಥವನಾಗಿ, ನಾರಿಕೇಲ್ಯುಪಪದಾಂತರಸದ್ಯುಗತಂ - ನಾರಿಕೇಲಿ = ನಾರಿಕೇಲಿ ಎಂಬೋ, ಉಪಪದಾಂತರ = ಸಂಜ್ಞಾವುಳ್ಳ, ಸದ್ಯು = ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಗತವಂ = ವಾಸಮಾಡಿರತಕ್ಕ, ತಂ ಚ = ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನಾದರೋ, ನನಾಮ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- - ಆ ವಾಸುದೇವನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತ (ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ)ವಾದ ದೇವಾಲಕ್ಕೆ ಬಂದನು.(ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕುಡುವೂರು ಎಂದ ತೌಳವ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಭಾ.ಪ್ರ).ಅಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದಹರಿಯನ್ನುಎಂದರೆಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣದೇವರನ್ನುನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಹೊರಟು, ನಾರಿಕೇಲ್ಯುಪಪದಾಂತರ ಎಂದರೆ ನಾರಿಕೇಲಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞಾವುಳ್ಳ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೆ (ನಾರಿಕೇಲಿ-ತಾಳೇ, ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಭತ್ರವೆಂದರ್ಥ. ಅದಕ್ಕೆ ಕುಡೆ ಎಂದು ತೌಳವಭಾಷಾ)ತಾಳೇಕುಡೇ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞಾವುಳ್ಳ ಶಿವಳ್ಳೀಗ್ರಾಮದ ಒಂದಾನೊಂದು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ (ವಿ.ಟೀ)ದೇವಾಲಯ (ವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಆ ದೇವಾಲಯ)ದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಎಂದರೆ

ರುದ್ರಾಂತರ್ಗತ (ಇದರಿಂದ ತಾಳೇಕುಡೇಯಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಶಿವದೇವಾಲಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ) ಹರಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು

॥ 4 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ - ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಹೊರಟು ಉಡುಪಿಗೆ ಬಂದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ನಲಿನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನಲಿನನಾಭನಿಭಾಲನಸಮ್ಮದಾ ಗಮವಿಕಸ್ವರಭಾಸ್ವರಲೋಚನಃ |

ಜನಮನೋನಯನಾಂಬುಜಭಾಸ್ಕರೋ ರಜತಪೀಠಪುರಂ ಪ್ರಯಯಾಸೌ || 5 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ- ನಲಿನನಾಭನಿಭಾಲನಸಮ್ಮದಾಗಮವಿಕಸ್ವರಭಾಸ್ವರಲೋಚನಃ, ಜನಮನೋ ನಯನಾಂಬುಜಭಾಸ್ಕರಃ, ರಜತಪೀಠಪುರಂ, ಪ್ರಯಯೌ, ಅಸೌ ||

ಅರ್ಥಃ- **ನಲಿನನಾಭನಿಭಾಲನಸಮ್ಮದಾಗಮವಿಕಸ್ವರಭಾಸ್ವರಲೋಚನಃ** - ನಲಿನ = ಕಮಲವು ಹೊಕ್ಕಳ(ನಾಭಿ)ಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ, ಶ್ರೀಹರಿಯ, ನಿಭಾಲನ = ದರ್ಶನದಿಂದ ಉಂಟಾದ, ಸಮ್ಮದ = ಸಂತೋಷದ, ಆಗಮ = ಬರುವಿಕೆಯಿಂದ, ವಿಕಸ್ವರ = ವಿಕಸಿತವಾದ, ಭಾಸ್ವರ = ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ, ಲೋಚನಃ = ನೇತ್ರವುಳ್ಳ, ಜನಮನೋನಯನಾಂಬುಜಭಾಸ್ಕರಃ - ಜನ = ಜನಗಳ, ಮನ = ಮನಸ್ಸೇನು, ನಯನ = ನೇತ್ರವೇನು, ಇವುಗಳೆಂಬೋ, ಅಂಬುಜ = ಕಮಲಗಳಿಗೆ, ಭಾಸ್ಕರಃ = ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಇರತಕ್ಕ, ಅಸೌ = ಈ ಬಾಲಕನು, ರಜತಪೀಠಪುರಂ = ಉಡುಪಿ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು, ಪ್ರಯಯೌ = ಹೊಂದಿದನು. (ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದನು).

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆ ವಾಸುದೇವನು ಉಡುಪಿಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ವಾಸುದೇವನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ ವಿಕಸಿತವಾದ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು. ನೇತ್ರವಿಕಾಸ ಏಕೆ ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂದರೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾದ್ದರಿಂದ. ಸಂತೋಷ ಏಕಾಯಿತು ಎಂದರೆ, ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಪದ್ಮನಾಭನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯ ದರ್ಶನದಿಂದ. ಸಂತತ ಶ್ರೀಹರಿಯ ದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಈಗ ವಿಶೇಷದರ್ಶನ ಮಾಡಿ ವಿಶೇಷ ಸಂತೋಷ ಉಂಟಾಯಿತು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಮತ್ತೆ ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ, ಜನರ ಮನಸ್ಸುಗಳು ಮತ್ತು ಕಣ್ಣುಗಳೆಂಬ ಕಮಲಕ್ಕೆ ದೀಪ್ತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭಾಸ್ಕರನೆಂಬ ಸೂರ್ಯಸದೃಶನು. ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಕಂಡು ಕಮಲಗಳು ಅರಳುವಂತೆ, ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ನೋಡಿ ಜನರ ಮನಸ್ಸುಗಳು ಉಲ್ಲಾಸಗೊಂಡವು, ವಾಸುದೇವನನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಸಿ ನೋಡಲು, ಜನರು ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಅರಳಿಸಿದರು

ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 5 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವನ ನಮನ ಕ್ರಮವನ್ನು ನೋಡಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತರಾದರು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸುಹಯಮೇಧ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸುಹಯಮೇಧಗಣಾತಿಶಯಾಲವೋ ಹರಿನಮಸ್ಯತಯಃ ಸುಕೃತಾ ಇಮಾಃ |

ಇತಿ ಸುರೈರಪಿ ಭೂಸುರಮಂಡಲೈಃ ಸಮನಮತ್ ಸವಿಸ್ಮಯಮೀಕ್ಷಿತಃ || 6 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸುಹಯಮೇಧಗಣಾತಿಶಯಾಲವಃ, ಹರಿನಮಸ್ಯತಯಃ, ಸುಕೃತಾಃ, ಇಮಾಃ | ಇತಿ, ಸುರೈಃ, ಅಪಿ, ಭೂಸುರಮಂಡಲೈಃ, ಸಮನಮತ್, ಸಃ, ಸವಿಸ್ಮಯಮ್, ಈಕ್ಷಿತಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸುಕೃತಾಃ - ಸು = ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಕೃತಾಃ = ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಇಮಾಃ = ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಹರಿನಮಸ್ಯತಯಃ - ಹರಿ = ಹರಿವಿಷಯಕವಾದ, ನಮಸ್ಯತಯಃ = ನಮಸ್ಕಾರಗಳು, ಸುಹಯಮೇಧಗಣಾತಿಶಯಾಲವಃ - ಸು = ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಹಯಮೇಧ = ಅಶ್ವಮೇಧ ಯಾಗಗಳ, ಗಣ = ಸಮೂಹಗಳನ್ನು, ಅತಿಶಯಾಲವಃ = ಅತಿಕ್ರಮಿಸತಕ್ಕಂಥವುಗಳು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸುರೈಃ = ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಭೂಸುರಮಂಡಲೈರಪಿ - ಭೂಸುರ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ, ಮಂಡಲೈರಪಿ = ಸಮೂಹಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಸವಿಸ್ಮಯಂ (ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ) = ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದಯುಕ್ತವಾಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಈಕ್ಷಿತಃ = ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಃ = ಈ ವಾಸುದೇವನು, ಸಮನಮತ್ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಾಸುದೇವನು ರಜತಪೀಠಪುರಸ್ಥನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಮೂಹಗಳೂ ಕೂಡ ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತರಾದರು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಹರಿವಿಷಯಕ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು (ಹರಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು) ಸಾಂಗವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನೇ ಅತಿಕ್ರಮಿಸತಕ್ಕವು ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಅಶ್ವಮೇಧ ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಫಲದಾಯಕಗಳು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾದರು = ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡತಕ್ಕವರಾದರು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ -

'ಏಕೋಽಪಿ ಕೃಷ್ಣಸ್ಯ ಕೃತಪ್ರಣಾಮಃ ದಶಾಶ್ವಮೇಧಾವಭೃತೇನ ತುಲ್ಯಃ |

ದಶಾಶ್ವಮೇಧೇ ಪುನರೇತಿ ಜನ್ಮ ಕೃಷ್ಣಪ್ರಣಾಮೀ ನ ಪುನರ್ಭವಾಯ ||'

ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಒಂದೇ ನಮಸ್ಕಾರವು ಹತ್ತು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗದ ಅವಭೃಥಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಸಮವು. ಹತ್ತು ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗ ಮಾಡಿದವನು ಪುನರ್ಜನ್ಮ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಆದರೆ) ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡಿದವನು ಮತ್ತೆ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಸುಕೃತ - ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರೆ, ಗರುಡವಾಹನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಬಂದು, ಪ್ರತೀಕದ ಎದುರು ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಶೇಷಶಾಯಿಯನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾ, - 'ಉರಸಾ ಶಿರಸಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಮನಸಾ ವಚಸಾ ತಥಾ | ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಕರಾಭ್ಯಾಂ ಜಾನುಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣಾಮೋ ಅಷ್ಟಾಂಗ ಈರಿತಃ ||' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಏಕಾತ್ಮನೆಂಬ ಗತಾಧಿಕಸಮನೂ, ಸ್ವಗತಭೇದವಿವರ್ಜಿತನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ, ತದುದ್ಭೂತ ಪದ್ಮನಾಭಾದಿ ರೂಪಗಳಿಗೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನಂತ ಅಂಶಿ ಅನಂತ ಅಂಶಾವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ, ಹಾಗೆಯೇ ರೂಪ, ಅವಯವ, ಗುಣ, ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ, ಪರಮಾಭೇದವನ್ನು ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾ, ವಚಸ್ಸಿನಿಂದ ವೇದಮಂತ್ರಾದ್ಯುಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಕೈಗಳನ್ನು ಶಿರದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಜೋಡಿಸಿ, ಉರಸ್ಸಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಕೈಮುಗಿದು, ಬಲಗಾಲು ಮುಂದಿಟ್ಟು, ಎಡಗಾಲು ಮಂಡಿಯೂರಿ ನಂತರ ಬಲಮಂಡಿಯೂರಿ, ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೂ, ಕೈಗಳನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೂ ಚಾಚಿ, ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಪ್ರತೀಕವನ್ನು ನೋಡಿ, ಗುಹ್ಯಪ್ರದೇಶವು ಭೂಸ್ವರ್ಶವಾಗದ ಹಾಗೆ, ಎರಡು ಕೈಗಳು, ಎರಡು ಕಾಲ್ಗಳು, ಶಿರಸ್ಸು, ಉರಸ್ಸೆಂಬ ಎದೆ, ಎರಡು ತೊಡೆಗಳನ್ನು ಭೂಸ್ವರ್ಶ ಮಾಡಿ , ಅನಂತರ ಕೈಗಳನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದು, ಬಲಮಂಡಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಭೂಸ್ವರ್ಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿ, (ಎಡಮಂಡಿ ಮಾತ್ರ) ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದು ಬಲಗಾಲನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದು, ಉರಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿ ಕೈಮುಗಿದು, ಶಿರದ ಮೇಲೆ ಕೈಜೋಡಿಸಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 6 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡೋಣವು (ಸಾಮಾನ್ಯರಂತೆ) ಕಾದಾಚಿತ್ಕವಾದುದೆಂದು= ಎಂದರೆ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಯಾವಾಗಲೋ ಒಂದು ಸಲ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ನ ಹಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನ ಹಿ ಹರಿಂ ಸತತಂ ನ ನಮತ್ಯಸೌ ನ ಚ ನ ಪಶ್ಯತಿ ನಾಪಿ ನ ವಂದತೇ |

ಅಪಿ ತಥೇತಿ ವಿಧಾಯ ವಿಶೇಷತಃ ಸ ನನು ಸಾಧುಜನಾನ್ ಸಮಶಿಕ್ಷಯತ್

|| 7 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನ, ಹಿ, ಹರಿಂ, ಸತತಂ, ನ, ನಮತಿ, ಅಸೌ, ನ, ಚ, ನ, ಪಶ್ಯತಿ, ನ, ಅಪಿ, ನ, ವಂದತೇ | ಅಪಿ, ತಥಾ, ಇತಿ, ವಿಧಾಯ, ವಿಶೇಷತಃ, ಸಃ, ನನು, ಸಾಧುಜನಾನ್, ಸಮಶಿಕ್ಷಯತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಸೌ = ಈ ಬಾಲಕನು, ಹರಿಂ = ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಸತತಂ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ನ ನಮತೀತಿ ನ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂತಲ್ಲ. ಅಸೌ = ಈ ಬಾಲಕನು, ಹರಿಂ = ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನ ಪಶ್ಯತೀತಿ ಚ ನ = ಸರ್ವದಾ ನೋಡಲಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಅಲ್ಲ ! ಅಸೌ = ಈ ಬಾಲಕನು, ಹರಿಂ = ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನ ವಂದತೇ ಇತ್ಯಪಿ ನ = ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಅಲ್ಲ. ತಥಾಪಿ = ಹೀಗಿದ್ದರೂ, ಸಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ವಿಶೇಷತಃ = ಸರ್ವಸಮಕ್ಷವಾಗಿ ನಮಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು, ವಿಧಾಯ = ಮಾಡಿ, ಸಾಧುಜನಾನ್ = ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಜನರುಗಳನ್ನು, ಸಮಶಿಕ್ಷಯತ್ = ಶಿಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ವಾಸುದೇವನು ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂದಿಲ್ಲ = ಎಂದರೆ ಸರ್ವದಾ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಹಾಗೆಯೇ.) ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ = ಋಜುಗಣಸ್ಥ ನಿತ್ಯ ಅಪರೋಕ್ಷಿಯಾದ್ದರಿಂದ, ಸಂತತ ಸ್ತುತಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗಾದರೆ, ನಮನಾದಿಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ, ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ಅಪಿ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂತತ ಹರಿವಿಷಯಕ ನಮಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಆ ವಾಸುದೇವನು (ಸರ್ವಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ) ವಿಶೇಷವಾಗಿ (ಪುನಃ ಪುನಃ) ನಮಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, (ಸಕಲ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಜನರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹರಿನಮಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಜ್ಞಾಪನ ಮಾಡುವವನಾಗಿ) ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಾದ ಜನರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಡಿದನು

|| 7 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಅತ್ತ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗನನ್ನು ಕಾಣದೆ ಹುಡುಕಲು ಆರಂಭಿಸಿದರು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅನವಲೋಕ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅನವಲೋಕ್ಯ ಸುತಂ ಸುತವತ್ಸಲೋ ಮೃಗಯತೇ ಸ್ಮ ಮಹೀಸುರಪುಂಗವಃ |

ಮುಹುರಪೃಚ್ಛದಮುಷ್ಯ ಗತಿಂ ನರಾನ್ ಪಥಿ ಪಥಿ ಪ್ರಗತೋಽನುಪದಂ ದ್ರುತಮ್ || 8 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅನವಲೋಕ್ಯ, ಸುತಂ, ಸುತವತ್ಸಲಃ, ಮೃಗಯತೇ, ಸ್ಮ, ಮಹೀಸುರಪುಂಗವಃ | ಮುಹುಃ, ಅಪೃಚ್ಛತ್, ಅಮುಷ್ಯ, ಗತಿಂ, ನರಾನ್, ಪಥಿ, ಪಥಿ, ಪ್ರಗತಃ, ಅನುಪದಂ, ದ್ರುತಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಸುತವತ್ಸಲಃ - ಸುತ = ಮಗನಲ್ಲಿ, ವತ್ಸಲಃ = ವಾತ್ಸಲ್ಯವುಳ್ಳ, ಮಹೀಸುರಪುಂಗವಃ - ಮಹೀಸುರ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳಿಗೆ, ಪುಂಗವಃ = ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಸುತಮ್ = ಮಗನನ್ನು, ಅನವಲೋಕ್ಯ = ನೋಡದಲೇ, ಮೃಗಯತೇ ಸ್ಮ = ಹುಡುಕತಕ್ಕಂಥವರಾದರಷ್ಟೆ. ತತಃ =

ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅನುಪದಮ್ = ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯಮಾನ ಪಾದಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ದ್ರುತಂ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಪ್ರಗತಃ = ಉತ್ಸವಮಂದಿರದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹೊರಟಂಥ, ಸಃ = ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಪಥಿ ಪಥಿ = ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಹುಃ = ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ, ನರಾನ್ = ಜನಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ಅಮುಷ್ಯ = ಈ ಬಾಲಕನ, ಗತಿಮ್ = ಗಮನವನ್ನು, ಅಪ್ಯಚ್ಛತ್ = ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. (ಎಲ್ಲೋ ಹೋಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಬರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸುಮ್ಮನಾಗಲಿಲ್ಲ) ಮಗನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವರು ಆದ್ದರಿಂದ ಹುಡುಕಲು ಮೊದಲು ಮಾಡಿದರು. ಶೀಘ್ರವಾಗಿ (ವಿಲಂಬ ಮಾಡದೇ) 'ಅನುಪದಂ' ಎಂದರೆ ಮಗನ ಪಾದಚಿಹ್ನೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ (ಇಲ್ಲವೆ, ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ= ಪುತ್ರನಿರ್ಗಮನಾನಂತರದಲ್ಲೇ- (ವಿ.ಟೀ) (ಉತ್ಸವಮಂದಿರದಿಂದ) ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದರು. ದಾರಿ ದಾರಿ(ಪ್ರತಿದಾರಿ)ಯಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸುದೇವನ ಗಮನವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಿದರು=ಈ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಬಾಲಕನೊಬ್ಬನನ್ನು ನೀವು ನೋಡಲಿಲ್ಲವೇ ಹೇಗೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕೇಳಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 8 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಬಂದು ಮಗನನ್ನು ಕಂಡರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಜನಸದಾಗತಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜನಸದಾಗತಿಸೂಚಿತವರ್ತನಾ ಪ್ರತಿಪದಂ ವ್ರಜತಾ ಪರಯಾ ತೃಷಾ |

ದ್ವಿಜಮಹಾಮಧುಪೇನ ಮನೋಹರಂ ಸ್ಮಿತಮಲಾಭಿ ಸುತಾನನವಾರಿಜಮ್ || 9 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಜನಸದಾಗತಿಸೂಚಿತವರ್ತನಾ, ಪ್ರತಿಪದಂ, ವ್ರಜತಾ, ಪರಯಾ, ತೃಷಾ | ದ್ವಿಜಮಹಾಮಧುಪೇನ, ಮನೋಹರಂ, ಸ್ಮಿತಮ್, ಅಲಾಭಿ, ಸುತಾನನವಾರಿಜಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಪ್ರತಿಪದಂ = ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕ್ಷಣವೂ, ಜನಸದಾಗತಿಸೂಚಿತವರ್ತನಾ - ಜನ = ತನಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರತಕ್ಕ ಜನ ಎಂಬ, ಸದಾಗತಿ = ವಾಯುವಿನಿಂದ, ಸೂಚಿತ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ವರ್ತನಾ = ಮಾರ್ಗದಿಂದ, ಪರಯಾ = ಅತಿಶಯವಾದ, ತೃಷಾ = ಮಗನ ಮುಖಕಮಲದರ್ಶನ ಮಕರಂದಪಾನೇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ವ್ರಜತಾ = ಮಗನನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕ, ದ್ವಿಜಮಹಾಮಧುಪೇನ - ದ್ವಿಜ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೆಂಬ, ಮಹಾಮಧುಪೇನ - ಮಹಾ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಮಧುಪೇನ = ಭ್ರಮರದಿಂದ, ಮನೋಹರಂ = ಸುಂದರವಾದ, ಸ್ಮಿತಂ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಸುತಾನನವಾರಿಜಂ - ಸುತ = ಮಗನ, ಆನನ = ಮುಖವೆಂಬ, ವಾರಿಜಮ್ = ಕಮಲವು, ಅಲಾಭಿ = ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೆಂಬ ಮಹಾದುಂಬಿಯಿಂದ ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನ ಮುಖವೆಂಬ ಕಮಲವು ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಹೇಗೆ ದುಂಬಿಯು ಕಮಲವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅತ್ಯಂತ ಆನಂದಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅತ್ಯಂತ ಆನಂದಪಟ್ಟರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ದುಂಬಿಯು ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ (ಪರಿಮಳವನ್ನು ಹೊತ್ತು ತರತಕ್ಕ) ಗಾಳಿಯಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪರಿಮಳಯುಕ್ತವಾಯುವನ್ನೇ ಹಿಡಿದು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಹಾಗೆಯೇ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಪ್ರತಿಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ (ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ತಮ್ಮ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ಇಂತಹ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಾಲಕನು ಹೋದನು ಎಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಡತಕ್ಕ, ಎದುರಿಗೆ ಬರುವ) ಜನಗಳೆಂಬ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದರು.

ದುಂಬಿಯು ಕಮಲವನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವಂತೆ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ದುಂಬಿಯು ಕಮಲವನ್ನು ಕುರಿತು ಏಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಕಮಲದಲ್ಲಿರುವ ಮಕರಂದವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಮಹಾ ಇಚ್ಛೆಯು, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗನನ್ನು ಕುರಿತು ಏಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ, ಅವರಿಗೆ ಮಗುವಿನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಅತ್ಯಂತ ಕಾತರತೆಯು. ದುಂಬಿಯಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಕಮಲದಂತೆ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಮಗುವಿನ ಮುಖವೂ ಸುಂದರವಾದುದು. ಕಮಲವು ಸ್ಥಿತ ಎಂದರೆ ವಿಕಸಿತವಾದುದು, ಮಗುವಿನ ಮುಖವು ಸ್ಥಿತ ಎಂದರೆ ಮಾರ್ಗಾಯಾಸರಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ಬಾಡದೇ ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತವಾದುದು

|| 9 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮಗುವಿನ ಮುಖವನ್ನು ಕಂಡು ಉಕ್ಕಿಬಂದ ಆನಂದಬಾಷ್ಪವನ್ನು ತಡೆದು ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿದರು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವಿರಹ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿರಹದಾನತಯೋದ್ಗಮನೋನ್ಮುಖಂ ನ್ಯರುಣದಶ್ಚು ಪುರಾ ಸ ಯಯೋದ್ಯುಶೋಃ |

ಅಥ ತಯೋಃ ಪ್ರಮದೋತ್ಥಿತಮಪ್ಯದಃ ಪ್ರತಿನಿರುಧ್ಯ ಗಿರಂ ಗುರುರಬ್ರವೀತ್ || 10 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವಿರಹದಾನತಯಾ, ಉದ್ಗಮನೋನ್ಮುಖಂ, ನ್ಯರುಣತ್, ಅಶ್ಚು, ಪುರಾ, ಸಃ, ಯಯೋಃ, ದ್ಯುಶೋಃ | ಅಥ, ತಯೋಃ, ಪ್ರಮದೋತ್ಥಿತಮ್, ಅಪಿ, ಅದಃ, ಪ್ರತಿನಿರುಧ್ಯ, ಗಿರಂ, ಗುರುಃ, ಅಬ್ರವೀತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಸಃ = ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಗುರುಃ = ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಪುರಾ = ಪುತ್ರದರ್ಶನಅಭಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಪುತ್ರದರ್ಶನ ಆಗದೇ ಇದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ), ವಿರಹದೂನತಯಾ - ವಿರಹ = ಪುತ್ರವಿಯೋಗದಿಂದ, ದೂನತಯಾ = ಸಂತಾಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ, ಉದ್ಗಮನೋನ್ಮುಖಮ್ - ಉದ್ಗಮನ = ಹೊರಗೆ ಬರಲಿಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಉನ್ಮುಖಮ್ = ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದ, ಅಶ್ರು = ಕಣ್ಣೀರನ್ನು, ಯಯೋಃ ದೃಶೋಃ = ಯಾವ ನೇತ್ರಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ, ನ್ಯರುಣತ್ = ಅಮಂಗಲಶಂಕಾದಿಂದ, ನಿರೋಧಮಾಡಿದ್ದರೋ, ಅಥ = ಪುತ್ರದರ್ಶನಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಮದೋತ್ಥಿತಮಪಿ - ಪ್ರಮದ = ಪುತ್ರದರ್ಶನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಂತೋಷದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಉತ್ಥಿತಮಪಿ = ಹೊರಗೆ ಬಂದರೂ ಕೂಡ, ಅದಃ = ಆ ಕಣ್ಣೀರನ್ನು, ತಯೋರೇವ, ದೃಶೋಃ = ಅದೇ ನೇತ್ರಗಳಿಂದಲೇ, ಪ್ರತಿನಿರುದ್ಯ = ಅಮಂಗಳಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ನಿರೋಧ ಮಾಡಿ, ಗಿರಂ = ಮಾತನ್ನು, ಅಬ್ರವೀತ್ = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಯೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಸಂತಾಪದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರಲು ಉದ್ಯುಕ್ತವಾದ ಎಂದರೆ (ಕಣ್ಣೀರು ಹಾಕಬೇಕು ಎಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಉಕ್ಕಿಬಂದ ಕಣ್ಣೀರನ್ನು (ಕಣ್ಣೀರುಹಾಕುವುದು ಅಮಂಗಲಸೂಚನವೆಂದು ಎಂದರೆ, ಮಗುವು ದೇವರ ದಯೆಯಿಂದ ಸಿಗುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣೀರು ಹಾಕುವಂಥಾದ್ದು ಏನಾಗಿದೆ ಎಂದು) ತಡೆದಿದ್ದರು. ಈಗಲಾದರೋ, ಮಗನನ್ನು ಕಂಡು ಅತ್ಯಂತ ಆನಂದವಾಯಿತು. ಆನಂದಾಶ್ರುಗಳು ಉಕ್ಕೇರಿ ಬಂದವು.

ಹಾಗಾದರೂ, (ಮಗನು ದೇವರ ದಯೆಯಿಂದ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದಾನೆ, ಈಗೇಕೆ ಕಣ್ಣೀರು ಹಾಕಬೇಕು ಎಂದು = ಕಣ್ಣೀರು ಹಾಕುವುದು ಅಮಂಗಲ ಸೂಚನವೆಂದು = ಮಗನ ಲಾಭವು ಶುಭವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಕಣ್ಣೀರನ್ನು (ತಡೆದರು) ತಡೆದು, ಮಾತನಾಡಿದರು. ಗುರು ಎಂದರೆ ಗುರುಸ್ಥಾನೀಯರಾದ ತಂದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 10 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮಾತನಾಡಿದ ಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ಅಯಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಯಿ ಸುತೇದಮುದಾಹರ ತತ್ವತೋ ನನು ಸಮಾಗತವಾನಸಿ ಸಾಂಪ್ರತಮ್ |

ಸ್ವಜನತಾರಹಿತಸ್ಯ ತು ಕೋಽತ್ರ ತೇ ಸಹಚರೋಽರ್ಭಕ ದೀರ್ಘತಮೇ ಪಥಿ || 11 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಯಿ, ಸುತ, ಇದಮ್, ಉದಾಹರ, ತತ್ವತಃ, ನನು, ಸಮಾಗತವಾನ್, ಅಸಿ, ಸಾಂಪ್ರತಮ್ | ಸ್ವಜನತಾರಹಿತಸ್ಯ, ತು, ಕಃ, ಅತ್ರ, ತೇ, ಸಹಚರಃ, ಅರ್ಭಕ, ದೀರ್ಘತಮೇ, ಪಥಿ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಯಿ ಸುತ = ಎಲೈ ! ಮಗನೇ, ಸಾಂಪ್ರತಮ್ = ಈಗ, ಸಮಾಗತವಾನ್ = ಇಷ್ಟು ದೂರ ಬರತಕ್ಕಂಥವನು, ಅಸಿ = ಆಗಿದ್ದೀಯೇ. (ಇಷ್ಟುದೂರ ಬಂದಿದ್ದೀಯೆ.) ಹೇ ! ಅರ್ಭಕ = ಎಲೈ ! ಬಾಲಕನೇ, ಸ್ವಜನತಾರಹಿತಸ್ಯ - ಸ್ವ = ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಜನ = ಜನಸಮೂಹದಿಂದ, ರಹಿತಸ್ಯ = ರಹಿತನಾದ (ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ), ತೇ = ನಿನಗೆ, ಅತ್ರ ಹಿ = ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯಾದರೋ, ಇದಾನೀಂ = ಈಗ, (ಅತೀತ್ಯ ಆಗತೇ = ದಾಟಿದಂಥ,) ದೀರ್ಘತಮೇ = ಅತ್ಯಂತ ದೂರವಾದ, ಪಥಿ = ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಸಹಚರಃ = (ಸಹಚರನು), ಸಹಾಯಕನು, ಕಃ = ಯಾವ, ಪುರುಷಃ = ಪುರುಷನು ? ಇದಂ = ನನ್ನಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು, ತತ್ತ ತ್ತಃ = ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ, ಉದಾಹರ = ಹೇಳು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಗುರುಃ = ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಅಬ್ರವೀತ್ = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- 'ಅಯಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೋಮಲಾಮಂತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೋಮಲಾಮಂತ್ರಣವೆಂದರೆ, ಜಭರಿಸದೇ ಮೃದುವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ (ಛ. ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೆ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ, ಅನುನಯ (ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲೇ ಬೇಕು ಎಂಬ) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ (ವಿ.ಟೀ).

ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, 'ಎಲೈ! ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನೇ, ಈಗ ಇಷ್ಟುದೂರ ಬಂದವನಾಗಿ ರುತ್ತೀಯೆ. ಸ್ವಕೀಯರಾದ ಬಂಧುಜನರು ಜೊತೆಗಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ಮಗುವೇ, (ನೀನಾದರೋ ಸಣ್ಣಮಗು ಎಂದು ತೋರಿಸಲು)ನೀನು ಈಗ ಬಂದಂಥ ಬಹುದೂರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಜೊತೆಗಾರನು ಯಾರು? (ನಾನು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ) ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ (ಮರೆ ಮಾಚದೇ) ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳು' ಎಂದರು. ತಮ್ಮ ಮಗನಿಗೆ ದುಷ್ಟರಾರಾದರ ಸಂಗವಾಯಿತೇನೋ ಎಂದು ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಗೆ ಕಾತರ || 11 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಸುದೇವನು ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಜನಕ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜನಕವಾಚಮಿಮಾಮವಧಾರಯನ್ ಕಲಮುದಾಹರದಂಬುರುಹೇಕ್ಷಣಃ |

ಸ್ವಪದಮಾವ್ರಜತೋ ವ್ರಜತೋಽಪ್ಯತೋ ನನು ಸಖಾ ಮಮ ಕಾನನಗೋ ವಿಭುಃ|| 12

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಜನಕವಾಚಮ್, ಇಮಾಮ್, ಅವಧಾರಯನ್, ಕಲಮ್, ಉದಾಹರತ್, ಅಂಬುರುಹೇಕ್ಷಣಃ, ಸ್ವಪದಮ್, ಆವ್ರಜತಃ, ವ್ರಜತಃ, ಅಪಿ, ಅತಃ, ನನು, ಸಖಾ, ಮಮ,

ಕಾನನಗಃ, ವಿಭುಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಇಮಾಮ್ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಜನಕವಾಚಂ- ಜನಕ = ತಂದೆಯ ವಾಚಮ್ = ಮಾತನ್ನು, ಅವಧಾರಯನ್ = ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿದ, ಅಂಬುರುಹೇಕ್ಷಣಃ - ಅಂಬುರುಹ = ಕಮಲದಂತೆ, ಈಕ್ಷಣಃ = ನೇತ್ರವುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನು, ಕಲಮ್ = ಅವ್ಯಕ್ತಮಾಧುರ್ಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ (ಅಸ್ಪಷ್ಟಾಕ್ಷರ ಮಧುರವಚನವನ್ನು), ಹೇ ! ತಾತ = ಎಲೈ ! ತಂದೆಯೇ, ಕಾನನಗಃ - ಕಾನನ = ಕಾನನದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಗಃ = ವಾಸ ಮಾಡತಕ್ಕ, ವಿಭುಃ = ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸ್ವಪದಂ- ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಪದಮ್ = ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕುರಿತು (ಕಾನನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕುರಿತು), ಆವ್ರಜತಃ = ಉತ್ಸವ ಮಂದಿರದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಹೊರಟು ಬಂದಥ, ತಥಾ = ಹಾಗೂ, ಅತಃ = ಕಾನನದೇವಾಲಯದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ವ್ರಜತೋಽಪಿ = ನಾರಿಕೇಲದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣಮಾಡೋಣ ಪರ್ಯಂತರವಾಗಿಯೂ, ಮಮ = ನನಗೆ, ಸಖಾ = ಸಹಾಯಕನು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಉದಾಹರತ್ = ಮಾತನಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಾಸುದೇವನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತನಾಗಿ (ಸಾವಧಾನವಾಗಿ) ಕೇಳಿದನು. ಅನಂತರ ತೊದಲು ನುಡಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡಿದನು. ವಾಸುದೇವನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ ಕಮಲದೋಪಾದಿ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನು = (ಅಕಾರ್ಯ ಮಾಡದಿರೋಣದರಿಂದ) ಭಯರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಅರಳಿದ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಏನು ಮಾತನಾಡಿದನು? ಎಂಬುದನ್ನು 'ಸ್ವಪದ' ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಎಲೈ ತಂದೆಯೇ, ತನ್ನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಉತ್ಸವಮಂದಿರದಿಂದ ಹೊರಟು ಬರತಕ್ಕ, ಹಾಗೂ ತನ್ನ ಮಂದಿರದ (ತಾಳೇ ಕುಡೇ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ) ಪ್ರಯಾಣಮಾಡತಕ್ಕ ನನಗೆ, ಕುಡವೂರು ದೇವಾಲಯಗತನಾದ ಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಹಾಯಭೂತನು

|| 12 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆಯೇ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಲು ಯಾವ ಭಗವಂತನು ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ತದಿತರಾಯತನಾತ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತದಿತರಾಯತನಾತ್ ತು ಯದಾಗಮಂ ಕೃತನತಿಃ ಖಿಲು ತತ್ರ ಹರಿಃ ಸಖಾ |

ಅಹಮಿಹಾಪಿ ಮಹೇಂದ್ರದಿಗಾಲಯಂ ಪ್ರಣತವಾನುತ ಯಾವದಧೀಶ್ವರಮ್ || 13 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತದಿತರಾಯತನಾತ್, ತು, ಯತ್, ಅಗಮಂ, ಕೃತನತಿಃ, ಖಿಲು, ತತ್ರ, ಹರಿಃ,

ಸಖಾ ಅಹಮ್, ಇಹ, ಅಪಿ, ಮಹೇಂದ್ರದಿಗಾಲಯಂ, ಪ್ರಣತವಾನ್, ಉತ, ಯಾವತ್, ಅಧಿಶ್ವರಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಕೃತನತಿಃ - ಕೃತ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ , ನತಿಃ = ನಮಸ್ಕಾರವುಳ್ಳ, ಅಹಂ = ನಾನು, ತದಿತರಾಯತನಾತ್ - ತತ್ = ಆ ಕಾನನದೇವಾಲಯದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಇತರ = ಭಿನ್ನವಾದ, ಆಯತನಾತ್ = ನಾರಿಕೇಲದೇವಾಲಯದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಯದಾ = ಯಾವಾಗ, ಅಗಮಂ = ಹೊರಟೆನೋ, (ಆ ಕಾಲವನ್ನು ಆರಂಭಮಾಡಿಕೊಂಡು,) ತತ್ರ = ನಾರಿಕೇಲದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ, ಹರಿಃ = ಪರಮಾತ್ಮನು, ಇಹಾಪಿ = ಈ ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿಯಾದರೂ, ಮಹೇಂದ್ರದಿಗಾಲಯಂ - ಮಹೇಂದ್ರದಿಕ್ = ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, ಆಲಯಮ್ = ದೇವಾಲಯವುಳ್ಳ , ಅಧಿಶ್ವರಂ = ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಯಾವತ್ = ಯಾವಾಗ, ಪ್ರಣತವಾನ್ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದೆನೋ, ಉತ = ಅಷ್ಟುಕಾಲ ಪರ್ಯಂತರ, ಸಖಾ = ಸಹಾಯಕನು, ಖಿಲು = ಅನುಭವಿಸಿದ್ದವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ನಾನು ತಾಳೇಕುಡೇಯಲ್ಲಿ ಹರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, (ಕೊಡವೂರು ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಇತರವಾದ) ತಾಳೇಕುಡೇ ದೇವಾಲಯದಿಂದ ಹೊರಟು ಬಂದೆನು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ಬಂದಾಗಿನಿಂದ ಈ ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಯಾವಾಗ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದೆನೋ ಅಲ್ಲಿಯ ಪರ್ಯಂತ ತಾಳೇಕುಡೇ ದೇವಾಲಯಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನನಗೆ ಸಹಾಯ ಭೂತನು, ಇದು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದವು || 13 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಗಾಲಯ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಗಾಲಯವೆಂದು ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಗಾಲಯಗತನಾದ ಹರಿಯ ದರ್ಶನಮಾಡಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಗಾಲಯಗತನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನ ದರ್ಶನ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಿಗಾಲಯಗತನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಗಾಲಯಗತನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಲು ಬರತಕ್ಕ ತನಗಾರು ಸಹಾಯಕರು ಎಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ- 'ಅಪಿ' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಅಪಿ ತತೋಽಹಮುಪೇತ್ಯ ಸಹಾಮುನಾ ಭಗವತೇಽತ್ರ ಸತೇ ಪ್ರಣತಿಂ ವ್ಯಧಾಮ್ |

ಇತಿ ನಿಗದ್ಯ ವಿಭಾತಿ ಶಿಶುಃ ಸ್ಮ್ ವಿಸ್ಮಿತಸಭಾಜನಚೀರ್ಣಸಭಾಜನಃ

|| 14 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಪಿ, ತತಃ, ಅಹಮ್, ಉಪೇತ್ಯ, ಸಹ, ಅಮುನಾ, ಭಗವತಾ, ಅತ್ರ, ಸತೇ, ಪ್ರಣತಿಂ, ವ್ಯಧಾಮ್, ಇತಿ, ನಿಗದ್ಯ, ವಿಭಾತಿ, ಶಿಶುಃ, ಸ್ಮ್, ವಿಸ್ಮಿತಸಭಾಜನಚೀರ್ಣಸಭಾಜನಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಹಂ = ನಾನು, ತತೋಽಪಿ = ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೇವಾಲಯದಿಂದಲೂ, ಅಮುನಾ = ಪೂರ್ವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಸಹ = ಕೂಡಿ, ಉಪೇತ್ಯ = ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗಿ, ಅತ್ರ = ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ, ಸತೇ = ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ, ಭಗವತೇ = ಪೂರ್ಣಾಷ 'ಷ್ಕುಣೈಶ್ಚೈರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ಪ್ರಣತಿಂ = ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು, ವ್ಯಧಾಮ್ = ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವನಾದನು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ನಿಗದ್ಯ = ಹೇಳಿ, ವಿಸ್ಮಿತಸಭಾಜನಚೀರ್ಣಸಭಾಜನಃ - ವಿಸ್ಮಿತ = ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಸಭಾಜನ = ಸಭಾದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ, ಜನ = ಜನರಿಂದ, ಚೀರ್ಣ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಭಾಜನಃ = ಮರ್ಯಾದೆಯುಳ್ಳ, ಶಿಶುಃ = ಬಾಲಕನು, ವಿಭಾತಿ ಸ್ಮ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದನಷ್ಟೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ನಾನು ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಿಗಾಲಯದಿಂದಲೂ ಹೊರಟು, ಪೂರ್ವದಿಗಾಲಯಗತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಬಂದು, ಪಶ್ಚಿಮದಿಗಾಲಯ ಗತನಾದ ನಿರ್ದುಷ್ಟನೂ, ಷ್ಕುಣೈಶ್ಚೈರ್ಯ ಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಲು, ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಜನರಿಗೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಅವರು ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಮರ್ಯಾದಾ ಮಾಡಿ ಆನಂದಗೊಳಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಜನರಿಂದ ಸಂಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಗುವು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಯಿತು.

'ಭಗವತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹರಿಯು ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ (ಸಮನ್ವಯ ಎಂಬ) ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಾರ್ಥವೂ, 'ಸತೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ದೋಷವಿವರ್ಜಿತನೆಂಬ(ಅವಿರೋಧ ಎಂಬ)ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಾರ್ಥವೂ, ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು (ನಿದೋಷಾಶೇಷ ಗುಣಪೂರ್ಣ, ಸರ್ವಗತ ಇತ್ಯಾದಿ) ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ವಾಸುದೇವನು ಮಾತನಾಡಿದ್ದರಿಂದ 'ಜ್ಞೇಯ' ಎಂಬ(ಸಾಧನ)ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯಾರ್ಥವೂ, ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಆನಂದವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ (ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವ ಮೋಕ್ಷವಾಗುತ್ತದೆ= ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಗಮ್ಯನು ಎಂಬ (ಫಲ) ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯಾರ್ಥವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

'ಸಂಪೂರ್ಣವಿದ್ಯಾಕರಃ ಮಧ್ವವಿಜಯೋ ವ್ಯದ್ಯೋತಿಷ್ಠ' ಎಂದು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು ಸಾರ್ಥಕವಾಯಿತು || 14 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮಗುವಿನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಮಗುವಿಗೆ ರಕ್ಷಕನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ವಿರಹಿತ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿರಹಿತಸ್ವಜನಂ ಚರಣಪ್ರಿಯಂ ವಿವಿಧಭೂತಭಯಂಕರವತ್ರ್ಫನಿ |

ಅಯಿ ಕೃಪಾಲಯ ಪಾಲಯ ಬಾಲಕಂ ಲಘುಶುಭಸ್ಯ ಮಮೇತ್ಯನಮದ್‌ದ್ವಿಜಃ || 15 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವಿರಹಿತಸ್ವಜನಂ, ಚರಣಪ್ರಿಯಂ, ವಿವಿಧಭೂತಭಯಂಕರವತ್ರ್ಫನಿ, ಅಯಿ, ಕೃಪಾಲಯ, ಪಾಲಯ, ಬಾಲಕಂ, ಲಘುಶುಭಸ್ಯ, ಮಮ, ಇತಿ, ಅನಮತ್, ದ್ವಿಜಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಯಿ, ಕೃಪಾಲಯ - ಅಯಿ = ಎಲೈ ! ಕೃಪಾಲಯ - ಕೃಪಾ = ದಯೆಗೆ, ಆಲಯ = ಆಶ್ರಯನಾದ, ಸ್ವಾಮಿಯೇ, ವಿರಹಿತಸ್ವಜನಂ - ವಿರಹಿತ = ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸ್ವಜನಂ = ಬಂಧುಜನವುಳ್ಳ, (ಏಕಾಕಿಯಾದ), ವಿವಿಧಭೂತಭಯಂಕರವತ್ರ್ಫನಿ - ವಿವಿಧ = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ಭೂತ = ಭೂತಗಳಿಂದ, (ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳಿಂದ), ಭಯಂಕರ = ಭಯಂಕರವಾದ, ವತ್ರ್ಫನಿ = ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಚರಣಪ್ರಿಯಂ - ಚರಣ = ಸಂಚಾರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಿಯಂ = ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ, ಲಘುಶುಭಸ್ಯ - ಲಘು = ಅಲ್ಪವಾದ, ಶುಭಸ್ಯ = ಪುಣ್ಯವುಳ್ಳ, ಮಮ = ನನ್ನ, ಬಾಲಕಂ = ಬಾಲಕನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು, ಪಾಲಯ = ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡು, ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿ, ದ್ವಿಜಃ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಹರಿಮ್ = ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅನಮತ್ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಎಲೈ ಅನಂತೇಶ್ವರನೇ, ವಾಸುದೇವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಈ ವಾಸುದೇವನು ಸಂಚಾರಪ್ರಿಯ, ಸ್ವಜನರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪಿಶಾಚಗಳಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ(ವಿ.ಟೀ) (ದೊಡ್ಡವರಿಗೂ) ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕೇವಲ ಬಾಲಕ=ಸಣ್ಣವನು. ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ನನ್ನ ಪುಣ್ಯವು ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದುದು. ನೀನು ಕೃಪಾಮಂದಿರನಾದ್ದರಿಂದ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದರು.

‘ಅಯಿ’ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮಗುವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವಾಯುದೇವರೆಂಬ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮಗುವಿಗೆ ಏನು ಆಗುವುದೋ ಎಂಬ ಭೀತಿಯಿಂದ ಅನಂತೇಶ್ವರನನ್ನು ಮೊರೆ ಹೊಕ್ಕರು ಎಂದುಭಾವ || 15 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ನಂತರ ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಮಗನಿಂದ ಕೂಡಿ ಮನೆಗೆ ಹೋದರು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ ‘ತಂ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತಮುಪಗೃಹ್ಯ ಸುತಂ ಸುತಪೋನಿಧಿಗೃಹಮಸೌ ಗೃಹಿಣೀಸಹಿತೋ ಯಯೌ |

ಉದಯತೀತಿ ಹಿ ಬಾಲದಿವಾಕರೇ ಸ್ತುತಮಭೂತ್ ಸುಜನಾನನವಾರಿಜಮ್ || 16 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ತಮ್, ಉಪಗೃಹ್ಯ, ಸುತಂ, ಸುತಪೋನಿಧಿಃ, ಗೃಹಮ್, ಅಸೌ, ಗೃಹಿಣೀಸಹಿತಃ, ಯಯೌ | ಉದಯತಿ, ಇತಿ, ಹಿ, ಬಾಲದಿವಾಕರೇ, ಸ್ತುತಮ್, ಅಭೂತ್, ಸುಜನಾನನವಾರಿಜಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಸುತಪೋನಿಧಿಃ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ತಪ = ತಪಸ್ಸುಗಳಿಗೆ, ನಿಧಿಃ = ಆಶ್ರಯನಾದ, ಅಸೌ = ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರು, ತಮ್ = ಆ ಮಗನನ್ನು (ವಾಸುದೇವನನ್ನು), ಉಪಗೃಹ್ಯ = ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿ, (ಕರೆದುಕೊಂಡು), ಗೃಹಿಣೀಸಹಿತಃ - ಗೃಹಿಣೀ = ಹೆಂಡತಿಯಾದ ವೇದವತೀದೇವಿಯಿಂದ ಸಹಿತಃ - ಸನ್ = ಸಹಿತರಾದಂಥವರಾಗಿ, ಗೃಹಂ = ತಮ್ಮ ಮನೆಯನ್ನು, ಯಯೌ = ಹೊಂದಿದರು. ಬಾಲದಿವಾಕರೇ- ಬಾಲ = ವಾಸುದೇವನಾಮಕ ಬಾಲಕನೆಂಬ, ದಿವಾಕರೇ = ಸೂರ್ಯನು, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಉದಯತಿ ಸತಿ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ (ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ), ಸುಜನಾನನವಾರಿಜಂ- ಸುಜನ = ಸಜ್ಜನರುಗಳ, ಆನನ = ಮುಖವೆಂಬ, ವಾರಿಜಂ = ಕಮಲವು, ಸ್ತುತಂ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದಂಥದುದಾಗಿ, ಅಭೂತ್ = ಆಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:-ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರುಮಗನನ್ನುಕರೆದುಕೊಂಡುಪತ್ನಿಯಾದವೇದವತೀದೇವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆಹೋದರು. ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆಆಶ್ರಯರು= ತಪಶ್ಚಾಲಿಗಳೆಂದುಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ,ಹಿಂದಿನಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಲಘುಶುಭಸ್ಯ' ಅಲ್ಪಪುಣ್ಯವುಳ್ಳವನ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಸ್ವಾಹಂಕಾರ ಖಂಡನದ್ಯೋತಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ದೇವರಲ್ಲಿಸವಿನಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಬಾಲಕನು ಸೂರ್ಯಸದೃಶನು, ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದರೆ ಕಮಲವು ಅರಳುವಂತೆ, ವಾಸುದೇವನು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು (ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಮಾಡು)ತ್ತಿರಲು ಸಜ್ಜನರ ಮುಖವೆಂಬ ಕಮಲವು ಅರಳಿತು=ಸಜ್ಜನರ ಮುಖವು ಸಂತೋಷದಿಂದ ವಿಕಸಿತವಾಯಿತು | 16 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಕೇವಲ ಭಗವಂತನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ದುರ್ಗೆಯೂ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ (ಭ.ವ್ಯಾ)ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ವರ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವರವಿಮಾನಗಿರಾವಪಿ ಚಂಡಿಕಾ ಶಿಶುಮಹೋ ಜನನೀ ತಮಲಾಲಯತ್ |

ಅಪರಥಾ ಪರಿತುಷ್ಟಮನಾಃ ಕಥಂ ಚಿರಮಿಹೈಷ ವಸೇದ್ ವಿಸಹಾಯಕಃ || 17 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: -ವರವಿಮಾನಗಿರೌ, ಅಪಿ, ಚಂಡಿಕಾ, ಶಿಶುಮ್, ಅಹೋ, ಜನನೀ, ತಮ್, ಅಲಾಲಯತ್, ಅಪರಥಾ, ಪರಿತುಷ್ಟಮನಾಃ, ಕಥಂ, ಚಿರಮ್, ಇಹ, ಏಷಃ, ವಸೇತ್, ವಿಸಹಾಯಕಃ ||

ಅರ್ಥ:- ವರವಿಮಾನಗಿರೌ - ವರ = ಉತ್ತಮವಾದ, ವಿಮಾನಗಿರೌ - ವಿಮಾನ = ವಿಮಾನನಾಮಕವಾದ, ಗಿರೌ =ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ, ವಿದ್ಯಮಾನಳಾದ, ಜನನೀ = ತಾಯಿಯಾದ, ಚಂಡಿಕಾ ಅಪಿ = ದುರ್ಗಾದೇವಿಯೂ ಕೂಡ, ತಮ್ = ಆ ಶಿಶುವನ್ನು, ಅಲಾಲಯತ್ = ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದಳು. ಅಹೋ = ಇದು ಸತ್ಯವು. ಅಪರಥಾ = ಹಾಗೆ ಸಂರಕ್ಷಣಾಮಾಡದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ವಿಸಹಾಯಕಃ = ಸಹಾಯಕರಹಿತನಾದ, ಏಷಃ = ಈ ಬಾಲಕನು, ಇಹ = ಈ ವಿಮಾನ(ವನ) ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಪರಿತುಷ್ಟಮನಾಃ- ಪರಿತುಷ್ಟ =ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಮನಾಃ ಸನ್ = ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಚಿರಂ = ಬಹುಕಾಲಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, ಕಥಂ = ಹೇಗೆ, ವಸೇತ್ = ವಾಸಮಾಡಿಯಾನು ?

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ದುರ್ಗಾದೇವಿಯು ಮಗುವಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಮುದ್ದಿಸಿದಳು (ಆಡಿಸಿದಳು) ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಎಲ್ಲಿಂದರೆ, (ಪಾಜಕಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿವಿದ್ಯಮಾನವಾದ) ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಿಮಾನಾಖ್ಯಾಬೆಟ್ಟ (ದುರ್ಗಾಬೆಟ್ಟ)ದಲ್ಲಿ. ದುರ್ಗೆಯು ಎಂತಹವಳು ಎಂದರೆ (ವಾಸುದೇವನಿಗೆ) ತಾಯಿಯು, ದುರ್ಗಾದೇವಿಯು ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾತ್ಮಕಳಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಮಾತೃತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಹಾಗೂ ವಾಸುದೇವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕನಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಇದಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯು ಲಾಲನೆ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ, ವಾಸುದೇವನು ಸಹಾಯರಹಿತನಾಗಿ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಬಹುಕಾಲ (ಪಾಜಕಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ) ಸಂತುಷ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನು? ವಾಸಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಪಾಜಕಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ (ಲೋಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ)ರಜತಪೀಠಪುರವಾಸಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಅಭಾವವಿದ್ದರೂ, ತನ್ನ ತಾಯಿಯಾದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಅತ್ಯಂತ ಲಾಲನೆಯಿಂದ ಚಿರಕಾಲ ವಾಸ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. (ವಿ.ಟೀ)

‘ಅಹೋ’-ಇದು ಸತ್ಯವು (ಛ.ವ್ಯಾ). ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ || 17 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗುವಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿಸಿದರೆಂದೂ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- ‘ಸಕಲ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

सकलशब्दमयि च सरस्वती सततमानमति स्वयमेव यम् ।

द्विजवरौऽथ कदाचन मातृकाः किल सुतं परिचಾಯयति सृ तम् ॥ 18 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಕಲಶಬ್ದಮಯೀ, ಚ, ಸರಸ್ವತೀ, ಸತತಮ್, ಆನಮತಿ, ಸ್ವಯಮ್, ಏವ, ಯಂ, ದ್ವಿಜವರಃ, ಅಥ, ಕದಾಚನ, ಮಾತೃಕಾಃ, ಕಿಲ, ಸುತಂ, ಪರಿಚಾಯಯತಿ, ಸೃ, ತಮ್ ॥

ಅರ್ಥಃ- ಅಥ = ಅಕ್ಷರಸ್ವೀಕಾರಯೋಗ್ಯ ಕಾಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ , ದ್ವಿಜವರಃ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಕದಾಚನ = ಒಂದಾನೊಂದು ಶುಭದಿವದಲ್ಲಿ, ತಮ್ = ಆ ಬಾಲಕನನ್ನು ಕುರಿತು, ಮಾತೃಕಾಃ = ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು , ಪರಿಚಾಯಯತಿ ಸೃ = ಜ್ಞಾಪನ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು. ಸಕಲಶಬ್ದಮಯೀ - ಸಕಲ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ಶಬ್ದ = ವರ್ಣ, ಪದ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಮಯೀ = ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ಸರಸ್ವತೀ = ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರು, ಯಂ = ವಾಯುದೇವರನ್ನು, ಸ್ವಯಮೇವ = ತಾವೇನೇ, ಸತತಮ್ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ಆನಮತಿ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಅಥ ಎಂದರೆ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಕಾಲಪ್ರಾಪ್ತನಂತರ ಒಂದಾನೊಂದು ಶುಭಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ (5ನೇ ವರ್ಷ, 5ನೇಮಾಸ, 5ನೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ) ಒಮ್ಮೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಎಂದರೆ, ಮರಳಿನಲ್ಲಿ ತಾವು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಮಗುವಿನ ಕೈಯಿಂದ ಬರೆಸಿ, ಇದು ಇಂತಹ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ತೋರಿಸಿ ಅಕ್ಷರಜ್ಞಾನ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು.

‘ಕಿಲ’ ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸವು ಅಪರಮಾರ್ಥವು.

(ವಾಯ್ವಾತ್ಮಕನಾದ) ಈ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಮೊದಲೇ ಅಕ್ಷರಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರಜ್ಞಾಪಕವು ಪ್ರಯೋಜನರಹಿತವಾದುದು. ಏಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಗರುಡ, ಶೇಷ ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ವಿದ್ಯಾಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ ಪ್ರಸನ್ನಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ) ಸಕಲವರ್ಣಪದಾದಿಗಳಿಗೆ (ವಿದ್ಯಾಕ್ಕೆ) ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಈ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ತಾನೇ ಸದಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾಳೆ

॥ 18 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮರುದಿನ ಅದೇ ವರ್ಣಮಾಲೆಯನ್ನು ಬರೆದಾಗ ವಾಸುದೇವನ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ, ಅದರಿಂದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಗೆ ಉಂಟಾದ ಆನಂದವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- ‘ಲಿಪಿಕುಲಂ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಲಿಪಿಕುಲಂ ನನು ತಾತ ಗತೇ ದಿನೇ ಲಿಖಿತಮೇವ ಪುನರ್ಲಿಖಿತಂ ಕುತಃ ।

ಇತಿ ನಿಜಪ್ರತಿಭಾಗುಣಭಾವಿತಂ ಹರಿಪದಸ್ಯ ವಚಸ್ತಮನಂದಯತ್

|| 19 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಲಿಪಿಕುಲಂ, ನನು, ತಾತ, ಗತೇ, ದಿನೇ, ಲಿಖಿತಮ್, ಏವ, ಪುನಃ, ಲಿಖಿತಂ, ಕುತಃ, ಇತಿ, ನಿಜಪ್ರತಿಭಾಗುಣಭಾವಿತಂ, ಹರಿಪದಸ್ಯ, ವಚಃ, ತಮ್, ಅನಂದಯತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ನನು ತಾತ = ಎಲೈ ! ತಂದೆಯೇ, ಗತೇ ದಿನೇ = ಹಿಂದಿನ ದಿವಸದಲ್ಲಿ, ಲಿಖಿತಮೇವ = ಬರೆದಂಥಾದ್ದೇವೇ, ಲಿಪಿಕುಲಂ - ಲಿಪಿ = ಅಕ್ಷರಗಳ, ಕುಲಂ = ಸಮೂಹವು, ಪುನರಪಿ = ಈ ದಿವಸದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಕುತಃ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಲಿಖಿತಮ್ = ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ನಿಜಪ್ರತಿಭಾಗುಣಭಾವಿತಂ - ನಿಜ = ಸ್ವಭಾವಿಕವಾದ, ಪ್ರತಿಭಾ = ಜ್ಞಾನವೆಂಬ, ಗುಣ = ಗುಣದಿಂದ, ಭಾವಿತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಹರಿಪದಸ್ಯ-ಹರಿ = ಪರಮಾತ್ಮನ, ಪದಸ್ಯ = ನಾಮವುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನ, ವಚಃ = ಮಾತು, ತಮ್ = ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರನ್ನು, ಅನಂದಯತ್ = ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಾಸುದೇವನು ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಎಲೈ ತಂದೆಯೇ, ಹಿಂದಿನ ದಿನದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ವರ್ಣಮಾಲೆಯನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಏಕೆ ಬರೆದಿರಿ? ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. (ಮಗುವು ಏನೋ ಕೇಳಿತೆಂದು ಅಲ್ಲ) ಈ ಮಾತು ವಾಸುದೇವನ ಸ್ವಭಾವಭೂತವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಗುಣದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು. ಎಂದರೆ, ಸ್ವಭಾವತಃ ಅನಂತವೇದರಾಶಿಗಳನ್ನೂ ಬಲ್ಲವನಾದ ವಾಯ್ವಾತ್ಮಕ ವಾಸುದೇವನು ಮತ್ತೆ ಜ್ಞಾಪಿತಜ್ಞಾಪನ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದೇ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಹೀಗೆ ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮಾತು ತಂದೆಯನ್ನು ಸಂತೋಷ ಗೊಳಿಸಿತು = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ಮಗನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಸಂತೋಷಗೊಂಡರು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಆ ಮಗನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ ಹರಿಪದ = ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು = ವಾಸುದೇವನಾಮಕ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ನನು' ಶಬ್ದವನ್ನು ಆಮಂತ್ರಣ(ಎಲೈ)ದಲ್ಲಾಗಲೀ, ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲೀ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ

|| 19 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮಗುವಿನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಕಂಡು ದೃಷ್ಟಿದೋಷವಾಗದಿರಲಿ ಎಂದು ರಹಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಹೇಳಿದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಶಿಶುಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ.

ಶಿಶುರಸೌ ಪ್ರತಿಭಾಂಬುಧಿರಿತ್ಯಲಂ ಜನಮನೋವಚನಗ್ರಹಪೀಡನಾ |

ನ ಭವತಾದಿತಿ ತಂ ವಿಜನಸ್ಥಲೇ ಸ್ವತನಯಂ ಸಮಶಿಕ್ಷಯದೇಷಕಃ

|| 20 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಶಿಶುಃ, ಅಸೌ, ಪ್ರತಿಭಾಂಬುಧಿಃ, ಇತಿ, ಅಲಂ, ಜನಮನೋವಚನಗ್ರಹಪೀಡನಾ, ನ, ಭವತಾತ್, ಇತಿ, ತಂ, ವಿಜನಸ್ಥಲೇ, ಸ್ವತನಯಂ, ಸಮಶಿಕ್ಷಯತ್, ಏಷಕಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಏಷಕಃ = ಈ ಬಾಲಕನ ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಅಸೌ = ಈ ಶಿಶುಃ = ಬಾಲಕನು, ಅಲಂ = ಬಹಳವಾದ, ಪ್ರತಿಭಾಂಬುಧಿಃ - ಪ್ರತಿಭಾ = ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅಂಬುಧಿಃ = ಸಮುದ್ರನು. (ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿಯು), ಇತಿ = ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, ಜನಮನೋವಚನಗ್ರಹಪೀಡನಾ - ಜನ = ಜನಗಳ, ಮನ = ಮನಸ್ಸುಗಳೇನು, ವಚನ = ಮಾತುಗಳೇನು, ಇವುಗಳೆಂಬ ಗ್ರಹ = ಪಿಶಾಚಿವಿಶೇಷದಿಂದ, ಪೀಡನಾ = ಪೀಡೆಯು, ನ ಭವತಾತ್ = ಆಗಬಾರದು, ಇತಿ = ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, ತಂ = ಅ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಸ್ವತನಯಂ - ಸ್ವ = ತನ್ನ, ತನಯಂ = ಮಗನನ್ನು, ವಿಜನೇ = ಜನರಹಿತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಸಮಶಿಕ್ಷಯತ್ = ಶಿಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದರು (ಹೇಳಿ ಕೊಟ್ಟರು).

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಇದೇ (ಏಷಕಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಯೋಗ) ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ನಿರ್ಜನಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ರಹಸ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪಾರ ಹೇಳಿದರು (ವಿ.ಟೀ) ಇಲ್ಲವೇ ಮಗುವೇ, ನಿನ್ನ ಪಾಂಡಿತ್ಯಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಕೊಟ್ಟರು (ಭ.ವ್ಯಾ).

ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಮಗುವು ಅತ್ಯಂತ ಬುದ್ಧಿಸಾಗರನು. ಎಂಬುದಾಗಿ ಜನರ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಮಾತುಗಳೆಂಬ ಪಿಶಾಚದ ಪೀಡೆಯು ಉಂಟಾಗದಿರಲೆಂದು. ಪಾಠಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮನೋನಯನ ಗ್ರಹಪೀಡನಾ ಎಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ, ನಯನಗ್ರಹಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಿದೋಷವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಎಂದರೆ, ಕೆಲವರು ಮಗುವು ಅತ್ಯಂತ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ದುಷ್ಟಭಾವನೆಯಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಬಹುದು, ಮಾತನಾಡಬಹುದು, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಬಹುದು. ಇದು ಸಂಭವಿಸದಿರಲಿ. ಹೀಗೆ ಜನರ ದುಷ್ಟಭಾವನೆಯಿಂದ ಯೋಚನಾದಿಗಳಿಂದ ಮಗುವಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟವಾಗಬಹುದು ಅದೂ ಆಗದಿರಲಿ ಎಂದು

|| 20 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಒಮ್ಮೆ ವಿವಾಹೋದ್ದೇಶಿಸಿ, ತಾಯಿಯೊಡನೆ ವಾಸುದೇವನು ನೇಯಂಪಳ್ಳಿ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಹೋದನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಮಹವತಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಮಹವತಾ ಸ್ವಜನೇನ ಸಮೀರಿತ ಸ್ವಜನನೀಸಹಿತೇನ ಕದಾಚನ |

ರುಚಿರವಾಚನಯಾಽರ್ಚಿತವಾಕ್ಚಿ ಯಾ ಪ್ರತಿಯಯೇ ಪ್ರಭುಣಾ ಘೃತವಲ್ಕೃಪಿ || 21 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಮಹವತಾ, ಸ್ವಜನೇನ, ಸಮೀರಿತಸ್ವಜನನೀಸಹಿತೇನ, ಕದಾಚನ |

ರುಚಿರವಾಚನಯಾ, ಅರ್ಚಿತವಾಕ್ಚ್ಛಿಯಾ, ಪ್ರತಿಯಯೇ, ಪ್ರಭುಣಾ, ಘೃತವಲ್ಲೀ, ಅಪಿ ||

ಅರ್ಥ:- ಕದಾಚನ = ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ರುಚಿರವಾಚನಯಾ- ರುಚಿರ = ಅತ್ಯಂತ ಮನೋಹರವಾದ, ವಾಚನಯಾ = ವಾಚಕಶಕ್ತಿ ಇರೋಣದರಿಂದ, ಅರ್ಚಿತವಾಕ್ಶ್ರಿಯಾ= ಅರ್ಚಿತ= ಸರ್ವರಿಂದ ಮರ್ಯಾದಾ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ವಾಕ್ಚ್ಛಿಯಾ = ವಾಕ್ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ, ಮಹವತಾ = ವಿವಾಹಾದ್ಯುತ್ಸವವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಸ್ವಜನೇನ = ಸ್ವಕೀಯಜನರಿಂದ, ಸಮೀರಿತ ಸ್ವಜನನೀಸಹಿತೇನ - ಸಮೀರಿತ = ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಸ್ವಜನನೀಸಹಿತೇನ - ಸ್ವ= ತನ್ನ ಜನನೀ= ತಾಯಿಯಿಂದ ಸಹಿತೇನ=ಸಹಿತನಾದ, ಪ್ರಭುಣಾ = ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವನಾಮಕ ಬಾಲಕನಿಂದ, ಘೃತವಲ್ಯಪಿ = ಘೃತವಲ್ಲೀನಾಮಕ ಗ್ರಾಮವಿಶೇಷವು, ಪ್ರತಿಯಯೇ = ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು .

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಒಮ್ಮೆ ಘೃತವಲ್ಲೀ (ನೇಯಂಪಳೇ ಎಂದು ಪ್ರಾಕೃತನಾಮ) ಎಂಬ ಗ್ರಾಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಬಂಧುಜನರ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಿವಾಹವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಬಂಧುಜನರಿಂದ, ವಿವಾಹಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು ಎಂದು ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ತಾಯಿಯೊಡನೆ ವಾಸುದೇವನು ನೇಯಂಪಳಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದನು. ಆ ವಾಸುದೇವನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ, ಮನೋಹರವಾದ ಪುಸ್ತಕಪಠದಿಂದ ಪೂಜಿತವಾದ ವಾಕ್ಸಂಪತ್ತು ಉಳ್ಳವನು. ಎಂದರೆ, ಲೋಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಣ್ಣವನಾದರೂ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಅಕ್ಷರಪರಿಚಯದಿಂದ ಸಲೀಲವಾಗಿ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಓದುವುದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಶೈಲಿಯಾದರೋ ಮನೋಹರವಾಗಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ, ಜನರು ಈ ವಾಸುದೇವನ ವಾಕ್ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸಂಭಾವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಾಸುದೇವನು ಮತ್ತೆ ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಭು- ಸಮರ್ಥನು. (ಸಕಲಲೋಕಪಾಲಕನಾದ ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಯ್ವಾತ್ಮಕ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಪುಸ್ತಕ ಪಠಣವು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಲ್ಲ) ಎಂದು ಅರ್ಥ || 21 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಆ ನೇಯಂಪಳಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವಭಟ್ಟನೆಂಬ ಪುರಾಣಿಕನನ್ನು ವಾಸುದೇವನು ಕಂಡನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪರಿಷದಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪರಿಷದಾ ನಿತರಾಂ ಪರಿವಾರಿತಃ ಶಿವಪದಃ ಕಿಲ ಧೌತಪಟೋದ್ಭವಃ |

ಇಹ ಕಥಾಂ ಕಥಯನ್ ದದೃಶೇ ತತಃ ಪೃಥುಧಿಯಾ ಪೃಥುಕಾಕೃತಿನಾಮುನಾ || 22 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪರಿಷದಾ, ನಿತರಾಂ, ಪರಿವಾರಿತಃ, ಶಿವಪದಃ, ಕಿಲ, ಧೌತಪಟೋದ್ಭವಃ, ಇಹ, ಕಥಾಂ, ಕಥಯನ್, ದದೃಶೇ, ತತಃ, ಪೃಥುಧಿಯಾ, ಪೃಥುಕಾಕೃತಿನಾ, ಅಮುನಾ ||

ಅರ್ಥ:- ತತಃ = ಘೃತವಲ್ಲೀಗ್ರಾಮ ಗಮನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಇಹ = ಘೃತವಲ್ಲೀನಾಮಕ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪೃಥುಧಿಯಾ - ಪೃಥು = ವಿಶಾಲವಾದ, ಧಿಯಾ = ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಪೃಥುಕಾಕೃತಿನಾ = ಪೃಥುಕ = ಬಾಲಕನ (ಕೂಸಿನ), ಆಕೃತಿನಾ = ಆಕಾರವುಳ್ಳ, ಅಮುನಾ = ವಾಸುದೇವನಿಂದ, ಕಥಾಂ = ಪುರಾಣಕಥಾವನ್ನು, ಕಥಯನ್ = ಹೇಳತಕ್ಕ, ಪರಿಷದಾ = ಪುರಾಣಕಥಾ ಶ್ರವಣಮಾಡತಕ್ಕ ಕಥಾಜನರಿಂದ, ನಿತರಾಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಪರಿವಾರಿತಃ = ಸುತ್ತುವರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಧೌತಪಟೋದ್ಭವಃ - ಧೌತಪಟ = ಧೌತಪಟವೆಂಬ ವಂಶದಲ್ಲಿ, ಉದ್ಭವಃ = ಉತ್ಪನ್ನನಾದ, ಶಿವಪದಃ - ಶಿವ = ಶಿವ ಎಂಬೋ, ಪದಃ = ಹೆಸರುಳ್ಳ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು, ದದೃಶೇ = ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟನು, ಕಿಲ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಅನಂತರ, ಎಂದರೆ ನೇಯಂಪಳಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದ ನಂತರ ವಾಸುದೇವನು ಆ ನೇಯಂಪಳಿಯಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಹೇಳತಕ್ಕ ಶಿವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವ(ಶಿವನೆಂಬ ಪುರಾಣಿಕ)ನನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಕಿಲ= ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ.

ಆ ಶಿವನು ಧೌತಪಟ ಎಂದರೆ ಮಡಿನಾಯ (ವಿ.ಟೀ) ಎಂಬ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. (ಅವನ ಪುರಾಣವನ್ನು ಕೇಳಲು ನೆರೆದಿದ್ದ)ಜನಸಮೂಹದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸುತ್ತುವರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದನು. ಬಹುಮಂದಿ ಪುರಾಣಶ್ರವಣಮಾಡಲು ಬಂದಿದ್ದರು= ಶಿವನು ವಿಖ್ಯಾತಪುರಾಣಿಕನಾಗಿದ್ದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಾಸುದೇವನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ, ಪೃಥು ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ, ಧೀ= ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನು, ಆಕೃತಿಮಾತ್ರ ಪೃಥುಕ=ಶಿಶುವಿನದು. ಮೂರ್ತಿ ಚಿಕ್ಕದು, ಕೀರ್ತಿ ದೊಡ್ಡದು

|| 22 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - (ವಾಸುದೇವನ ತಾಯಿಯಾದ ವೇದವತೀದೇವಿಯು ಮಗುವಿನೊಡನೆ ಪುರಾಣಕೇಳಲು ಕುಳಿತಳು. ಕಥಾಶ್ರವಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಆದರ. ವಿವಾಹೋದ್ದೇಶಿಸಿ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪುರಾಣಶ್ರವಣದಲ್ಲಿ ಔತುಕತೆ) ಮಧ್ಯೆ ವಾಸುದೇವನು ಬಾಲಕರ ವಿಡಂಬನೆ ಮಾಡುತ್ತಾ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಮಾತನಾಡಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಇದಮ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇದಮುವಾಚ ವಿಚಾರವಿಚಕ್ಷಣಃ ಶುಚಿ ವಚಃ ಶನಕೈಃ ಸ ಜನಾಂತರೇ |

ಅಪರಥಾ ಕಥಿತಂ ಕಥಕ ತ್ವಯಾ ನನು ಮತಾನ್ಮಹತಾಮಿತಿ ಸಸ್ಮಿತಮ್ || 23 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಇದಮ್, ಉವಾಚ, ವಿಚಾರವಿಚಕ್ಷಣಃ, ಶುಚಿ, ವಚಃ, ಶನಕೈಃ, ಸಃ, ಜನಾಂತರೇ, ಅಪರಥಾ, ಕಥಿತಂ, ಕಥಕ, ತ್ವಯಾ, ನನು, ಮತಾನ್, ಮಹತಾಮ್, ಇತಿ, ಸಸ್ಮಿತಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ವಿಚಾರವಿಚಕ್ಷಣಃ - ವಿಚಾರ = ಪದಾರ್ಥಗಳ ಹಾಗೂ ಪದಗಳ ವಾಚ್ಯವಾಚಕತ್ವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ, ವಿಚಕ್ಷಣಃ = ಪಂಡಿತನಾದ, ಸಃ = ಬಾಲಕನು, ಜನಾಂತರೇ-ಜನ = ಪುರಾಣಕಥಾಶ್ರವಣಮಾಡತಕ್ಕ ಜನಗಳ ಅಂತರೇ=ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಸಸ್ಮಿತಮ್ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗೋಣ ಹೇಗೋಹಾಗೆ, ಇದಂ = ಮುಂದೆ ಹೇಳತಕ್ಕ, ಶುಚಿವಚಃ - ಶುಚಿ = ಶುದ್ಧವಾದ, ವಚಃ = ಮಾತನ್ನು, ಹೇ ಕಥಕ = ಎಲೈ! ಪುರಾಣ ಹೇಳತಕ್ಕಂಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ, ತ್ವಯಾ = ನಿನ್ನಿಂದ, ಅತ್ರ = ಇಲ್ಲಿ, ಕಿಂಚಿತ್ = ಸ್ವಲ್ಪ, ಮಹತಾಂ = ವ್ಯಾಸ, ಶುಕಾದಿಗಳ, ಮತಾತ್ = ಸಿದ್ಧಾಂತದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅಪರಥಾ = ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಕಥಿತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ನನು = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಶನಕೈಃ = ಮೆಲ್ಲಗೆ, ಉವಾಚ = ಮಾತನಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ವಾಸುದೇವನು (ಪೌರಾಣಿಕನು ಅಪದ್ಧ ಹೇಳಲಾಗಿ, ತಿಳಿಯದ ಜನರು ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತಿರಲು ಅಂತಹ) ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಏನೆಂದರೆ, ಎಲೈ ಪುರಾಣಭಟ್ಟನೇ, ನೀನು ಮಹಾತ್ಮರ ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಸ, ಶುಕಾದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆಯಲ್ಲಾ? ಎಂಬುದಾಗಿ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ. ಮಂದಹಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹೇಳಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಭಯಾದಿಸಂಭ್ರಮವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಕೇವಲ ಲೋಕಾನುಕರಣವು.

ಆ ವಾಸುದೇವನು ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಶುಚಿ = ಶುದ್ಧವಾಗಿತ್ತು = ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಅರ್ಥ. ವ್ಯಾಸಶುಕಾದಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಿದನು ಎಂದರೆ, ವಾಸುದೇವನು ವಿಚಾರ-ಎಂದರೆ ಪದ-ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಾಚಕ ವಾಚ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಪದಕ್ಕೆ ಏನು ಅರ್ಥ, ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವಾದರೆ ಏನು ಪದವಿರಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, (ಯಾವ ಪದವು ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ, ಯಾವ ಅರ್ಥ ವಾಚಕವಾದುದು ಯಾವ ಪದವು) ಕುಶಲನು

|| 23 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದ ಜನರು ಶಿವಭಟ್ಟನನ್ನು ಗಣನೆಗೇ ತರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಪೂರ್ವಕ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಗಣಯತ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಗಣಯನ್ ಶಿವಂ ಜನತಾ ತದಾ ಸವಚನೇ ವಸುದೇವಸುತಾಹ್ವಯೇ |

ಮುಖರಮಿಚ್ಛತಿ ಕೋ ಮೃಗಧೂರ್ತಕಂ ಪ್ರಕೃತಹುಂಕೃತಸಿಂಹಶಿಶೌ ಸತಿ

|| 24 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಗಣಯತ್, ನ, ಶಿವಂ, ಜನತಾ, ತದಾ, ಸವಚನೇ, ವಸುದೇವಸುತಾಹ್ವಯೇ | ಮುಖರಮ್, ಇಚ್ಛತಿ, ಕಃ, ಮೃಗಧೂರ್ತಕಂ, ಪ್ರಕೃತಹುಂಕೃತಸಿಂಹಶಿಶೌ, ಸತಿ ||

ಅರ್ಥ:- ತದಾ = ಪುರಾಣ ಹೇಳತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ , ವಸುದೇವಸುತಾಹ್ವಯೇ - ವಸುದೇವ
= ವಸುದೇವನ, ಸುತ = ಮಗನ, ಆಹ್ವಯೇ = ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನು, ಸವಚನೇ (ಸತಿ) =
ವಚನದಿಂದ ಸಹಿತನಾಗುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ)
ಜನತಾ = ಜನಸಮೂಹವು, ಶಿವಂ = ಶಿವನಾಮಕಭಟ್ಟನನ್ನು, ನ ಅಗಣಯತ್ = ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡಲಿಲ್ಲ.
ಪ್ರಕೃತಹುಂಕೃತಸಿಂಹಶಿಶೌ ಸತಿ - ಪ್ರಕೃತಹುಂಕೃತ = ಗಂಭೀರವಾಗಿ ಹುಂಕಾರಮಾಡತಕ್ಕ , ಸಿಂಹ
= ಸಿಂಹದ, ಶಿಶೌ ಸತಿ = ಮರಿಯು ಇರುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಮುಖರಂ = ಒದರತಕ್ಕಂಥ, ಮೃಗಧೂರ್ತಕಂ =
ಶೃಗಾಲವನ್ನು, ಕಃ = ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನು, ಇಚ್ಛತಿ = ಮರ್ಯಾದಾ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛೆಪಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಸಿಂಹದ ಮರಿಯು (ಗಂಭೀರವಾದ)ಹುಂಕಾರವನ್ನು ಆರಂಭ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಾಗಿ,
ಯಾವ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ತಾನೇ ಶಬ್ದಮಾಡತಕ್ಕ ಘೋಷಿತಕ್ಕ = ನರಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ
(ಸಂಭಾವಿಸುತ್ತಾನೆ?) ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಹಾಗೆಯೇ, ಪುರಾಣಕಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಸುದೇವಸುತ
ಎಂದರೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ಜನಸಮೂಹವು
ಶಿವಭಟ್ಟನನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥ || 24 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ನಿಜಾರ್ಥ ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಜನರಿಗೆ
ಯೋಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ನರ, ಸುರರ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ಅಥ ಕಥಾಂ' ಎಂಬ
ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಥ ಕಥಾಂ ಕಥಯೇತಿ ತದಾ ಜನೇ ಗದಿತವತ್ಯುಚಿತಾರ್ಥಮುದಾಹರತ್ |

ಸ ಸಮಲಾಲೃತ ವಿಸ್ಮಯಿಭಿರ್ನರೈರಪಿ ಸುರೈರ್ವಿಜಯಾಂಕುರಪೂಜಕೈಃ || 25 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಥ, ಕಥಾಂ, ಕಥಯ, ಇತಿ, ತದಾ, ಜನೇ, ಗದಿತವತಿ, ಉಚಿತಾರ್ಥಮ್,
ಉದಾಹರತ್, ಸಃ, ಸಮಲಾಲೃತ, ವಿಸ್ಮಯಿಭಿಃ, ನರೈಃ, ಅಪಿ, ಸುರೈಃ, ವಿಜಯಾಂಕುರಪೂಜಕೈಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಥ = ಪುರಾಣ ಹೇಳತಕ್ಕಂಥ ಭಟ್ಟನ ಪಕ್ಷವು ಸರಿಹೋಗದೇ ಇದ್ದರೆ, ತದಾ =
ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ , ಮಹತ್ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಅವಿರುದ್ಧವಾದ, ಕಥಾಂ = ಸಿದ್ಧಾಂತರೂಪ ಕಥಾವನ್ನು, ತ್ವಂ =
ನೀನು, ಕಥಯ = ಹೇಳು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಜನೇ = ಶ್ರೋತೃಜನವು, ಗದಿತವತಿ ಸತಿ
= ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ , ಸಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಉಚಿತಾರ್ಥಮ್ = ಪುರಾಣಭಟ್ಟನಿಂದ
ಉಕ್ತವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಉದಾಹರತ್ = ಉದಾಹರಣ ಮಾಡಿದನು. ಸಃ =

ವಾಸುದೇವನು, ವಿಸ್ಮಯಿಭಿಃ = ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಮಾಡತಕ್ಕ, ನರೈಃ = ಮನುಷ್ಯರುಗಳಿಂದ (ಪರಿಷ್ಪಜ್ಜನರಿಂದ), ವಿಜಯಾಂಕುರಪೂರಕೈಃ - ವಿಜಯ = ಉತ್ಕರ್ಷದ, ಅಂಕುರ = ಆರಂಭವನ್ನು, ಪೂಜಕೈಃ = ಅನುಮೋದನ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಸುರೈರಪಿ = ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಸಮಲಾಲ್ಯತ = ಸತ್ಕೃತನಾದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಅಥ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಕ್ಷಾಂತರವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಜನರುಗಳು, ಎಲೈ! ಮಗುವೇ, ಅಥ- ಪುರಾಣಿಕನು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು ದೊಡ್ಡವರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, (ನೀನು) ವ್ಯಾಸ, ಶುಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾಗುವಂತೆ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳು ಎಂದರು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿ, ವಾಸುದೇವನು, ಪುರಾಣಿಕನು ಅನ್ಯಥಾರ್ಥ ಹೇಳಿದ್ದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಜನರಿಗೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು. ಅವರುಗಳು ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದರು= ಲಾಲನ ಮಾಡಿದರು.

ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ದಿಗ್ವಿಜಯದ ಮೊಳಕೆರೂಪವಾದ ಈ ಶಿವಭಟ್ಟನ ಜಯವನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳೂ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಮುಂದೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಶಿವಭಟ್ಟನನ್ನು ಜಯಿಸೋಣವು ಮೊಳಕೆಯಂತೆ ಎಂದರೆ ಶಿವಭಟ್ಟನನ್ನು ಜಯಿಸೋಣವೇ ಅನ್ಯಥಾ (ಪ್ರತಿ) ವಾದಿಜಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಎಂದು ಅರ್ಥ || 25 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮನೆಗೆ ಹೋದನಂತರ ಈ ಘಟನೆಯನ್ನು ತಂದೆಗೆ ವಿವರಿಸಿ ಆ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೇಳಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಸಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ ಜನನೀಸಹಿತೋ ಜನಕಂ ಗೃಹೇ ಪ್ರಗತವಾಂಶ್ಚಮುದಂತಮವೇದಯತ್ |

ನಿಗದ ತಾತ ಶಿವಃ ಕಥಕಃ ಸ ಕಿಂ ವಿತಥಗೀರಥ ವಾಹಮಿತಿರಯನ್

|| 26 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಃ, ಜನನೀಸಹಿತಃ, ಜನಕಂ, ಗೃಹೇ, ಪ್ರಗತವಾನ್, ತಂ, ಉದಂತಮ್, ಅವೇದಯತ್, ನಿಗದ, ತಾತ, ಶಿವಃ, ಕಥಕಃ, ಸಃ, ಕಿಂ, ವಿತಥಗೀಃ, ಅಥ, ವಾ, ಅಹಮ್, ಇತಿ, ಈರಯನ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಜನನೀಸಹಿತಃ - ಜನನೀ = ತಾಯಿಯು, ಸಹಿತಃ = ಯುಕ್ತನಾಗಿ, ಪ್ರಗತವಾನ್ = ಮನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬಂದಂಥ, ಸಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಗೃಹಂ = ತಮ್ಮ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಜನಕಂ = ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು, ತಮ್ = ಘೃತವಲ್ಲೇ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ, ಉದಂತಮ್

= ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು, ಅವೇದಯತ್ = ತಿಳಿಸಿದನು. ಹೇ! ತಾತ = ಎಲೈ ! ತಂದೆಯೇ, ಕಥಕಃ = ಪುರಾಣವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ, ಶಿವಃ = ಶಿವನಾಮಕನಾದ, ಸಃ = ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು, ವಿತಥಗೀಃ- ವಿತಥ = ಸುಳ್ಳಾದ, ಗೀಃ= ಮಾತುಳ್ಳವನು, ಕಿಮ್ = ಏನು. (ಅನೃತವಾದಿಯೋ ಹೇಗೆ) ? ಅಥ = ಅವನು ಅನೃತವಾದಿಯಾಗದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಹಂ ವಾ = ನಾನಾದರೂ, ವಿತಥಗೀಃ ಕಿಮ್? = ಅಯಥಾರ್ಥವಾದಿಯೋ ಹೇಗೆ ? (ತ್ವಂ = ನೀನು, ಸತ್ಯಂ = ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು,) ನಿಗದ = ಹೇಳು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಈರಯನ್ = ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವನಾದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಾಸುದೇವನು ತಾಯಿಯೊಡನೆ ಮನೆಗೆ ತೆರಳಿದನು. (ತಮ್ಮೊಡನೆ ಬರದೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದ) ತಂದೆಗೆ ಆ ನೇಯಂಪಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಘಟನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಎಲೈ ತಂದೆಯೇ, ನೀವೇ ಹೇಳಿರಿ? ಪೌರಾಣಿಕನಾದ ಶಿವನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದನೋ ಅಥವಾ ನಾನೋ? ಎಂದು ಕೇಳಿದನು (ಭ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೆ, ಹೀಗೆ ಕೇಳುವವನಾಗಿ ತಂದೆಗೆ ಘಟನೆಯನ್ನು ಬಿತ್ತರಿಸಿದನು (ವಿ.ಟೀ.)

|| 26 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ವಾಸುದೇವನು ಕೇಳಲಾಗಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ನನು' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನನು ಸುತಾವಿತಥಂ ಕಥಿತಂ ತ್ವಯೇತ್ಯಮುಮುದೀರ್ಯ ಸವಿಸ್ಮಯಮಸ್ಮರತ್ |

ಪ್ರಕೃತಿತಃ ಕೃತಿತಾ ಖಿಲು ಮೇ ಶಿಶೋರ್ಮದಧಿನಾಥದಯೋದಯಚೇತ್ಯಸೌ || 27 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನನು, ಸುತ, ಅವಿತಥಂ, ಕಥಿತಂ, ತ್ವಯಾ, ಇತಿ, ಅಮುಮ್, ಉದೀರ್ಯ, ಸವಿಸ್ಮಯಮ್, ಅಸ್ಮರತ್, ಪ್ರಕೃತಿತಃ, ಕೃತಿತಾ, ಖಿಲು, ಮೇ, ಶಿಶೋಃ, ಮದಧಿನಾಥದಯೋದಯಜಾ, ಇತಿ, ಅಸೌ, ||

ಅರ್ಥಃ: ಅಸೌ = ಕೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ತಂದೆಯು, ಹೇ ಸುತ = ಎಲೈ ! ಮಗನೇ, ತ್ವಯಾ = ನಿನ್ನಿಂದ, ಅವಿತಥಂ = ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ, ಕಥಿತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ನನು = ನಿಶ್ಚಯವು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಮುಂ = ಮಗನನ್ನು ಕುರಿತು, ಉದೀರ್ಯ = ಹೇಳಿ, ಸವಿಸ್ಮಯಮ್ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ = ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಸಹಿತವಾಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಅಸ್ಮರತ್ = ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಿದನು' ಇತಿ = ಇಂಥಾ, ಮೇ = ನನ್ನ, ಶಿಶೋಃ = ಮಗನಿಗೆ, ಪ್ರಕೃತಿತಃ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ, ಕೃತಿತಾ = ವಿದ್ವತ್ತೆಯು, ಮದಧಿನಾಥ ದಯೋದಯಜಾ -ಮತ್ = ನಮಗೆ, ಅಧಿನಾಥ -ಸ್ವಾಮಿಯಾದ

ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರ, ದಯೋದಯಜಾ- ದಯಾ=ಕೃಪೆಯ, ಉದಯ=ಉದಯವಾಗೋಣದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಜಾ=ಉಂಟಾದದ್ದು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗನನ್ನು ಕುರಿತು, ಎಲೈ ಮಗುವೇ, ನೀನು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರು. ಅನಂತರ ಆಶ್ಚರ್ಯಯುಕ್ತರಾಗಿ, ನನ್ನ ಮಗುವಿನ ಸ್ವಭಾವತಃ ಪಾಂಡಿತ್ಯವು ನನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅನಂತಾಸನನ ದಯೆಯ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವದಿಂದ ಉಂಟಾದದ್ದು ಎಂದು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿದರು. ಈ ವಾಸುದೇವನು ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವೂ ಆ ಸ್ವಾಮಿಯ ದಯೆಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು = ಬೇರೆ ಕಾರಣವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದರು.

ಸುಖ-ದುಃಖಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನವನ್ನಾಗಿ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡುವುದೇ ದೊಡ್ಡವರ ಲಕ್ಷಣವು || 27 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವನ ವಿಚಾರವಿಚಕ್ಷಣತೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ಘಟನೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಕಥಯತಾಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕಥಯತಾಂ ಪ್ರಥಮೇ ಕಥಯತ್ಯಲಂ ಸ್ವಜನಕೇ ಜನಸಂಘವೃತೇ ಕಥಾಮ್ |

ಸಕಲಲೋಕಮನೋನಯನೋತ್ಸವಶ್ಚತುರಧೀಃ ಸ ಕದಾಚಿದವಾಚಯತ್ || 28 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕಥಯತಾಂ, ಪ್ರಥಮೇ, ಕಥಯತಿ, ಅಲಂ, ಸ್ವಜನಕೇ, ಜನಸಂಘವೃತೇ, ಕಥಾಮ್, ಸಕಲಲೋಕಮನೋನಯನೋತ್ಸವಶ್ಚತುರಧೀಃ, ಸಃ, ಕದಾಚಿತ್, ಅವಾಚಯತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಸಕಲಲೋಕಮನೋನಯನೋತ್ಸವಃ - ಸಕಲ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ಲೋಕ = ಜನಗಳ, ಮನೋ = ಮನಸ್ಸುಗಳೇನು, ನಯನ = ನೇತ್ರಗಳೇನು ಇವುಗಳಿಗೆ, ಉತ್ಸವಃ = ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಚತುರಧೀಃ - ಚತುರ = ನಿಪುಣವಾದ, ಧೀಃ = ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಸಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ದಿವಸದಲ್ಲಿ, ಕಥಯತಾಂ = ಪುರಾಣ ಹೇಳತಕ್ಕಂಥವರುಗಳ, ಪ್ರಥಮೇ = ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಜನಸಂಘವೃತೇ - ಜನ = ಜನಗಳ, ಸಂಘ = ಸಮೂಹದಿಂದ, ವೃತೇ = ಆವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸ್ವಜನಕೇ - ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಜನಕೇ = ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಕಥಾಂ = ಪುರಾಣಕಥಾವನ್ನು, ಅಲಂ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಕಥಯತಿ ಸತಿ = ವರ್ಣನಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಅವಾಚಯತ್ = ಮಾತನಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಒಮ್ಮೆ ವಾಸುದೇವನ ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಪುರಾಣ(ಭಗವತ್ಕಥಾ) ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಪೌರಾಣಿಕರಿಗೆ ಮೊದಲಿಗರು. ಜನರ ಸಮೂಹವೇ ಸೇರಿತ್ತು. (ಆಗ ಒಂದಾನೊಂದು ಪದವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸದಿರಲಾಗಿ) ವಾಸುದೇವನು (ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೇಳೋಣವಾಗಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿ, ತಂದೆಯಿಂದ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವನ್ನು) ಓದಿಸಿದನು.

ವಾಸುದೇವನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ, ನಿಪುಣ(ಕುಶಲ)ವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಇತರರು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದರೂ, ತಾನು ಓದಿಸಿದನು.) (ಹೀಗೆ ಕುಶಲಿ ಆದ್ದರಿಂದ)ಸಮಸ್ತ ಜನರ ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೂ, ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೂ ಉತ್ಸವಪ್ರಾಯನು= (ಇವನ ಕುಶಲತನವನ್ನು ನೋಡಿ) ಸಕಲ ಜನರಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 28 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಓದಿಸಿದಾಗ ಒಂದಾನೊಂದು ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದಿರಲು, ಏಕೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬಾಲಕಾನುಕರಣಮಾಡುತ್ತಾ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಕೇಳಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ವಿವಿಧ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿವಿಧಶಾಖಿಪದಾರ್ಥನಿವೇದನೇ ಲಿಕುಚನಾಮ್ನಿ ತದಾನುದಿತಾರ್ಥಕೇ |

ಕಿಮಿತಿ ತಾತ ತದರ್ಥಮವರ್ಣಯನ್ ಕಥಯಸಿ ಇತಿ ಶನ್ಯೇಃ ಅಯಮ್, ಅಬ್ರವೀತ್ || 29 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ವಿವಿಧಶಾಖಿಪದಾರ್ಥನಿವೇದನೇ, ಲಿಕುಚನಾಮ್ನಿ,, ತದಾ, ಅನುದಿತಾರ್ಥಕೇ, ಕಿಮ್, ಇತಿ, ತಾತ, ತದರ್ಥಮ್, ಅವರ್ಣಯನ್, ಕಥಯಸಿ, ಇತಿ, ಶನ್ಯೇಃ, ಅಯಮ್, ಅಬ್ರವೀತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ತದಾ = ಪುರಾಣಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವಾಚನಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಿವಿಧಶಾಖಿಪದಾರ್ಥನಿವೇದನೇ - ವಿವಿಧ = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ಶಾಖಿ = ವೃಕ್ಷಗಳ, ಪದ = ಹೆಸರುಗಳ, ಅರ್ಥ = ಅರ್ಥದ, ನಿವೇದನೇ = ಹೇಳತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಲಿಕುಚನಾಮ್ನಿ - ಲಿಕುಚ ಎಂಬ, ನಾಮ್ನಿ = ಪದವು (ಲಿಕುಚಾಖ್ಯ ಪದವು), ಅನುದಿತಾರ್ಥಕೇ ಸತಿ - ಅನುದಿತ = ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಲ್ಪಡದಿರತಕ್ಕ, ಅರ್ಥಕೇ = ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು ಆಗುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಅಯಂ = ಈ ಬಾಲಕನು, ಹೇ ತಾತ = ಎಲೈ ! ತಂದೆಯೇ, ತದರ್ಥಂ - ತತ್ = ಆ ಲಿಕುಚ ಎಂಬೋ ಪದದ, ಅರ್ಥಮ್ = ಅರ್ಥವನ್ನು, ಅವರ್ಣಯನ್ ಸನ್ = ವರ್ಣನೆ ಮಾಡದಲೇ, ಕಿಮಿತಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಕಥಾಂ = ಪುರಾಣವನ್ನು, ಕಥಯಸಿ = ಹೇಳುತ್ತೀರಿ? ಇತಿ= ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಶನ್ಯೇಃ = ಮೆಲ್ಲಗೆ, ಅಬ್ರವೀತ್ = ಮಾತನಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆಗ ಎಂದರೆ, ಪುರಾಣಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಓದಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಾಚನ ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ (ಶಾಖ ಎಂಬ ರೆಂಬೆಗಳುಳ್ಳ ಶಾಖಿಗಳ) ವಾಚಕಗಳಾದ ಹೆಸರುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಲಿಕುಚ ಎಂಬ ಪದವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ ವಾಗಲಿಲ್ಲ. (ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಲಿಕುಚಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆಗ, ಈ ವಾಸುದೇವನು, ಎಲೈ ತಂದೆಯೇ, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದರ ಎಂದರೆ ಲಿಕುಚಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣನೆ ಮಾಡದೆ ಪುರಾಣಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೀರಿ? ಎಂದು ಮೆಲ್ಲಗೆ= ಮಂದಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೇಳಿದನು. ಇದರಿಂದ ವಿನಯತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. || 29 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಲಿಕುಚ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಜ್ಞಾನಾಭಾವದಿಂದ ಹೇಳದಿರಲು ತಾನೇ ಹೇಳಿ ಜನರ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅವದತಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅವದತೀತಿ ಪಿತರ್ಯಪಿ ಚೋದಿತೇ ಪ್ರತಿಬುಭುತ್ಸುಷು ತತ್ರ ಜನೇಷ್ವಪಿ |

ಅಯಮುದೀರ್ಯ ತದರ್ಥಮವಾಪ್ತವಾನ್ ಪರಿಷದೋ ಹ್ಯಸಮಾನಸುಮಾನನಾಮ್ ||30||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಅವದತಿ, ಇತಿ, ಪಿತರಿ, ಅಪಿ, ಚೋದಿತೇ, ಪ್ರತಿಬುಭುತ್ಸುಷು, ತತ್ರ, ಜನೇಷು, ಅಪಿ, ಅಯಮ್, ಉದೀರ್ಯ, ತದರ್ಥಮ್, ಅವಾಪ್ತವಾನ್, ಪರಿಷದಃ, ಹಿ, ಅಸಮಾನ-ಸುಮಾನನಾಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಚೋದಿತೇಽಪಿ = ಲಿಕುಚಶಬ್ದಾರ್ಥದ ವರ್ಣನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರೇರಿತನಾದರೂ ಕೂಡ, ಪಿತರಿ = ತಂದೆಯು, ಅವದತಿ ಸತಿ = ತಿಳಿಯದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ 'ಲಿಕುಚ' ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳದೇ ಇರುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ತತ್ರ = ಆ ಸಭಾದಲ್ಲಿ ಇತರಕ್ಕೆ, ಜನೇಷ್ವಪಿ = ಶ್ರೋತೃಜನಗಳಾದರೂ, ಪ್ರತಿಬುಭುತ್ಸುಷು ಸತ್ಸು = ಲಿಕುಚ ಎಂಬೋ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಅಯಂ = ಈ ವಾಸುದೇವನು, ತದರ್ಥಂ = ಲಿಕುಚ ಎಂಬೋ ಪದದ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಉದೀರ್ಯ = ಹೇಳಿ, ಪರಿಷದಃ = ಜನ (ಸಮೂಹ)ಸಭಾದ್ಧೇಯಿಂದ, ಅಸಮಾನಸುಮಾನನಾಮ್ - ಅಸಮಾನ = ಅಸದೃಶವಾದ, ಸುಮಾನನಾಮ್ = ಸಮೀಚೀನವಾದ ಮರ್ಯಾದಾವನ್ನು, ಅವಾಪ್ತವಾನ್ = ಹೊಂದತಕ್ಕಂಥವನು ಆದನು. ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು (ಲಿಕುಚ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರಿ ಎಂದು)ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ, ಅಲ್ಲಿ ನೆರೆದಿದ್ದ ಜನರು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ಇಚ್ಛೆವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ವಾಸುದೇವನು ಲಿಕುಚ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. (ಹೀಗೆ

ಹೇಳೋಣದರಿಂದ) ಸಭಾಜನರ ಅಸದೃಶವಾದ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಪೂಜೆಯನ್ನು (ಸನ್ಮಾನವನ್ನು) ಪಡೆದನು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಲಿಕುಚ= ಹೆಬ್ಬಲಸು

॥ 30 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ - ಇಂತಹ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಉಪನಯನ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಆಲೋಚಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಬಹುವಿದ್ಯೈಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಬಹುವಿದ್ಯೈಶ್ಚರಿತ್ಯೈರಿತಿ ಚಾರುಭಿಃ ಸಕಲಲೋಕಕುತೂಹಲಕಾರಿಣಮ್ |

ದ್ವಿಜವರೇಣ ವಯಸ್ಯುಚಿತೇ ಸ್ಥಿತಂ ತಮುಪನೇತುಮನೇನ ದಧೇ ಮನಃ

॥ 31 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಬಹುವಿದ್ಯೈಃ, ಚರಿತ್ಯೈಃ, ಇತಿ, ಚಾರುಭಿಃ, ಸಕಲಲೋಕಕುತೂಹಲಕಾರಿಣಂ, ದ್ವಿಜವರೇಣ, ವಯಸಿ, ಉಚಿತೇ, ಸ್ಥಿತಂ, ತಮ್, ಉಪನೇತುಮ್, ಅನೇನ, ದಧೇ, ಮನಃ ||

ಅರ್ಥಃ: ಅನೇನ = ಈ, ದ್ವಿಜವರೇಣ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರಿಂದ, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಬಹುವಿದ್ಯೈಃ = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ಚಾರುಭಿಃ = ಮನೋಹರವಾದ, ಚರಿತ್ಯೈಃ = ಕ್ರೀಡಾದಿಗಳಿಂದ, ಸಕಲಲೋಕಕುತೂಹಲಕಾರಿಣಂ- ಸಕಲ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ಲೋಕ = ಜನಗಳಿಗೆ, ಕುತೂಹಲ = ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು, ಕಾರಿಣಮ್ = ಉಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಉಚಿತೇ = ಉಪನಯನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದಂಥ, ವಯಸಿ = ಐದು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಈ ಬಾಲ್ಯದ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಂ = ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ, ತಮ್ = ಆ ಬಾಲಕನನ್ನು, ಉಪನೇತುಮ್ = ಉಪನಯನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ, ಮನಃ = ಮನಸ್ಸು, ದಧೇ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಅವನನ್ನು= ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಉಪನೀತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ವಾಸುದೇವನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಕ್ರೀಡೆಗಳಿಂದ (ಸ್ವಪಾಂಡಿತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ)ಸಕಲ ಜನರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವನು. (ಏಕೆಂದರೆ)ಆ ಕ್ರೀಡೆಗಳು ಮನೋಹರವಾದವುಗಳು.

ಮತ್ತೆ ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ, ಯೋಗ್ಯವಾದ ಎಂದರೆ ಉಪನಯನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಗರ್ಭಾಷ್ಟಮ ಇಲ್ಲವೆ ಜನ್ಮಾಷ್ಟಮಕಾಲದಲ್ಲಿ (ವಿ.ಟೀ)ಅಥವಾ, ಐದು,ಎಂಟು ಮೊದಲಾದ (ಐದರಿಂದ ಎಂಟರೊಳಗೆ)ಬಾಲ್ಯವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ಛ.ವ್ಯಾ) ವಿದ್ಯಮಾನನಾದವನು.

ಮಗನಿಗೆ ಗರ್ಭಾಷ್ಟಮ ಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು, 'ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಷ್ಟವರ್ಷಮುಪನಯಿ

ೇತ, ತಮಧ್ಯಾಪಯೀತ' (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣಿಯನಾದ ಬಾಲಕನನ್ನು ಎಂಟುವರ್ಷದವನನ್ನು ಉಪನೀತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು 'ಶ್ರುತಿಸ್ತೃತೀ ಹರೇರಾಜ್ಞೇ' ಎಂಬಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಜ್ಞೆಯೆಂದು ತಿರಸಾ ವಹಿಸಿ ಮಗನಿಗೆ ಉಪನಯನಮಾಡಲು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. || 31 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಬಂಧುಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಶುಭಲಗ್ನದಲ್ಲಿ ಉಪನಯನ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸಮುಚಿತ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ.

('ಕರ್ಮಣ್ಯೇಕಂ ವಚಸ್ಯೇಕಂ ಮನಸ್ಯೇಕಂ ಮಹಾತ್ಮನಾಂ' ಎಂಬಂತೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಮಾತನಾಡುವುದು, ಮಾತನಾಡಿದಂತೆ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದು ಮಹಾತ್ಮರ ಲಕ್ಷಣ. ಇದರಂತೆ, ಉಪನಯನ ಮಾಡಲು ಮನೋನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿದರಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, (ಮಹಾತ್ಮರಾದ್ದರಿಂದ) ಅದರಂತೆ ಉಪನಯನ ಮಾಡಿದರೂ ಸಹ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.)

ಸಮುಚಿತಗ್ರಹಯೋಗಗುಣಾನ್ವಿತಂ ಸಮವಧಾಯ್ ಮುಹೂರ್ತಮದೂಷಣಮ್ |

ಪ್ರಣಯಬಂಧುರಬಾಂಧವವಾನ್ ಅಸೌ ದ್ವಿಜಕುಲಾಕುಲಮುತ್ಸವಮಾತನೋತ್ || 32 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: -ಸಮುಚಿತಗ್ರಹಯೋಗಗುಣಾನ್ವಿತಂ, ಸಮವಧಾಯ್, ಮುಹೂರ್ತಮ್, ಅದೂಷಣಂ, ಪ್ರಣಯಬಂಧುರಬಾಂಧವವಾನ್, ಅಸೌ, ದ್ವಿಜಕುಲಾಕುಲಮ್, ಉತ್ಸವಮ್, ಆತನೋತ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಪ್ರಣಯಬಂಧುರಬಾಂಧವವಾನ್ - ಪ್ರಣಯ = ಸ್ನೇಹದಿಂದ, ಬಂಧುರ = ಅತ್ಯಂತನಮ್ರವಾದ, ಬಾಂಧವವಾನ್ = ಬಂಧುಗಳುಳ್ಳ, ಅಸೌ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಸಮುಚಿತಗ್ರಹಯೋಗಗುಣಾನ್ವಿತಮ್ - ಸಮ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಉಚಿತ = ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಗ್ರಹ = ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾದಿ ನವಗ್ರಹಗಳ, ಯೋಗ = ಸಮ್ಮೇಲನದ, ಗುಣ = ಗುಣದಿಂದ, ಅನ್ವಿತಮ್ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಅದೂಷಣಂ = ಉಪನಯನದೋಷಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾದ, ಮುಹೂರ್ತಂ = ವೃಷಭಾದಿ ಶುಭಲಗ್ನವನ್ನು, ಸಮವಧಾಯ್ - ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ದ್ವಿಜಕುಲಾಕುಲಂ - ದ್ವಿಜ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳ, ಕುಲ = ಸಮೂಹದಿಂದ, ಆಕುಲಮ್ = ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ, ಉತ್ಸವಂ = ಉಪನಯನರೂಪ ಮಂಗಳವನ್ನು, ಆತನೋತ್ = ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ: - ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮುಹೂರ್ತ ಎಂದರೆ ವೃಷಭಾದಿಲಗ್ನವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯ ಮಾಡಿ

(ಉಪನಯನ ರೂಪ) ಉತ್ಸವ= ಮಂಗಲಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಉತ್ಸವವು ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಮೂಹದಿಂದ ತುಂಬಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ವಟುವಿಗೆ ಆಶೀರ್ವದಿಸಲು ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿದ್ದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಣಯವೆಂಬ ಸ್ನೇಹದಿಂದ (ತಾವು ಬಂಧುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಹಾಗೂ ಬಂಧುಗಳು ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಸ್ನೇಹದಿಂದ) (ವಿ.ಟೀ) ಬಂಧುರ ಎಂದರೆ ಸ್ನೇಹಪಾಶಬದ್ಧರಾದ ಇಲ್ಲವೆ ನಮ್ಯರಾದ, ಇಲ್ಲವೆ ರಮ್ಯ(ಮನೋಹರ)ರಾದ (ವಿ.ಟೀ), ಅಥವಾ ನಮ್ರ ಎಂದರೆ ಸ್ವವಶರಾದ (ಭ.ವ್ಯಾ)ಬಂಧುಗಳು ಉಳ್ಳವರು. ಉಕ್ತವಿಶೇಷಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ಬಾಂಧವರು ಎಂದರೆ ಸಗೋತ್ರರು (ಭ.ವ್ಯಾ), ಇಲ್ಲವೆ ರಕ್ತಸಂಬಂಧಿಗಳು (ವಿ.ಟೀ) ನೆರೆದಿದ್ದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಆ ಮುಹೂರ್ತ ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ ಉಪನಯನಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತಯೋಗ್ಯವಾದ (ಆದಿತ್ಯಾದಿ) ಗ್ರಹಗಳ ಸಮ್ಮೇಲನವೆಂಬ ಗುಣವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ ಅಷ್ಟಮಶುದ್ಧಿ, ನಿಷ್ಪಂಚಕ, ತಾರಾಬಲ, ಗುರುಬಲಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದದ್ದು. (ಹೀಗೆ ಗುಣಯುಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಬೆಳಕು (ಗುಣ)ಇರುವ ಕಡೆ ಕತ್ತಲು (ದೋಷ)ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ ಹಾಗೆ) ಉಪನಯನ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದ್ದು || 32 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳು ಸಪತಿಕರಾಗಿ ಉಪನಯನ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಗೊಂಡರು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವಿವಿಧವೇದತಯಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿವಿಧವೇದತಯಾ ವಿಜಿಹೀರ್ಷವೋ ವದನರಂಗಪದೇಽಸ್ಯ ಚಿರಾಯ ಯಾಃ |

ಸುರವರಪ್ರಮದಾ ಅಪಿ ಸಪ್ರಿಯಾ ಅಭಿನನಂದುರಹೋ ವಿಯತೋ ಮಹಮ್ || 33 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವಿವಿಧವೇದತಯಾ, ವಿಜಿಹೀರ್ಷವಃ, ವದನರಂಗಪದೇ, ಅಸ್ಯ, ಚಿರಾಯ, ಯಾಃ, ಸುರವರಪ್ರಮದಾಃ, ಅಪಿ, ಸಪ್ರಿಯಾಃ, ಅಭಿನನಂದುಃ, ಅಹೋ, ವಿಯತಃ, ಮಹಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ ಯಾಃ = ಯಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಸುರವರಪ್ರಮದಾಃ - ಸುರವರ = ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳ, ಪ್ರಮದಾಃ = ಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳು, (ವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು), ಅಪಿ = ಕೂಡ, ಚಿರಾಯ = ಬಹುಕಾಲಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ, ಅಸ್ಯ = ಈ ವಾಸುದೇವನ, ವದನರಂಗಪದೇ - ವದನ = ಮುಖವೆಂಬ, ರಂಗಪದೇ = ನರ್ತನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ವಿವಿಧವೇದತಯಾ - ವಿವಿಧ = ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾದ, ವೇದತಯಾ = ವೇದಗಳ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ವಿಜಿಹೀರ್ಷವಃ = ವಿಹಾರಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಾವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರೋ, (ತಾಃ = ಅವರು), ಸಪ್ರಿಯಾಃ = ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗಂಡಂದಿರುಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ, ವಿಯತಃ =

ಆಕಾಶದ್ವೇಸೆಯಿಂದ, ಮಹಂ=ಉಪನಯನ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು , ದೃಷ್ಟ್ವಾ = ನೋಡಿ, ಅಭಿನನಂದುಃ = ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು. ಅಹೋ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರ ಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಪ್ರಿಯರಿಂದ ಸಮೇತರಾಗಿ ಆಕಾಶದಿಂದ (ವಿಮಾನಾರೂಢರಾಗಿ ಬಂದು)ಉತ್ಸವವನ್ನು (ನೋಡಿ) ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು, ಆಶ್ಚರ್ಯವು.ಆ ದೇವಪ್ರಮದೆಯರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಈ ವಾಸುದೇವನ ಮುಖವೆಂಬ ರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧವೇದಾತ್ಮಕತ್ವೇನ ವಿಹಾರಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ದೀರ್ಘಕಾಲದಿಂದ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರು. ಹೇಗೆ ನಟಿಯರು ರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿನರ್ತನಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರೋ, ಹಾಗೆವೇದಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರು ವಾಸುದೇವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ನರ್ತನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರು, ಎಂದರೆ, ತಮ್ಮಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯವಾದ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ವಾಸುದೇವನು 'ನಾತಿದ್ರುತಂ ನಾವಿಲಂಬಮ್'ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಬಿಡೋಣ, ಬಲು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳೋಣ ಮೊದಲಾದ ಹಾಗೂ ಸ್ವರವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮೊದಲಾದ ದೋಷರಹಿತವಾಗಿ ಪಠಣವನ್ನು ಯಾವಾಗ ಮಾಡಿಯಾನು ಎಂದು ಪ್ರತಿಕ್ಷೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರು.

ಇವರೇಕೆ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು ಎಂದರೆ, ಈವರೆಗೆ ವಾಸುದೇವನು ಉಪನೀತನಾಗದೇ ಇರೋಣದರಿಂದ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಅವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ನರ್ತಿಸುವ ಯೋಗವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈಗ, ಉಪನೀತನಾದ್ದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಇವನ ವದನಾರವಿಂದದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಬಹುದು ಎಂದು, ದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠಭ್ರಮರಿಗಳು (ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ, ವಾರುಣೀ, ಸೌಪರ್ಣೀ, ಪಾರ್ವತ್ಯಾದಿಗಳು) ಸಂತೋಷಗೊಂಡರು

|| 33 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಉಪನಯನ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವಿಹಿತ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿಹಿತಸಾಧನಸಾಧಿತಸತ್ಕ್ರಿಯೋ ಜ್ವಲನಮುಜ್ಜ್ವಲಧೀರ್ಜ್ವಲಯನ್ ಅಯಮ್ |

ಉಪನಿನಾಯ ಸುತಂ ಸಮಲಂಕೃತಂ ಕುಶಲಿನಂ ಕುಶಲೀಕೃತಶೀರ್ಷಕಮ್ || 34 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ -ವಿಹಿತಸಾಧನಸಾಧಿತಸತ್ಕ್ರಿಯಃ, ಜ್ವಲನಮ್, ಉಜ್ಜ್ವಲಧೀಃ, ಜ್ವಲಯನ್, ಅಯಮ್, ಉಪನಿನಾಯ, ಸುತಂ, ಸಮಲಂಕೃತಂ, ಕುಶಲಿನಂ, ಕುಶಲೀಕೃತಶೀರ್ಷಕಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ವಿಹಿತಸಾಧನಸಾಧಿತಸತ್ಕ್ರಿಯಃ - ವಿಹಿತ = ಉಪನಯನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ, ಸಾಧನ = ಸಾಧನಗಳಿಂದ, ಸಾಧಿತ = ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ, ಸತ್ಕ್ರಿಯಃ - ಸತ್ = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಕ್ರಿಯಃ = ಕರ್ಮವುಳ್ಳ, ಜ್ವಲನಮ್ = ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಜ್ವಲಯನ್ = ಸ್ವಯಂ ಹೋಮಮಾಡಿದ, ಉಜ್ಜ್ವಲ

ಧೀಃ - ಉಜ್ವಲ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಧೀಃ = ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಅಯಂ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಕುಶಲಿನಂ = ಪುಣ್ಯವಂತನಾದ, ಕುಶಲೀಕೃತಶೀರ್ಷಕಂ- ಕೃಶಲೀಕೃತ = ಮುಂಡಿತವಾದ, ಶೀರ್ಷಕಮ್ = ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳ, (ದರ್ಭಚ್ಛೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಮುಂಡಿತವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳ), ಸಮಲಂಕೃತಂ = ಅಭ್ಯಂಗ, ಹರಿದ್ರಾ, ಕುಂಕುಮ, ಕುಂಡಲ, ಅಂಗುಲೀಯಕ, ಕಂಕಣಾದಿ ಆಭರಣಗಳೇನು ಇವುಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ, ಸುತಮ್ = ಮಗನನ್ನು, ಉಪನಿನಾಯ = ಉಪನೀತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಉಪನೀತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ನಿರ್ಮಲ ಅಂತಃಕರಣ ಉಳ್ಳವರು, (ನಾನಾವಿಧವಾದ, ಉಪನಯನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ)ವಿಹಿತಗಳಾದ (ಸಮಿತ್, ಕುಶ, ಯಜ್ಞೋಪವೀತಾದಿ) ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ 'ಸತ್' ಎಂದರೆ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಇಲ್ಲವೆ ಯಾವ ಅಂಶದಲ್ಲೂ ಲೋಪವಿಲ್ಲದ (ಭ.ವ್ಯಾ)ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು = ಎಂದರೆ ಉಪನಯನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜೊತೆ ಮಾಡಿ, ಲೋಪವಿಲ್ಲದಂತೆ ಉಪನಯನ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಮತ್ತೆ, ತಾವೇ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಜ್ವಲನವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡತಕ್ಕವರು- ಅಗ್ನಿಗೆ ಆಹುತಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವಾಸುದೇವನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ ಕುಶಲಿ = ಕ್ಷೇಮಶಾಲಿಯು, ಸುಕುಮಾರ- ಕೇವಲ- ಅವಯವವುಳ್ಳವನು (ವಿ.ಟೀ) (ಪಾರಾಂತರದಂತೆ) ಸಮಲಂಕೃತ= ಎಂದರೆ ಅಭ್ಯಂಜನ, ಅರಿಶಿನ, ಕುಂಕುಮ ಮೊದಲಾದ ಮಂಗಲದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದಲೂ, ಕರ್ಣಕುಂಡಲ ಉಂಗುರ, ಕಂಕಣ (ಕಡಗ) ಕಾಂಚ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳಿಂದಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು= ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದರೆಂದು ಅರ್ಥ. ಮತ್ತೆ ಕ್ಷೌರಕರ್ಮದಿಂದ (ದರ್ಭಾಚ್ಛೇದನವೆಂಬ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕ ಚಂಡಿಕೆಯೇ ಮೊದಲಾದ) ಮುಂಡಿತವಾದ ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳವನು= ಶಾಸ್ತ್ರವಿಹಿತರೀತ್ಯಾ ಚಂಡಿಕೆ ಮಾಡಿಸಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 34 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಉಪನೀತನಾದ ವಟುವಿಗೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಸದಾಚಾರ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಡಿದರೆಂದೂ, ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಕರ್ಮಸಾಕ್ಷಿ ದೇವತೆಗಳು ನಕ್ಕರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪರಿಚರ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪರಿಚರಾಗ್ನಿಗುರೂ ಚರಿತವ್ರತಃ ಸುಚರಣಃ ಪಠ ಸಾಧು ಸದಾಗಮಾನ್ |

ಇತಿ ಗುರೋಸ್ತ್ರಿಜಗದ್ಗುರುಶಿಕ್ಷಣೇ ಸ್ಫುಟಮಹಾಸಿ ಸುರೈಃ ಕೃತಸಾಕ್ಷಿಭಿಃ

|| 35 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪರಿಚರಾಗ್ನಿಗುರೂ, ಚರಿತವ್ರತಃ, ಸುಚರಣಃ, ಪಠ, ಸಾಧು, ಸದಾಗಮಾನ್, ಇತಿ,

ಗುರೋಃ, ತ್ರಿಜಗದ್ಗುರುಶಿಕ್ಷಣೇ, ಸ್ಫುಟಮ್, ಅಹಾಸಿ, ಸುರೈಃ, ಕೃತಸಾಕ್ಷಿಭಿಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಹೇ ಬಾಲಕ = ಎಲೈ ! ಬಾಲಕನೇ, ತ್ವಂ = ನೀನು, ಸುಚರಣಃ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಚರಣಃ ಸನ್ = ಆಚರಣೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಗುರೂ - ಅಗ್ನಿ = ಅಗ್ನಿಯೇನು, ಗುರೂ = ಗುರುಗಳೇನು, ಇವರುಗಳನ್ನು, ಪರಿಚರ = ಶುಶ್ರೂಷಾ ಮಾಡು, (ಸಾಯಂಕಾಲ- ಪ್ರಾತಃಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡು, ಗುರುಗಳ ಅಧೀನನಾಗಿರು) ಚರಿತವ್ರತಃ ಸನ್-ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತವನ್ನು ನಡೆಸುವವನಾಗಿ ಸಾಧು = ಚೆನ್ನಾಗಿ, (ಅಧ್ಯಯನ ನಿಯಮಪೂರ್ವಕವಾಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ), ಸದಾಗಮಾನ್ -ಸತ್ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಆಗಮಾನ್ = ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು, ಪಠ = ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಗುರೋಃ = ತಂದೆಗಳಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಂದ, ತ್ರಿಜಗದ್ಗುರುಶಿಕ್ಷಣೇ - ತ್ರಿಜಗತ್ = ಮೂರು ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆ, ಗುರು = ಗುರುಗಳಾದಂಥ ವಾಯುದೇವರ ಪುತ್ರನ, ಶಿಕ್ಷಣೇ (ಸತಿ) = ಶಿಕ್ಷಾ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಕೃತಸಾಕ್ಷಿಭಿಃ - ಕೃತ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ, ಸಾಕ್ಷಿಭಿಃ = ಸಾಕ್ಷೀಭೂತರಾದ, ಸುರೈಃ = ದೇವತೆಗಳಿಂದ (ಮನುಷ್ಯರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೋಡತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳಿಂದ), ಸ್ಫುಟಮ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಅಹಾಸಿ = ಅಪಹಾಸ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- (ತಮ್ಮ ಮಗನ ಜಗದ್ಗುರುತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯದ) ಗುರುಸ್ಥಾನೀಯರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವಾಸುದೇವಾ ಚಾರ್ಯನಿಗೆ (ಉಪನೀತನಾದವನು ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಶ್ರಮಧರ್ಮವನ್ನು) ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಡಿದರು.

ಏನೆಂದರೆ, 'ಎಲೈ ವಾಸುದೇವನೇ, ನೀನು ಸದಾಚಾರ ಸಂಪನ್ನನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಗುರುಗಳನ್ನೂ, (ತಂದೆ, ತಾಯಿ, ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು) ಶುಶ್ರೂಷೆ ಮಾಡು. ಎಂದರೆ, ಪ್ರಾತಃ,ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡು, ಗುರುಗಳ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರು (ಗುರುಗಳಿಗೆ ವಿಧೇಯನಾಗಿರು) ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾದಿ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವನಾಗಿ (ಎಂದರೆ ಅನವಶ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಭಾಷಣಾದಿತ್ಯಾಗ, ತಾಂಬೂಲಾದಿ ಸ್ವೀಕಾರ, ಮಂಚದಲ್ಲಿ ಮಲಗದಿರುವುದು, ಅಹರ್ನಿದ್ರಾತ್ಯಾಗ, ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಮುಖದರ್ಶನತ್ಯಾಗ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಭಿಕ್ಷಾಟನ, ಗುರ್ವಾಜ್ಞಾಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿ ಭೋಜನ, ಶೌಚ, ಅಚಮನ, ಶಮ, ದಮಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವನಾಗಿ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅಧ್ಯಯನನಿಯಮಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡು ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನಾದರೋ ಮೂರುಲೋಕಗಳಿಗೂ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಕನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇಕರ್ಮಸಾಕ್ಷಿಗಳಾದಎಂದರೆಮನುಷ್ಯರಿಂದಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕಕರ್ಮಗಳಿಗೆಸಾಕ್ಷೀಭೂತರಾದ

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಕ್ಕರು. ಎಂದರೆ 'ವಾಯ್ವವತಾರಭೂತನಾದ್ದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೇ ಆಚಾರ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನಲ್ಲಿ? ತಮ್ಮಿಂದ (ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಂದ) ಅವನ ಶಿಕ್ಷಣವು ಎಲ್ಲಿ?(ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವಾಉದೇವಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಮಾಡಿದರೆಂಬುದು ಕೂಡುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ' ಎಂದು ಅಪಹಾಸ ಮಾಡಿದರೆಂದರ್ಥ.

ಕರ್ಮಸಾಕ್ಷಿದೇವತೆಗಳು ಯಾರೆಂದರೆ-

'ಆದಿತ್ಯಚಂದ್ರಾವನಿಲಾನಲೌ ಚ ದ್ಯೌಭೂಮಿರಾಪೋ ಹೃದಯಂ ಯಮಶ್ಚ |

ಅಹಶ್ಚ ರಾತ್ರಿಶ್ಚ ಉಭೇ ಚ ಸಂಧ್ಯೇ ಧರ್ಮಶ್ಚ ಜಾನಾತಿ ನರಸ್ಯ ವೃತ್ತಮ್ ||'

ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ, ವರುಣ, ಮನೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆ, ಭೂದೇವತೆ, ಯಮ, ಅಹರಭಿಮಾನಿದೇವತೆ, ರಾತ್ಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಪ್ರಾತಃ, ಸಾಯಂ ಸಂಧ್ಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಧರ್ಮ || 35 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮಗನು ಸದಾಚಾರಿಯಾಗಿದ್ದುನು ಕಂಡು ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಜಿತ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜಿತಕುಮಾರಗುಣಂ ಸುಕುಮಾರಕಂ ನಿಜಕುಮಾರಮವೇಕ್ಷ್ಯ ನಿರಂತರಮ್ |

ಸಮುಚಿತಾಚರಣೇ ಚತುರಂ ಸ್ವತಃ ಕ್ಷಿತಿಪುರೋ ಮುದಮಾಯತ ಶಿಕ್ಷಯನ್ || 36 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಜಿತಕುಮಾರಗುಣಂ, ಸುಕುಮಾರಕಂ, ನಿಜಕುಮಾರಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯ, ನಿರಂತರಂ, ಸಮುಚಿತಾಚರಣೇ, ಚತುರಂ, ಸ್ವತಃ, ಕ್ಷಿತಿಪುರಃ, ಮುದಮ್, ಆಯತ, ಶಿಕ್ಷಯನ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಜಿತಕುಮಾರಗುಣಂ - ಜಿತ = ತಿರಸ್ಕೃತವಾದ (ತಿರಸ್ಕಾರ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ), ಕುಮಾರ = ಸ್ಕಂದನ, ಗುಣಮ್ = ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವುಳ್ಳ, ಸುಕುಮಾರಕಂ = ಕೋಮಲವಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ, ನಿಜ = ತನ್ನ, ಕುಮಾರಂ = ಮಗನನ್ನು, ಶಿಕ್ಷಯನ್ = ಶೌಚ, ಆಚಮನ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನಾದಿಕ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜನೆ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಸಃ= ಆ, ಕ್ಷಿತಿಪುರಃ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ನಿರಂತರಂ = ಪ್ರತಿದಿನವೂ, ಸಮುಚಿತಾಚರಣೇ - ಸಮುಚಿತ = ವರ್ಣಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಅಚರಣೇ = ಅನುಷ್ಠಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸ್ವತಃ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ, ಚತುರಮ್ = ದಕ್ಷನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು, ಅವೇಕ್ಷ್ಯ = ನೋಡಿ, ಮುದಮ್ = ಸಂತೋಷವನ್ನು, ಆಯತ = ಹೊಂದತಕ್ಕಂಥವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ಮಗನನ್ನು ಕುರಿತು ಶೌಚಾಚಾರ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನ,

ಆಚಮನವೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಬೋಧನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಎಂತಹವನೆಂದರೆ, ಅತ್ಯಂತ ಕೋಮಲನು, (ಹಾಗಿದ್ದರೂ) ಸ್ಕಂದನಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾದಿಗುಣವನ್ನು ಗೆದ್ದವನು. (ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವು ಅತಿಕಠಿಣ, ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಅತಿಕೋಮಲನು, ಆದರೂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಲ್ಲಿ ಷಣ್ಮುಖನನ್ನು ಮೀರಿಸಿದವನೆಂದು ಅರ್ಥ) ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತವಾದ ಆಚಾರದಲ್ಲಿ ಕುಶಲನು, ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಅನುಷ್ಠಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಅಲ್ಲ, ಅನ್ಯರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆಯೇ ಸ್ವತಃ ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು || 36 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಯುಸ್ವರೂಪನಾದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ನಡತೆಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿತು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಸಪಟಖಂಡಮ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಪಟಖಂಡಮಕಿಂಚನವತ್ ಕ್ವಚಿತ್ ಸ್ವವಿಭವಾನುಚಿತಂ ಚರಣಾದಿಕಮ್ |

ಭುವನಭರ್ತುರಹೋ ಸ್ವನಿಗೂಹನಂ ಸುರಸಭಾಸು ಕುತೂಹಲಮಾತನೋತ್ || 37 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಪಟಖಂಡಮ್, ಅಕಿಂಚನವತ್, ಕ್ವಚಿತ್, ಸ್ವವಿಭವಾನುಚಿತಂ, ಚರಣಾದಿಕಂ, ಭುವನಭರ್ತುಃ, ಅಹೋ, ಸ್ವನಿಗೂಹನಂ, ಸುರಸಭಾಸು, ಕುತೂಹಲಮ್, ಆತನೋತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಕಿಂಚನವತ್ = ದರಿದ್ರರಂತೆ, ಸಪಟಖಂಡಂ = ಹರಿದು ಹೋದ ವಸ್ತ್ರದ ಏಕದೇಶದ ತುಂಡಿನಿಂದ ಸಹಿತವಾಗೋಣ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಸ್ವವಿಭವಾನುಚಿತಂ- ಸ್ವ = ತನ್ನ, ವಿಭವ = ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ, ಅನುಚಿತಮ್ = ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದೇ ಇರತಕ್ಕ, ಕ್ವಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಚರಣಾದಿಕಂ = ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಇತಸ್ತತಃ ಸಂಚಾರವೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ಭುವನಭರ್ತುಃ - ಭುವನ = ಹದಿನಾಲ್ಕುಲೋಕಗಳಿಗೆ, ಭರ್ತುಃ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರ, ಸ್ವನಿಗೂಹನಂ - ಸ್ವ = ತಮ್ಮ, ನಿಗೂಹನಂ = ಸ್ವರೂಪಾಚ್ಛಾದನವೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮವು, ಸುರಸಭಾಸು - ಸುರ = ದೇವತೆಗಳ, ಸಭಾಸು = ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ, ಕುತೂಹಲಮ್ = ಸಂತೋಷವನ್ನು, ಆತನೋತ್ = ಉಂಟುಮಾಡಿತು. ಅಹೋ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನ ಸ್ವಕೀಯ ಆಚ್ಛಾದನೆಯು ಎಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಾಚ್ಛಾದನೆಯು (ಭ.ವ್ಯಾ.), ಹಾಗೂ ತನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳ ಆಚ್ಛಾದನೆಯು (ವಿ.ಟೀ) ದೇವತಾಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಆಶ್ಚರ್ಯವು ಎಂಬುದಾಗಿ. ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಆಚ್ಛಾದನೆಯು ಆತನ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾಗಿತ್ತು, ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ವಾಯುಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ, ವಾಯುದೇವರು ಚತುರ್ದಶಲೋಕಾಧಿಪತಿ

ಆದ್ದರಿಂದ. ಹೇಗೆಂದರೆ,

1. ಸ್ವರೂಪತಃ ದಿವ್ಯವಸ್ತ್ರಾದಿವಂತನಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ 'ಪಟಖಂಡ' = ಎಂದರೆ ತುಂಡುಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

2. 'ಕ್ಷಚಿತ್' = ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲೋ ಒಂದು ಕಡೆ (ಛ.ವ್ಯಾ.), ಇಲ್ಲವೆ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ವಿ.ಟೀ).

3. 'ಅಕಿಂಚನ' = ಎಂದರೆ ದರಿದ್ರನಂತೆ ಇತ್ತಿಂದತ್ತ ತಿರುಗಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಸ್ವರೂಪತಃ ದಾಸಸಹಸ್ರರಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದವರು.

ಕೇವಲ ಒಬ್ಬ ಸಾಮಂತರಾಜನು ದಿವ್ಯವಾದ ರೇಶ್ಮೆ, ಉಣ್ಣೆವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತೊಟ್ಟು ಅನೇಕ ಪರಿವಾರಜನರಿಂದ ಆವೃತನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಸರ್ವಲೋಕಾಧಿಪತಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಚರಣೆಯು ಆಶ್ಚರ್ಯಮೂಲವಾಯಿತು.

ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು 'ಅಕಿಂಚನ' ಎಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಇಲ್ಲದ ದರಿದ್ರನಂತೆ ನಟಿಸಿದರೂ, ಆತನು ಅಕಿಂಚನನೇ. ಕಿಂಚನ ಎಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ. ವಾಯುದೇವರು ಸ್ವಲ್ಪವಂತರಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅವರು ಬಹುವಂತರೇ ||

37 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಒಮ್ಮೆ ಕಶ್ಚನ ದೈತ್ಯನು ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಸರ್ಪರೂಪದಿಂದ ಬಂದನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಅವಿರಲೈಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅವಿರಲೈರ್ಗರಲೋಷ್ಯಭಿರಾಕುಲೀ ಕೃತಸಮಸ್ತಜನೋ ವಿಚಚಾರ ಯಃ |

ಕ್ಷಚಿದಮುಂ ನಿಜಿಘಾಂಸುರಶಾಂತಿಮಾನ್ ಉಪಸಸರ್ಪ ಸ ಸರ್ಪಮಯೋಽಸುರಃ || 38 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅವಿರಲೈಃ, ಗರಲೋಷ್ಯಭಿಃ, ಆಕುಲೀಕೃತಸಮಸ್ತಜನಃ, ವಿಚಚಾರ, ಯಃ, ಕ್ಷಚಿತ್, ಅಮುಂ, ನಿಜಿಘಾಂಸುಃ, ಅಶಾಂತಿಮಾನ್, ಉಪಸಸರ್ಪ, ಸಃ, ಸರ್ಪಮಯಃ, ಅಸುರಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಶಾಂತಿಮಾನ್ = ಮಂತ್ರ , ಔಷಧಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಅಪರಿಹಾರ್ಯವಾದ ವಿಷವುಳ್ಳ, ಯಃ = ಯಾವ, ಸರ್ಪಮಯಃ = ಸರ್ಪಾತ್ಮಕನಾದ, ಅಸುರಃ = ದೈತ್ಯನು, ಅವಿರಲೈಃ = ಬಹಳವಾದ, ಗರಲೋಷ್ಯಭಿಃ - ಗರಲ = ವಿಷದ, ಊಷ್ಯಭಿಃ = ಬಾಷ್ಪಗಳಿಂದ, ಆಕುಲೀಕೃತ ಸಮಸ್ತಜನಃ = ಆಕುಲೀಕೃತ = ಭಯಗ್ರಸ್ತವಾದ, ಸಮಸ್ತ = ಸಕಲವಾದ, ಜನಃ ಸನ್ = ಜನವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ವಿಚಚಾರ = ಸಂಚಾರಮಾಡಿದನೋ, ಸಃ = ಸರ್ಪಾಕಾರ ದೈತ್ಯನು, ಕ್ಷಚಿತ್ = ಯಾವುದೋ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ, ಅಮುಂ = ಈ ವಾಸುದೇವನು , ನಿಜಿಘಾಂಸುಃ ಸನ್ = ಸಂಹಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು

ಇಚ್ಛಾವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಉಪ = ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಸರ್ಪ = ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಒಂದೆಡೆ ಎಂದರೆ ಪಾಜಕಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ದುರ್ಗಾದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಎಂದು ಐತಿಹ್ಯ) ಸರ್ಪಾಕಾರನಾದ ದೈತ್ಯನು (ಇವನು ಮಣಿಮಂತನೆಂದು ಐತಿಹ್ಯ) ಈತನನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪುತ್ರನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದನು. ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂದರೆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ. ಆ ಸರ್ಪಮಯ ದೈತ್ಯನು ಶಾಂತಿರಹಿತನು = ಮಂತ್ರ, ಮೂಲಿಕೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಉಪಶಮನರಹಿತನು (ವಿ.ಟೀ), ಪರಿಹಾರಮಾಡಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ವಿಷದ ವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನು,

ವಿಷದ ವೀರ್ಯವು ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ 'ಗರಲ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ಆ ದೈತ್ಯನು ಗರಲ= ವಿಷದ ಬಾಷ್ಪಗಳಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಜನರನ್ನು ಭಯಗ್ರಸ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸಿದನು. ಆ ವಿಷಬಿಂದುಗಳು ನಿಬಿಡವಾದವು. ವಿಷದ ಒಂದೇ ಒಂದು ಹನಿಯಿಂದ ಜನಗಳಿಗೆ ಮರಣ ಭಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 38 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ದೈತ್ಯನು ಬಂದು ಏನು ಮಾಡಿದನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ತ್ವರಿತಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತ್ವರಿತಮುದ್ಯತವಿಸ್ವತಮಸ್ತಕಃ ಪ್ರತಿದದಂಶ ಯದೈನಮವಿಕ್ಷತಮ್ |

ಪ್ರಭುಪದಾರುಣಚಾರುತರಾಂಗುಲೀವಿಹೃತಿಪಿಷ್ಠತನುಃ ಪ್ರತತಾಮ ಸಃ

|| 39 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತ್ವರಿತಮ್, ಉದ್ಯತವಿಸ್ವತಮಸ್ತಕಃ, ಪ್ರತಿದದಂಶ, ಯದಾ, ಏನಮ್, ಅವಿಕ್ಷತಂ, ಪ್ರಭುಪದಾರುಣಚಾರು ತರಾಂಗುಲೀವಿಹೃತಿಪಿಷ್ಠತನುಃ, ಪ್ರತತಾಮ, ಸಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಸಃ = ಆ ಸರ್ಪಾಸುರನು, ತ್ವರಿತಮ್ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಉದ್ಯತವಿಸ್ವತಮಸ್ತಕಃ ಸನ್ - ಉದ್ಯತ = ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಸ್ವತ = ವಿಸ್ತಾರವಾದ, ಮಸ್ತಕಃ ಸನ್ = ಹೆಡೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅವಿಕ್ಷತಮ್ = ಕ್ಷತರಹಿತನಾದ, ಏನಮ್ = ಈ ವಾಸುದೇವನನ್ನು, ಯದಾ = ಯಾವಾಗ, ಪ್ರತಿದದಂಶ = ದಂಶನ ಮಾಡಿದನೋ, ತದಾ = ಆಗ, ಪ್ರಭುಪದಾರುಣಚಾರುತರಾಂಗುಲೀ- ವಿಹೃತಿಪಿಷ್ಠತನುಃ - ಪ್ರಭು = ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವನ, ಪದ = ಪಾದದ, ಅರುಣ = ಅತ್ಯಂತ ಕೆಂಪಾದ, ಚಾರುತರ = ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾದ, ಅಂಗುಲೀ = ಅಂಗುಲಿಯ, ವಿಹೃತಿ = ಕ್ರೀಡಾದಿಂದ, ಪಿಷ್ಠತನುಃ = ಪಿಷ್ಠ = ಚೂರ್ಣೀಕೃತವಾದ, ತನುಃ ಸನ್ = ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಪ್ರತತಾಮ = ಶ್ರಾಂತನಾದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ವಾಸುದೇವನ ಕಾಲನ್ನು ಕಚ್ಚುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಭ.ವ್ಯಾ)

ಹೆಡೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ, ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಕಚ್ಚಿದನು. ಆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನಾದರೂ ಗಾಯರಹಿತನು ಎಂದರೆ = ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶೇಷದೇವರು ಕಚ್ಚಿದರೂ ಏನೂ ಆಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಸಮುದ್ರಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಹಾಲಾಹಲವಿಷವನ್ನು ವಿಕಾರರಹಿತವಾಗಿ ಪಾನ ಮಾಡಿದ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಈ ಕ್ಷುದ್ರಸರ್ಪದ ವಿಷವು ಏನು ಮಾಡಿತು?

ಹಾಗೆದಂಶನಮಾಡಿದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಸರ್ಪಾಸುರನು ಶ್ರಾಂತನಾದನು = ಗ್ಲಾನಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಕಾಲ್ಪೆರಳಿನ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಚೂರ್ಣೀಕೃತವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನಾದನು. ಆ ಬೆರಳುಗಳು ರಕ್ತವರ್ಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದವು, ಅತಿ ಮನೋಹರವಾದವು ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತಕೋಮಲವಾದವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಕೋಮಲಾಂಗುಲಿಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಮಹಾದೈತ್ಯನ ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಸಮರ್ಥನು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ

|| 39 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ದೇವತೆಗಳು ಈ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸಂಭಾವಿಸಿದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಗರುಡತುಂಡಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಗರುಡತುಂಡಮಿವ ಪ್ರತಿಪನ್ನವಾನ್ ದ್ವಿಜಕುಮಾರಪದಂ ಸ ಮಮಾರ ಚ |

ಸಮುಚಿತಂ ಚರಿತಂ ಮಹತಾಮಿದಂ ಸುಮನಸೋ ಮನಸೇಷ್ವಮಪೂಜಯನ್ || 40 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಗರುಡತುಂಡಮ್, ಇವ, ಪ್ರತಿಪನ್ನವಾನ್, ದ್ವಿಜಕುಮಾರಪದಂ, ಸಃ, ಮಮಾರ, ಚ, ಸಮುಚಿತಂ, ಚರಿತಂ, ಮಹತಾಮ್, ಇದಂ, ಸುಮನಸಃ, ಮನಸಾ, ಇಷ್ವಮ್, ಅಪೂಜಯನ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸರ್ಪಃ = ಸರ್ಪವು, ಗರುಡತುಂಡಮಿವ - ಗರುಡ = ಗರುಡಪಕ್ಷಿಯ, ತುಂಡಮಿವ = ಮುಖಪ್ರದೇಶವನ್ನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿಜಕುಮಾರಪದಂ - ದ್ವಿಜ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ, ಕುಮಾರ = ಮಗನ, ಪದಂ = ಪಾದವನ್ನು, ಪ್ರತಿಪನ್ನವಾನ್ = ಹೊಂದಿದಂಥ, ಸಃ = ಸರ್ಪಾಸುರನು, ಮಮಾರ = ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಸುಮನಸಃ = ದೇವತೆಗಳು, ಮಹತಾಂ = ದೊಡ್ಡವರ, ಸಮುಚಿತಂ = ಯುಕ್ತವಾದ, ಇಷ್ವಮ್ = ಅಭೀಷ್ಟರೂಪವಾದ, (ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹರೂಪವಾದ), ಇದಂ = ಈ, ಚರಿತಂ = ಸರ್ಪಮಯದೈತ್ಯಹನನ ರೂಪ ಕರ್ಮವನ್ನು, ಮನಸಾ = ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಅಪೂಜಯನ್ = ಪೂಜಾ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಸರ್ಪಾಕಾರನಾದ ದೈತ್ಯನು ದ್ವಿಜಕುಮಾರ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಮಗನಾದ

ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಪಾದವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೃತನಾದನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಗರುಡನ ಕೊಕ್ಕಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಿದ್ದಂತೆ. ಗರುಡನು ಎಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸರ್ಪವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಸಂಹರಿಸತಕ್ಕವನು. ಹೀಗಿರಲಾಗಿ ಗರುಡನ ಕೊಕ್ಕಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದರೆ ಬಿಡುತ್ತಾನೆಯೇ? ಹಾಗೆಯೇ, ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನಾದರೂ ದುಷ್ಟರನ್ನು ಹುಡುಕಿ ದಮನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಕಾಲಿಗೆ ಬಂದು ಸಿಕ್ಕಿದರೆ ಬಿಡುವನೆ? ಇರುವೆಯನ್ನು ಹೊಸಕುವಂತೆ ಹೊಸಕಿಬಿಟ್ಟನು. ಇದನ್ನೇ ಪಾದಾಂಗುಲಿವಿಹಾರವೆಂದು ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದು.

ಆಗ ಶೋಭನಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಸುಮನಸರೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಸರ್ಪಮಯದೈತ್ಯನ ಸಂಹಾರರೂಪ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂಭಾವಿಸಿದರು. ಆ ಚರಿತೆಯು ದೊಡ್ಡವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿತ್ತು. (ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ದೊಡ್ಡವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವಾಗಿತ್ತು.

ಇಂಥಾ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸಂಭಾವಿಸಿದ್ದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಸುಮನಸರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸುಮನಸ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ

|| 40 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಲೋಕರೀತ್ಯಾ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಗಿರಿಶ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಗಿರಿಶಗುರ್ವಮರೇಂದ್ರಮುಖ್ಯೈಶ್ಚ ಯತ್ ಚರಣರೇಣುರಧಾರಿ ಸುರಾಧಿಪೈಃ |

ಕ್ಷಿತಿಪುರಾಂಘ್ರೈಭಿವಂದನಪೂರ್ವಕಂ ಸ ವಿದಧೇಽಧ್ಯಯನಂ ಛಲಮಾನುಷಃ || 41 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಗಿರಿಶಗುರ್ವಮರೇಂದ್ರಮುಖ್ಯೈಃ, ಚ, ಯಚ್ಚರಣರೇಣುಃ, ಅಧಾರಿ, ಸುರಾಧಿಪೈಃ | ಕ್ಷಿತಿಪುರಾಂಘ್ರೈಭಿವಂದನಪೂರ್ವಕಂ, ಸಃ, ವಿದಧೇ, ಅಧ್ಯಯನಂ, ಛಲಮಾನುಷಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಯಚ್ಚರಣರೇಣುಃ - ಯತ್ = ಯಾವ ವಾಸುದೇವನ, ಚರಣ = ಪಾದಗಳ, ರೇಣುಃ = ಧೂಲಿಯು, ಗಿರಿಶಗುರ್ವಮರೇಂದ್ರಮುಖ್ಯೈಃ - ಗಿರಿಶ = ರುದ್ರದೇವರೇನು, ಗುರು = ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯರೇನು, ಅಮರೇಂದ್ರ = ದೇವೇಂದ್ರನೇನು, ಇವರುಗಳೇವೇ, ಮುಖ್ಯೈಃ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ಸುರಾಧಿಪೈಶ್ಚ = ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಅಧಾರಿ = ಧಾರಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಛಲಮಾನುಷಃ - ಛಲ = ಕುಮತನಿರಸನವ್ಯಾಜದಿಂದ, ಮಾನುಷಃ = ಮನುಷ್ಯಾವತಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ, ಸಃ = ಆ ವಾಯ್ವಾತ್ಮಕ ವಾಸುದೇವನು, ಕ್ಷಿತಿಪುರಾಂಘ್ರೈಭಿವಂದನಪೂರ್ವಕಮ್ - ಕ್ಷಿತಿಪುರ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ, ಅಂಘ್ರಿ = ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ, ಅಭಿವಂದನ = ನಮಸ್ಕಾರವೇ,

ಪೂರ್ವಕಂ (ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ)= ಮೊದಲಗಿವುಳ್ಳದ್ದು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಅಧ್ಯಯನಂ = ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು, ವಿದಧೇ = ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದನು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ. ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಪಾದಧೂಲಿಯಾದರೋ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಗಿರಿಶ ಎಂದರೆ ಕೈಲಾಸಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ (ವಿ.ಟೀ)ರುದ್ರ, ಗುರು ಎಂದರೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಅಮರೇಂದ್ರ ಎಂದರೆ ದೇವೇಂದ್ರ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಮನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ, ಅವನು 'ಭಲಮಾನುಷ' ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಜದಿಂದ ಎಂದರೆ ಕುಮತನಿರಸನರೂಪ ನೆಪದಿಂದ (ಭ.ವ್ಯಾ) ಮನುಷ್ಯಾವತಾರವುಳ್ಳವನು.

'ಮಾನುಷತ್ವೇ ಚ ಮಾನುಷೀ', 'ಮಾನುಷಂ ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ' ಎಂದಿದ್ದರಿಂದ, ಮನುಷ್ಯಾವತಾರ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ವಿಡಂಬನೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ || 41 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಸಕಲವಿದ್ಯೆಯೂ, ವಿದ್ಯಾಧಿಪತಿಯಾದ ಹರಿಯೂ ಆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಕರತಲಾಮಲಕವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಕರತಲೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕರತಲೇ ಖಲು ಕಂದುಕವತ್ ಸದಾ ಸಕಲಯಾ ಕಲಯಾ ಸಹ ವಿದ್ಯಯಾ |

ಅರಿಧರೇಣ ಸಮಂ ಸ್ಫುರಿತಂ ಗುರೋಃ ಮನಸಿ ತಸ್ಯ ವಿಡಂಬಯತೋ ಜನಾನ್ || 42 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕರತಲೇ, ಖಲು, ಕಂದುಕವತ್, ಸದಾ, ಸಕಲಯಾ, ಕಲಯಾ, ಸಹ, ವಿದ್ಯಯಾ, ಅರಿಧರೇಣ, ಸಮಂ, ಸ್ಫುರಿತಂ, ಗುರೋಃ, ಮನಸಿ, ತಸ್ಯ, ವಿಡಂಬಯತಃ, ಜನಾನ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಜನಾನ್ = ಪ್ರಾಕೃತಜನಗಳನ್ನು, (ಅಜ್ಞಜನರಂತೆ), ವಿಡಂಬಯತಃ = ಅನುಕರಣಮಾಡತಕ್ಕ, ಗುರೋಃ = ಮೂರು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ, ತಸ್ಯ = ವಾಸುದೇವನ, ಮನಸಿ = ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ಸಕಲಯಾ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ವಿದ್ಯಯಾ = ವೇದಾದಿವಿದ್ಯಾದಿಂದಲೂ, ಕಲಯಾ = ಇತರಕಲಾವಿದ್ಯಾದಿಂದಲೂ, ಸಹ = ಕೂಡಿ, ಕರತಲೇ = ಪಾಣಿತಲದಲ್ಲಿ, ಕಂದುಕವತ್ = ಕ್ರೀಡಾವಸ್ತುವಿನಂತೆ (ಚೆಂಡಿನಂತೆ), ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, (ಸಕಲ ವಿದ್ಯಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ), ಅರಿಧರೇಣ = ಚಕ್ರಧಾರಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ, ಸಮಂ = ಕೂಡಿ, ಸ್ಫುರಿತಂ ಖಲು = ಪ್ರತಿಭಾತವಾಯಿತಷ್ಟೇ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಸಮಸ್ತ ಜಗದ್ಗುರುವಾದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತವಾದ

ವೇದವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿಭಾತವಾಯಿತು. ವೇದವಿದ್ಯೆಯಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಅದರೊಡನೆ ಇತರ ಕಲಾವಿದ್ಯೆಗಳೂ, ಚಕ್ರಧರನಾದ ನಾರಾಯಣನೂ ಕೂಡಿದ್ದರು. ಇದು ತಾತ್ಕಾಲಿಕವೆಂದಲ್ಲ. ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ. ಎಂದರೆ ಸರ್ವದಾ ಸಕಲವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ, ತತ್ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನೂ ಈ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆಂದು ಅರ್ಥ. ಎಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎಂದರೆ, ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಚೆಂಡಿನಂತೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಏಕೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ, ಆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು (ಅಜ್ಞಾನಿಯಂತೆ) ಜನರನ್ನು ಅನುಕರಣ ಮಾಡತಕ್ಕವನು = ಅಜ್ಞಾನಿಯಂತೆ ಅಧ್ಯಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಅಜ್ಞ ಜನಮೋಹನಾರ್ಥ ಹಾಗೂ ಸಜ್ಜನ ಶಿಕ್ಷಣಾರ್ಥ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದನು

|| 42 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಿರಾಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ದಕ್ಷತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅನಧಿಕೈಃ' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಅನಧಿಕೈರಧಿಕೈಶ್ಚ ವಯಸ್ಯಥೋ ಬಹುಭಿರಧ್ಯಯನೋಪರಮಾಂತರೇ |

ಅನಿಕಟೇ ವಟುಭಿಃ ಪಟುಭಿರ್ಗುರೋಃ ಸ ವಿಜಹಾರ ಸುಖೀ ಸಖಿಭಿಃ ಸಮಮ್ || 43 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅನಧಿಕೈಃ, ಅಧಿಕೈಃ, ಚ, , ವಯಸಿ, ಅಥ, ಬಹುಭಿಃ, ಅಧ್ಯಯನೋಪರಮಾಂತರೇ, ಅನಿಕಟೇ, ವಟುಭಿಃ, ಪಟುಭಿಃ, ಗುರೋಃ, ಸಃ, ವಿಜಹಾರ, ಸುಖೀ, ಸಖಿಭಿಃ, ಸಮಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಥೋ = ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸುಖೀ = ಸುಖದಿಂದ ವರ್ಧಿತನಾದ, ಸಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಅಧ್ಯಯನೋಪರಮಾಂತರೇ - ಅಧ್ಯಯನ = ವೇದಾಧ್ಯಯನದ, ಉಪರಮ = ವಿರಾಮದ, ಅಂತರೇ = ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ವಯಸಿ = ತನ್ನ ವಯಸ್ಸಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅನಧಿಕೈಃ = ಚಿಕ್ಕವರಿಂದ, ಅಧಿಕೈಶ್ಚ = ವಯೋವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರೂ ಆದ, ಬಹುಭಿಃ = ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ, ಪಟುಭಿಃ = ಕ್ರೀಡಾದಲ್ಲಿದ್ದಕ್ಕರಾದ, ವಟುಭಿಃ = ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳಾದ (ಕೂಡಿ ತನ್ನೊಡನೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕ), ಸಖಿಭಿಃ = ಸ್ನೇಹಿತರುಗಳಿಂದ, ಸಮಂ = ಕೂಡಿ, ಗುರೋಃ = ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ, ಅನಿಕಟೇ = ಸ್ವಲ್ಪದೂರದಲ್ಲಿ, ವಿಜಹಾರ = ಕ್ರೀಡಾಮಾಡತಕ್ಕಂಥವನಾದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಸುಖವುಳ್ಳ (ವಿ.ಟೀ) ಇಲ್ಲವೆ ಸುಖದಿಂದ ವೃದ್ಧನಾದ(ಭ.ವ್ಯಾ) ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು, ಗುರುಗಳ ಬಳಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಅಧ್ಯಯನದ 'ಉಪರಮ' ಎಂದರೆ ಸಮಾಪ್ತಿಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ವಿರಾಮದ(ಭ.ವ್ಯಾ), ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕಾಲ ಪರ್ಯಂತ ಅಧ್ಯಯನವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಅಧ್ಯಯನಾರಂಭಕ್ಕೆ ಮೊದಲಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಇರತಕ್ಕ ಅಧ್ಯಯನ

ಪರಿತ್ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹಪಾಠಿಗಳಾದ ಜನಗಳಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳಿಂದ) ಕೂಡಿ ಕ್ರೀಡೆಮಾಡಿದನು.

ಅವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ವಯಸ್ಸಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಅನಧಿಕ' ಎಂದರೆ ಸಮಾನರೂ, ಕಿರಿಯರೂ ಆಗಿದ್ದರು, ಕೆಲವರು ದೊಡ್ಡವರಾಗಿದ್ದರು. 'ವಿಶೇಷಪ್ರತಿಷೇಧೋ ಶೇಷವಿದ್ಯನುಜ್ಞಾಪಕಃ' ಎಂದು ನ್ಯಾಯವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಒಂದು ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು (ವಿಶೇಷ) ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಮಿಕ್ಕವರು (ಶೇಷ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುವಂತೆ, ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವರು ಇದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನ, ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ದೊಡ್ಡವರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥ,

ಇದೇ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವರಿದ್ದರು ಎಂದಿದ್ದರಿಂದ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಕಡಿಮೆಯಿರಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ, ಉತ್ತರಗ್ರಂಥವಿರೋಧ ಬರೋಣದರಿಂದ. ಸರ್ಗಸಮಾಪ್ತಿಪರ್ಯಂತರವೂ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಇತರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಜ್ಞಾನ, ಬಲಾದಿಗಳು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ.

ಈತನಷ್ಟು ದಕ್ಷರಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆ ಸಹಪಾಠಿಗಳು ಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷರಾಗಿದ್ದರು. ಸಹಪಾಠಿಗಳಿಗೆ ಹೀಗೆ ಪಟುತ್ವರೂಪ ಗುಣಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಕ್ರೀಡಾಅಕುಶಲಿಗಳೊಡನೆ ಆಡಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ವಿಜಯಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೆ ಕ್ರೀಡಾಸಮರ್ಥರೊಡನೆ ಆಡಿ ಮುಂದೆ ಬಂದನೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗುರುಗಳಿಗೆ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಗುರುಗಳಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿ ಆಡಿದನು

|| 43 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಓಟದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನೇ ಮುಂದಾದುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಪದಮುದೀರ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪದಮುದೀರ್ಯ ಜವೇನ ಯಿಯಾಸಿತಂ ದ್ರುತಸಖೇಷ್ವಭವತ್ ಸ ಪುರಃಸರಃ |

ಅಯಮಯತ್ನತಯೇತಿ ನ ವಿಸ್ಮಯೋ ನನು ಮನೋಜವಜಿತ್ ಪವನೋಽಸಕೌ

(ಹ್ಯಸೌ) || 44 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪದಮ್, ಉದೀರ್ಯ, ಜವೇನ, ಯಿಯಾಸಿತಂ, ದ್ರುತಸಖೇಷು, ಅಭವತ್, ಸಃ, ಪುರಃಸರಃ, ಅಯಮ್, ಅಯತ್ನತಯಾ, ಇತಿ, ನ, ವಿಸ್ಮಯಃ, ನನು, ಮನೋಜವಜಿತ್, ಪವನಃ, ಅಸಕೌ (ಹಿ, ಅಸೌ) ||

ಅರ್ಥಃ- ಜವೇನ = ವೇಗದಿಂದ, ಯಿಯಾಸಿತಮ್ = ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ಇಷ್ಟವುಳ್ಳ, ಪದಮ್ =

ಸ್ಥಾನವನ್ನು, ಉದೀರ್ಯ = ಸಂಕೇತಮಾಡಿ, ದ್ರುತಸಖೇಷು - ದ್ರುತ = ಶೀಘ್ರ ಓಡತಕ್ಕಂಥ, ಸಖೇಷು = ಸ್ನೇಹಿತರುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅಯಂ = ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಸಃ = ಈ ವಾಸುದೇವನು, ಅಯತ್ನತಯಾ = ಅನಾಯಾಸದಿಂದ, ಪುರಸ್ಕರಃ = ಮುಂದೆ ಹೋಗತಕ್ಕವನಾಗಿ, ಅಭವತ್ = ಆದನು, ಇತ್ಯೇತತ್ = ಹೀಗೆ ಮೊದಲು ಹೋದಂಥಾದ್ದು, ನ ವಿಸ್ಮಯಃ = ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದಂಥಾದ್ದಲ್ಲ. ಹಿ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಸೌ = ವಾಸುದೇವನು, ಮನೋಜವಜಿತ್ - ಮನ - ಮನಸ್ಸಿನ, ಜವ = ವೇಗವನ್ನು, ಜಿತ್ = ಜಯಿಸಿರತಕ್ಕ, ಪವನಃ = ವಾಯುದೇವರು, ನನು = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಸ್ನೇಹಿತರೆಲ್ಲರೂ ವೇಗದಿಂದ ಸೇರಬೇಕಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಂಕೇತ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಎಂದರೆ, ಅವಧಿತ್ವೇನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಲವನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಓಡತಕ್ಕ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ತಲುಪುತ್ತಾರೋ ಅವರು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಂಕೇತ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು, ಅನಂತರ ಓಡಿವರು, ಅವರಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು ಮುಂದೆ ಹೋಗತಕ್ಕವನಾದನು. ಇದಕ್ಕೆ ಆತನು ಯತ್ನಮಾಡಲಿಲ್ಲ, ಆಯಾಸವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಮುಂದಾಳಾದನೆಂದು ಅರ್ಥ. (ಆದರೆ) ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಈತನೇ ವಾಯುವು, ಇದು ನಿಶ್ಚಯವು. ಎಂದರೆ 'ತೃತೀಯಮಸ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಮೇಯವಿದು. ವಾಯುವಾದರೋ ಮನೋವೇಗವನ್ನು ಗೆದ್ದವನು

|| 44 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹಾರಾಟದಲ್ಲಿ ಆತನೇ ಗೆದ್ದನೆಂದೂ, ಆದರೆ ಅದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ ಎಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪ್ಲವನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪ್ಲವನತೇಜಸಿ ಹಂತ ನ ಕೇವಲಂ ವಿಜಿತವಾನ್ ಸ ತದಾ ಸಕಲಾನ್ ಜನಾನ್ |

ಪ್ರಭುನಿದೇಶಕರೋ ಹನುಮತ್ತನೌ ನನು ಜಿಗಾಯ ಸ ವಾಲಿಸುತಾದಿಕಾನ್ || 45 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪ್ಲವನತೇಜಸಿ, ಹಂತ, ನ, ಕೇವಲಂ, ವಿಜಿತವಾನ್, ಸಃ, ತದಾ, ಸಕಲಾನ್, ಜನಾನ್, ಪ್ರಭುನಿದೇಶಕರಃ, ಹನುಮತ್ತನೌ, ನನು, ಜಿಗಾಯ, ಸಃ, ವಾಲಿಸುತಾದಿಕಾನ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಪ್ಲವನತೇಜಸಿ - ಪ್ಲವನ = ಸ್ಥಲವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅವಧಿತ್ವೇನ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹಾರೋಣವೋ, ಅಂಥಾ, ತೇಜಸಿ = ಸಾಮರ್ಥ್ಯ - ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸಕಲಾನ್ = ಸಮಸ್ತರಾದ ಜನಾನ್ = ಸ್ನೇಹಿತಜನರನ್ನು, ಕೇವಲಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ತದಾ = ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜನ್ಮದಲ್ಲಿ, ಹಂತ = ಸಂತೋಷದಿಂದ, ನ ವಿಜಿತವಾನ್ = ಗೆಲ್ಲತಕ್ಕವನಾಗಲಿಲ್ಲ, ಕಿಂತು = ಆದರೆ, ಹನುಮತ್ತನೌ = ಹನುಮದವತಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಭುನಿದೇಶಕರಃ - ಪ್ರಭು = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ

ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ, ನಿರ್ದೇಶಕರಃ = ನಿರ್ದೇಶ = ಆಜ್ಞಾವನ್ನು, ಕರಃ = ಪರಿಪಾಲನ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಸಃ = ವಾಯುವ್ಯತಾರಭೂತರಾದ ಹನುಮಂತದೇವರು, ವಾಲಿಸುತಾದಿಕಾನ್ - ವಾಲಿಸುತ = ಅಂಗದನೇವೇ, ಆದಿಕಾನ್ = ಮೊದಲಾಗಿ ಉಳ್ಳ ವಾನರರನ್ನು, (ಸಮುದ್ರಲಂಘನ ಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಜಿಗಾಯ = ಗೆದ್ದರು. ನನು = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಪ್ಲವನ ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅವಧಿತ್ವೇನ ಗೊತ್ತಾದ ಸ್ಥಲಕ್ಕೆ ಹಾರುವುದು. ಇಂತಹ ಪ್ಲವನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಲಂಘನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಗ ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಜನರನ್ನು ಗೆದ್ದನು. ಪ್ರಯಾಸವಾಯಿತೋ? ಇಲ್ಲ.

ಹಂತ = ಸುಖವಾಗಿ ಗೆದ್ದನು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ, ಹನುಮದವತಾರದಲ್ಲಿ 'ವಾಲಿಸುತ' ಎಂಬ ಅಂಗದನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಗೆದ್ದನು. ಅದೇನು ಪ್ರಸಂಗವೆಂದರೆ, ಹನುಮಂತನು ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು (ಸೀತಾಮಾರ್ಗಣ ರೂಪ ನಿಯೋಗವನ್ನು) ಪರಿಪಾಲಿಸತಕ್ಕವನಾದನು. (ಆಗ ಸಮುದ್ರತರಣಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿರಲು ತಾನು ಸಮುದ್ರ ಲಂಘನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಗೆದ್ದನು)

'ನನು' = ಇದು ನಿಶ್ಚಯವು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಸಮುದ್ರವನ್ನೇ ಲಂಘನಮಾಡಿದ ಹನುಮದಭಿನ್ನ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕುಮಾರರನ್ನು ಲಂಘನದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದುದು ಅತಿಶಯವಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ || 45 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಜಲವಿಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಜಲವಿಹಾರ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜಲವಿಹಾರಪರಾಜಯಿಭಿಃ ಸ್ವಧಾ ಸಖಿಭಿರಿತವಾರಿಪರಿಶ್ರಿತಮ್ |

ವದನಮಾಕುಲಲೋಚನಮಾದಧೇ ಸ್ಥಿತಮಮುಷ್ಯ ಹಿ ಕಂಚನ ವಿಭ್ರಮಮ್ || 46 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಜಲವಿಹಾರಪರಾಜಯಿಭಿಃ, ಸ್ವಧಾ, ಸಖಿಭಿಃ, ಈರಿತವಾರಿಪರಿಶ್ರಿತಂ, ವದನಮ್, ಆಕುಲಲೋಚನಮ್, ಆದಧೇ, ಸ್ಥಿತಮ್, ಅಮುಷ್ಯ, ಹಿ, ಕಂಚನ, ವಿಭ್ರಮಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಜಲವಿಹಾರಪರಾಜಯಿಭಿಃ - ಜಲವಿಹಾರ = ಜಲಕ್ರೀಡಾದಲ್ಲಿ, ಪರಾಜಯಿಭಿಃ = ಪರಾಜಯವುಳ್ಳ, ಸಖಿಭಿಃ = ಸ್ನೇಹಿತರುಗಳಿಂದ, ಸ್ವಧಾ = ಸ್ವರ್ಧಾದಿಂದ, ಈರಿತವಾರಿಪರಿಶ್ರಿತಮ್ - ಈರಿತ = ಅಂಜಲಿಯಿಂದ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ, ವಾರಿ = ಜಲಗಳಿಂದ, ಪರಿಶ್ರಿತಮ್ = ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಾದ, (ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೆ,) ಆಕುಲಲೋಚನಂ - ಆಕುಲ = ಭಯಗೊಂಡಂತೆ

ಇರುವ, ಲೋಚನಂ = ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳ, ಸ್ಮಿತಮ್ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಅಮುಷ್ಯ = ಈ ವಾಸುದೇವನ, ವದನಂ = ಮುಖವು, ಕಂಚನ = ಯಾವುದೋ ಒಂದು, ವಿಭ್ರಮಮ್ = ಶೋಭಾವಿಶೇಷವನ್ನು, ಆದಧೇ = ಧಾರಣಮಾಡಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಜಲಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹಿತರೆಲ್ಲರೂ ಪರಾಜಿತರಾದರು. (ಆಗ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟು ಸೇರಿ)ಸ್ವರ್ಧೆಯಿಂದ ವಾಸುದೇವನ ಚಾರ್ಯನ ಮುಖಕ್ಕೆ ನೀರೆರೆಚಿದರು. (ಈಜುವುದರಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನ ರಭಸವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು) ಹೀಗೆ ಅವರಿಂದ ಬೊಗಸೆಗಳಿಂದ ಎರಚಲ್ಪಟ್ಟ ನೀರುಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ ಮುಖವು ಒಂದು ತರಹೆ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಆತನ ಮುಖವಾದರೋ ಆಕುಲ ಎಂದರೆ ನೀರೆರೆಚೋಣದರಿಂದ ಕಲುಷೀಕೃತವಾದ (ವಿ.ಟೀ), ಇಲ್ಲವೆ ಉದ್ದಿಗ್ನವಾದಂತಿರುವ (ಭ.ವ್ಯಾ) ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತು, ಭಯಗೊಂಡವನಂತೆ ವಾಸುದೇವನಚಾರ್ಯನು ತೋರಿಸಿದನು. ಹಾಗಾದರೆ ಭಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೇ? ಇಲ್ಲ. ಅದು ಹೇಗೆ ಗೊತ್ತು? 'ಸ್ಮಿತಂ' = ಆತನ ಮುಖವು ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿತ್ತು || 46 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಕ್ರೀಡಾಯುದ್ಧದಲ್ಲೂ ಈತನೇ ಜಯಶಾಲಿಯಾದನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ಸ ಶನಕೈಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ ಶನಕೈರ್ಬಲಿನೋಽಯುಗಪದ್ಗತಾನ್ ಪ್ರವಿಹೃತೇಷು ಸಖೀನ್ ನಿರಪಾತಯತ್ |

ಅಶನಕೈರ್ಯುಗಪತ್ಪ್ರಕೃತಾಹವಾನ್ ಸಹಸಿತೋ ದ್ವಿಜಸೂನುರಯತ್ನವಾನ್ || 47 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಸಃ, ಶನಕೈಃ, ಬಲಿನಃ, ಅಯುಗಪದ್ಗತಾನ್, ಪ್ರವಿಹೃತೇಷು, ಸಖೀನ್, ನಿರಪಾತಯತ್, ಅಶನಕೈಃ, ಯುಗಪತ್, ಪ್ರಕೃತಾಹವಾನ್, ಸಹಸಿತಃ, ದ್ವಿಜಸೂನುಃ, ಅಯತ್ನವಾನ್ ||

ಅರ್ಥ:- ದ್ವಿಜಸೂನುಃ - ದ್ವಿಜ = ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ, ಸೂನುಃ = ಮಗನಾದ, ಅಯತ್ನವಾನ್ = ಆಯಾಸರಹಿತವಾದ, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೇ, ಸಹಸಿತಃ = ಮಂದಹಾಸದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ಸಃ = ಆ ವಾಸುದೇವನು, ಪ್ರವಿಹೃತೇಷು = ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ, ಅಯುಗಪದ್ಗತಾನ್ - ಅಯುಗಪತ್ = ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ಕಾಗಿ, ಗತಾನ್ = ಪ್ರಾಪ್ತರಾದ, ಅಶನಕೈಃ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಯುಗಪತ್ = ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತಾಹವಾನ್ - ಪ್ರಕೃತ = ಉಪಕ್ರಾಂತವಾದ, ಆಹವಾನ್ = ಕ್ರೀಡಾಯುದ್ಧವುಳ್ಳ, ಬಲಿನಃ = ಬಲಿಷ್ಠರಾದ, ಸಖೀನ್ = ಸ್ನೇಹಿತರುಗಳನ್ನು, ಶನಕೈಃ = ಮೆಲ್ಲಗೇವೆ, ನಿರಪಾತಯತ್ = ಬೀಳಿಸಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪುತ್ರನಾದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು, ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಯುದ್ಧವುಳ್ಳವರನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಕೆಡವಿದನು. ಅನಂತರ ಕೂಡಿ ಬಂದ ಆ ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೀಳಿಸಿದನು (ವಿ.ಟೀ). ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಂದ, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಗೇ ಕ್ರೀಡಾಯುದ್ಧವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಬೀಳಿಸಿದನು. (ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಳಿಸಿದರೆ ಅವರು ತಡೆಯಲಾರರೆಂದು) (ಭ.ವ್ಯಾ.).

ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಅನೇಕ ದುರ್ಬಲರನ್ನು ತಾನು ಬಲಿಷ್ಠನಾದ್ದರಿಂದ ಕೆಡವಿದನು ಎಂದಲ್ಲ, ಆ ಸ್ನೇಹಿತರಾದರೂ ಬಲಿಷ್ಠರಾಗಿದ್ದರು, ಆದರೂ ಆಯಾಸ ರಹಿತನಾದ್ದನು, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮುಂದಹಾಸದಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿದ್ದನು

|| 47 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಅನೇಕ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರನಾದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಇವನು ಭೀಮನೇ ಸರಿ ಎನಿಸಿದನೆಂದೂ, ಅದು ನೈಜವೇ ಆಗಿತ್ತೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಗ್ರಹಣ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಗ್ರಹಣನಿಗ್ರಹಣೇ ಗ್ರಹಣೇ ದೃಢೇ ಗುರುಭರೋದ್ಧರಣಾದಿವಿಧೌ ಪಟೌ |

ಇಹ ವಿಭಾವುಪಚಾರಧಿಯಾ ನೃಣಾಮ್ ಋತಮಯಂ ನನು ಭೀಮ ಇತಿರಿತಮ್ | 48 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಗ್ರಹಣನಿಗ್ರಹಣೇ, ಗ್ರಹಣೇ, ದೃಢೇ, ಗುರುಭರೋದ್ಧರಣಾದಿವಿಧೌ, ಪಟೌ, ಇಹ, ವಿಭೌ, ಉಪಚಾರಧಿಯಾ, ನೃಣಾಮ್, ಋತಮ್, ಅಯಂ, ನನು, ಭೀಮ, ಇತಿ, ಈರಿತಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಗ್ರಹಣನಿಗ್ರಹಣೇ - ಗ್ರಹಣ = ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ತನ್ನ ಹಸ್ತವೇ ಮೊದಲಾದದ್ದರ, ನಿಗ್ರಹಣೇ = ವಿಮೋಚನವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ದೃಢೇ = ಮೋಚನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಗ್ರಹಣೇ = ಅನ್ಯಹಸ್ತಗ್ರಹಣವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಗುರುಭರೋದ್ಧರಣಾದಿವಿಧೌ - ಗುರು = ಮಹತ್ತರವಾದ, ಭರ = ಭಾರಭೂತವಾದ ಪದಾರ್ಥದ, ಉದ್ಧರಣ = ಭೂಮಿಯಿಂದ ತಿರಸ್ಕಾರವಂತರವಾಗಿ ಎತ್ತೋಣವೇವೇ, ಆದಿ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ವಿಧೌ = ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ, ಪಟೌ = ಸಮರ್ಥನಾದ, ಇಹ = ಈ, ವಿಭೌ = ವಾಸುದೇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಉಪಚಾರಧಿಯಾ = ಔಪಚಾರಿಕ(ಅಮುಖ್ಯ)ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಭೀಮಃ = ಭೀಮ ಎಂಬೋ, ನೃಣಾಮ್ = ಜನರುಗಳ, ಈರಿತಂ = ವಚನವು, ಋತಮ್ = ಸತ್ಯ ಭೂತವಾದದಂಥಾದ್ದು, ನನು = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಈ ಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜನಗಳ

ಉಪಚಾರ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಇವನು ಭೀಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ದೇವದತ್ತನಲ್ಲಿ ಸಿಂಹದಲ್ಲರತಕ್ಕ ಶೌರ್ಯಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ, ದೇವದತ್ತನು ಸಿಂಹನೇ ಸರಿ ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ, ಹೇಳಿದರು. ಭೀಮಸೇನನು ಮಾಡಿದಂಥಾ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸದೃಶ ಕಾರ್ಯಮಾಡತಕ್ಕ ಈತನನ್ನು ಭೀಮನೆಂದು ಕರೆದರು,

ಅಂಥಾ ಕಾರ್ಯಗಳು ಯಾವುದು ಎಂದರೆ, ಹಿಡಿದಿದ್ದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬಿಗಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿಯುವುದು, ಭಾರವನ್ನು ಎತ್ತುವುದು ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ (ಈ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ) ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಅತ್ಯಂತ ಚತುರನಾಗಿದ್ದನು. ಎಂದರೆ ಯಾರಾದರೂ ತನ್ನ ಹಸ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದರೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ತಾನು ಯಾರಾದರೂ ಹಸ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದರೆ ಒಬ್ಬನೂ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಆಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅತ್ಯಂತ ಭಾರವಾದ ಕಲ್ಲುಗಳೇ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಎತ್ತುವನು|| 48 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಬಹುಶಃ ಕ್ರೀಡಾದಿಗಳಲ್ಲೇ ಆಸಕ್ತನೂ, ಪಾಠದಲ್ಲಿ ನಿರಾಸಕ್ತನೂ ಆದ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- 'ವಿಹರತಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿಹರತೀತಿ ಪಠತ್ಯಪಿ ನ ಸ್ಫುಟಂ ಸ್ವಗೃಹಗಾಮಿನಿ ಚಾದ್ರತಮಾಯತಿ |

ಪರಿತುತೋಷ ನ ತತ್ರ ಜಗದ್ಗುರೌ ಸ ಕಿಲ ಪೂಗವನಾನ್ವಯಜೋ ದ್ವಿಜಃ || 49 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವಿಹರತಿ, ಇತಿ, ಪಠತಿ, ಅಪಿ, ನ, ಸ್ಫುಟಂ, ಸ್ವಗೃಹಗಾಮಿನಿ, ಚ, ಅದ್ರತಮ್, ಆಯತಿ, ಪರಿತುತೋಷ, ನ, ತತ್ರ, ಜಗದ್ಗುರೌ, ಸಃ, ಕಿಲ, ಪೂಗವನಾನ್ವಯಜಃ, ದ್ವಿಜಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಪೂಗವನಾನ್ವಯಜಃ - ಪೂಗವನ = (ಅಡಿಕೆ)ಪೂಗವನವೆಂಬೋ, ಅನ್ವಯ = ವಂಶದಲ್ಲಿ, ಜಃ = ಹುಟ್ಟಿದ, ಸಃ = ಆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ದ್ವಿಜಃ = ಉಪಾಧ್ಯಾಯನು, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ವಿಹರತಿ ಸತಿ = ಕ್ರೀಡಾಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುವ, ಸ್ಫುಟಮ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ, ನ ಪಠತಿ = ಅಧ್ಯಯನಮಾಡದೇ ಇರತಕ್ಕ, ಸ್ವಗೃಹಗಾಮಿನಿ- ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಗೃಹಂ ಪ್ರತಿ = ಮಂದಿರನ್ನು ಕುರಿತು, ಗಾಮಿನಿ ಚ = ಪ್ರಯಾಣ ಶೀಲನಾದ, ಅದ್ರತಮ್ = ಮೆಲ್ಲಗೆ, ಆಯತಿ = ಬರತಕ್ಕ, ಜಗದ್ಗುರೌ - ಜಗತ್ = ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಗುರೌ = ಗುರುವಾದ, ತತ್ರ = ವಾಸುದೇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ನ ಪರಿತುತೋಷ = ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಕಿಲ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ತೋಟಂತಿಲ್ಲಾಯ (ಪೂಗವನವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದು ಪ್ರಾಕೃತಸಂಜ್ಞೆ)ವೆಂಬ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಗುರುಗಳಾದ ವಾಸುದೇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ

ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಾಸುದೇವನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ಕ್ರೀಡಾಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದನು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಓದುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಭೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದನು, (ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವಾಗ) ಮೆಲ್ಲಗೆ ಬರುವನು.

‘ಕಿಲ’- ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಅಸಂತುಷ್ಟಿಯು ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಜಗದ್ಗುರುತ್ವ ರೂಪಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಅಜ್ಞಾನಮೂಲಕವಾದುದು, ತಾನು ಜಗದ್ಗುರುವಾದ್ದರಿಂದ ಪಾಠದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಅರ್ಥ

|| 49 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಅಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಒಮ್ಮೆ ಮಾತನಾಡಿದರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ- ‘ಅಥ ಕದಾಚನ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಥ ಕದಾಚನ ಸೋಽಧ್ಯಯನಾಂತರೇ ತಮವದತ್ ಕುಪಿತೋಽನ್ಯಮನಸ್ವಿನಮ್ |

ಪಠಸಿ ನೋ ಶಠ ತೇ ಸಖಿಭಿಃ ಸಮಂ ಕಿಮಿತಿ ನಿತ್ಯಮುದಾಸಿತಧೀರಿತಿ

|| 50 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಥ, ಕದಾಚನ, ಸಃ, ಅಧ್ಯಯನಾಂತರೇ, ತಮ್, ಅವದತ್, ಕುಪಿತಃ, ಅನ್ಯಮನಸ್ವಿನಂ, ಪಠಸಿ, ನೋ, ಶಠ, ತೇ, ಸಖಿಭಿಃ, ಸಮಂ, ಕಿಮ್, ಇತಿ, ನಿತ್ಯಮ್, ಉದಾಸಿತಧೀಃ, ಇತಿ ||

ಅರ್ಥಃ- **ಅಥ** = ವಾಸುದೇವನು ವೇದಪಠನ ಮಾಡಲು ಉದಾಸೀನನಾಗುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, **ಕದಾಚನ** = ಒಂದಾನೊಂದು ದಿವನದಲ್ಲಿ, **ಸಃ** = ಆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, **ಕುಪಿತಃ ಸನ್** = ಕೋಪದಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದಂಥರಾಗಿ, **ಅಧ್ಯಯನಾಂತರೇ** = ಅಧ್ಯಯನ=ವೇದ ಅಧ್ಯಯನದ, **ಅಂತರೇ** = ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ (ವೇದಪಠನದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ), **ಅನ್ಯಮನಸ್ವಿನಮ್-ಅನ್ಯ** = ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥ- ದಲ್ಲಿ, **ಮನಸ್ವಿನಂ**= ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ, ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಕುರಿತು, **ಹೇ! ಶಠ** = ಋಜುಮಾರ್ಗ ರಹಿತನಾದ ಎಲೈ ! ಬಾಲಕನೇ, **ತೇ** = ನಿನ್ನ, **ಸಖಿಭಿಃ** = ಸ್ನೇಹಿತರುಗಳಿಂದ, **ಸಮಂ**= ಕೂಡಿ, **ಕಿಮಿತಿ** = ಏತಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ, **ನ ಪಠಸಿ** = ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ ? **ನಿತ್ಯಮ್** = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, **ಉದಾಸಿತಧೀಃ- ಉದಾಸಿತ** = ವೇದಪಠನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನವಾದ, **ಧೀಃ**= ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಆಗಿದ್ದೀಯೇ? **ಇತಿ** = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, **ಅವದತ್** = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ವಾಸುದೇವನು ವೇದಪಠನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನನಾಗಿ ರಲಾಗಿ, ಒಮ್ಮೆ= ಒಂದಾನೊಂದುದಿನ ಆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಆ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಕುರಿತು

ಮಾತನಾಡಿದರು. ಅವರು ಕ್ರೂರರಾಗಿದ್ದರು. ಏಕೆಂದರೆ, ವಾಸುದೇವನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಮನಸ್ಕನಾಗಿದ್ದನು. ಏನೆಂದು ಮಾತನಾಡಿದರು ಎಂದರೆ, ಎಲೈ ಶರಣೇ ವ್ಯಾಜಯುಕ್ತನಾದವನೇ! ಇಲ್ಲವೆ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ಲಾಘ್ಯನೇ (ವಿ.ಟೀ), (ನೀನು ಬಹಳ ಗುಣವಂತ ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪ) ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಿಂದ ಕೂಡಿ ಏತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ? (ಸ್ನೇಹಿತರಿಂದ ಕೂಡಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಸ್ನೇಹಿತರಿಂದ ಕೂಡಿ ಆಟ ಮಾತ್ರವಾಡುವೆ. ಏಕೆ ಓದುವುದಿಲ್ಲ? ಎಂದಾಗಲೀ ಸ್ನೇಹಿತರೆಲ್ಲರೂ ಓದುವಾಗ ನಿನ್ನದೇನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ? ಎಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು) ಪ್ರತಿದಿನವೂ (ಯಾವಾಗಲೂ) ಉದಾಸೀನವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಆಗಿರುತ್ತೀಯೆ? ಎಂಬುದಾಗಿ || 50 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಅದಕ್ಕೆ ವಾಸುದೇವನು ಏನಂದನೆಂದೂ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಗುಣನಿಕಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಗುಣನಿಕಾ ಚರಣಾದಿಕಗೋಚರಾ ನ ಮಮ ಹೃದಯಿತೇತ್ಯು ದಿತೇಽಮುನಾ |

ವದ ವಿಶಾರದವಾದ ಯಥೇಷ್ಟಿತಂ ತ್ವಮುಪರಿತ್ಯವದದ್ಧರಣೀಸುರಃ || 51 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಗುಣನಿಕಾ, ಚರಣಾದಿಕಗೋಚರಾ, ನ, ಮಮ, ಹೃದಯಿತಾ, ಇತಿ, ಉದಿತೇ, ಅಮುನಾ, ವದ, ವಿಶಾರದವಾದ, ಯಥಾ, ಈಷ್ಟಿತಂ, ತ್ವಮ್, ಉಪರಿ, ಇತಿ, ಅವದತ್, ಧರಣೀಸುರಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಹೇ ! ಉಪಾಧ್ಯಾಯ = ಎಲೈ ! ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೇ, ಚರಣಾದಿಕಗೋಚರಾ - ಚರಣ = ವೇದ ಋಕ್ಕಿನ ಚತುರ್ಥಾಂಶದ, ಆದಿ = ಮೊದಲಾದದ್ದೇವೇ, ಗೋಚರ = ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಗುಣನಿಕಾ = ಪುನಃ ಪುನಃ ಉಚ್ಚಾರಣ ಮಾಡೋಣವು, ಮಮ = ನನ್ನ, ಹೃದಯಿತಾ - ಹೃತ್ = ಹೃದಯಕ್ಕೆ, (ಮನಸ್ಸಿಗೆ), ದಯಿತಾ = ಪ್ರಿಯವಾದಂಥಾದ್ದು, ನ = ಅಲ್ಲ. ಇತ್ಯೇವಂ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಮುನಾ = ವಾಸುದೇವನಿಂದ, ಉದಿತೇ ಸತಿ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ಧರಣೀ ಸುರಃ = ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು, ವಿಶಾರದವಾದ - ವಿಶಾರದ = ಪಂಡಿತನಂತೆ, ವಾದ = ವಾದವುಳ್ಳ, ಹೇ ವಾಸುದೇವನೇ, ತ್ವಂ = ನೀನು, ಉಪರಿ = ಈಗ ಪಠ್ಯಮಾನವಾದ ವರ್ಗದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಮುಂದೆ ಪಠ್ಯಮಾನವಾದ ವರ್ಗವನ್ನು, ಯಥೇಷ್ಟಿತಮ್ = ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರೇಣ, ವದ = ಪಠನ ಮಾಡು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅವದತ್ = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಾಸುದೇವನಿಂದ, 'ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳುವುದು ಪ್ರಿಯವಲ್ಲ, ಆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳುವುದಾದರೋ ಋಕ್ಕಿನ ಪಾದಭಾಗವೇ ಮೊದಲಾದ್ದು ವಿಷಯವಾಗುಳ್ಳದ್ದು. ಎಂದರೆ,

ನೀವು ಋಕ್ಪಾದವಾಗಲೀ, ಋಕ್ಅರ್ಥವಾಗಲೀ ಹೇಳುವಿರಿ, ನಾನು ಅದನ್ನು ಪುನರುಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ನಿತ್ಯವೂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ನನಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ' ಎಂದನು. ಹೀಗೆನ್ನಲಾಗಿ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮಾತನಾಡಿದರು. ಏನೆಂದರೆ, ಎಲೈ ಮೇಧಾವಿಯಂತೆ ಮಾತನಾಡತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನೇ, (ಎಲೈ ವಾಸುದೇವನೇ, ಪಂಡಿತನಂತೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತೀ) ನೀನು ಈಗ (ಪಾದ, ಅರ್ಥ, ಋಕ್ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ವೇದಾವರ್ತನೆಯು ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅತಿಪ್ರಜ್ಞನಾದ ನೀನು,) ಪಠ್ಯಮಾನವರ್ಗದಿಂದ ಮುಂದಿರತಕ್ಕದ್ದನ್ನು ಇಚ್ಛಿಬಂದಂತೆ ಹೇಳು, ಸಂಹಿತೆಯನ್ನಾಗಲೀ, ಪದವನ್ನಾಗಲೀ, ಕ್ರಮವನ್ನಾಗಲೀ ಮತ್ತೇನನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳು ಎಂಬುದಾಗಿ

॥ 51 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೆನ್ನಲಾಗಿ, ವಾಸುದೇವನು ವೇದೋಚ್ಚರಣ ಮಾಡಿದನು ಎಂದೂ, ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ವಿಸ್ಮಿತರಾದರೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಸಕಲ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಕಲಲಕ್ಷಣಶಿಕ್ಷಣಮೂಲಭೂಃ ಶ್ರುತಿಸಮಾಮನನಂ ಸ್ವಲನೋಜ್ಜಿತಮ್ |

ನ ಖಿಲು ಕೇವಲಮಸ್ಯ ಗುರೋವ್ಯಧಾತ್ ಸುಮನಸಾಮಪಿ ತತ್ರ ಕುತೂಹಲಮ್ || 52||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಕಲಲಕ್ಷಣಶಿಕ್ಷಣಮೂಲಭೂಃ, ಶ್ರುತಿಸಮಾಮನನಂ, ಸ್ವಲನೋಜ್ಜಿತಂ, ನ, ಖಿಲು, ಕೇವಲಮ್, ಅಸ್ಯ, ಗುರೋಃ, ವ್ಯಧಾತ್, ಸುಮನಸಾಮ್, ಅಪಿ, ತತ್ರ, ಕುತೂಹಲಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಕಲಲಕ್ಷಣಶಿಕ್ಷಣಮೂಲಭೂಃ - ಸಕಲ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ಲಕ್ಷಣ = ವೇದೋಚ್ಚಾರಣ ಲಕ್ಷಣಗಳ, ಶಿಕ್ಷಣ = ಜ್ಞಾನದ, ಮೂಲಭೂಃ = ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ, ಸ್ವಲನೋಜ್ಜಿತಂ - ಸ್ವಲನ = ಸ್ವರವರ್ಣಾದಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಉಜ್ಜಿತಮ್ = ರಹಿತವಾದ, ಅಸ್ಯ = ಈ ವಾಸುದೇವನ, ಶ್ರುತಿಸಮಾಮನನಂ- ಶ್ರುತಿ = ವೇದದ, ಸಮಾಮನನಂ = ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡೋಣವು (ಉಚ್ಚಾರಣವು), ನ ಕೇವಲಂ ಗುರೋಃ = ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಒಬ್ಬರಿಗೇ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲ, ಕಿಂತು = ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಸುಮನಸಾಮಪಿ = ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕೂಡ, ತತ್ರ = ಆ ವಾಸುದೇವನಲ್ಲಿ, ಕುತೂಹಲಂ = ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು, ವ್ಯಧಾತ್ = ಉಂಟುಮಾಡಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಈ ವಾಸುದೇವನ ಎಂದರೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದ ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರ ವೇದಪಠಣ ಮಾಡು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಸುದೇವನ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಕೇವಲ ಆತನ ಗುರುಗಳಿಗಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ= ವಾಸುದೇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ಭ.ವ್ಯಾ), ಇಲ್ಲವೆ ಆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ (ವಿ.ಟೀ) (ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಲ್ಲೇ ಬಂದು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ) ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿತು.

ಆ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣವು ಹೇಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ, 'ಸಮ್' ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿತ್ತು = ವರ್ಗಶಃ ಪರಿತವಾಯಿತು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸಕಲ = ಸಮಸ್ತವಾದಂಥ, ಲಕ್ಷಣಗಳ = ವೇದೋಚ್ಚಾರಣ ಲಕ್ಷಣಗಳ, ಶಿಕ್ಷಣ = ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣಸ್ಥಾನದಂತಿತ್ತು . ಈತನ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣವು ಸಮಸ್ತ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಲಿಸುವಂತಿತ್ತು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸ್ವಲನ ಎಂದರೆ ಸ್ವರವರ್ಣಾದಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ರಹಿತವಾಗಿತ್ತು || 52 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ತಮ್ಮ ಸ್ನೇಹಿತನೊಬ್ಬನ ಅಸಹ್ಯ ತಲೆಶೂಲೆಯನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ ವಾಸುದೇವನ ಮಹಾತ್ಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪ್ರಿಯವಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪ್ರಿಯವಯಸ್ಯ ಶಿರೋಗುರುವೇದನಾಮ್ ಅಶಮಯತ್ ಸಹಜಾಮಪಿ ದುಸ್ಸಹಾಮ್ |

ಸ ವಿಪಿನೇ ವಿಜನೇ ಮುಖವಾಯುನಾ ಶ್ರವಣಗೋಚರಿತೇನ ಕದಾಚನ || 53 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪ್ರಿಯವಯಸ್ಯ ಶಿರೋಗುರುವೇದನಾಮ್, ಅಶಮಯತ್, ಸಹಜಾಮ್, ಅಪಿ, ದುಸ್ಸಹಾಮ್, ಸಃ, ವಿಪಿನೇ, ವಿಜನೇ, ಮುಖವಾಯುನಾ, ಶ್ರವಣಗೋಚರಿತೇನ, ಕದಾಚನ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಕದಾಚನ = ಒಂದಾನೊಂದು ದಿವಸದಲ್ಲಿ, ವಿಜನೇ = ಜನರಹಿತವಾದ, ವಿಪಿನೇ = ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ, (ಪ್ರಿಯವಯಸ್ಯೇನ ವರ್ತಮಾನಃ ಸನ್ - ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ ಸ್ನೇಹಿತನಿಂದ ಕೂಡಿ ಇರತಕ್ಕವನಾಗಿ), ದುಸ್ಸಹಾಂ = ಸಹನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ, ಸಹಜಾಮಪಿ = ಜನ್ಮದಾರಭ್ಯ ಅನುಸರಿಸಿ ಇದ್ದರೂ ಕೂಡ, (ತದಾನೀಂ = ಆವಿಭೂತಾಂ = ಆಗ ಆವಿಭೂತವಾದ), ಪ್ರಿಯವಯಸ್ಯ ಶಿರೋಗುರುವೇದನಾಂ - ಪ್ರಿಯ = ಪ್ರೀತಿಗೆ ವಿಷಯನಾದ, ವಯಸ್ಯ = ಸ್ನೇಹಿತನ, ಶಿರೋಗುರುವೇದನಾಂ - ಶಿರಃ = ಶಿರಸ್ಸಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ, ಗುರು = ಬಹಳವಾದ, ವೇದನಾಂ = ಶೂಲೆಯನ್ನು, (ಅರತಲೆ ಶೂಲೆಯನ್ನು), ಶ್ರವಣಗೋಚರಿತೇನ - ಶ್ರವಣ = ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ, ಗೋಚರಿತೇನ = ವಿಹಿತವಾದ, (ಊದಲ್ಪಟ್ಟ), ಮುಖವಾಯುನಾ = ಮುಖವಾಯುವಿನಿಂದ, ಅಶಮಯತ್ = ಶಮನ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಒಮ್ಮೆ ವಾಸುದೇವನು ಪ್ರೀತಿಯ ಸ್ನೇಹಿತನ ತಲೆಯ ಅತ್ಯಂತ ಶೂಲೆಯನ್ನು ಶಮನ ಮಾಡಿದನು. ಆ ತಲೆಶೂಲೆಯು ಸಹಜವಾಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ ಜನ್ಮಪ್ರಭೃತಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿತ್ತು, ಆದರೂ ಆಗ ಅದು ಆವಿಭೂತವಾಯಿತು. ಸಹನ ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಶಮನ ಮಾಡಲು ಏನು ಕಾರಣವೆಂದರೆ, ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಮುಖದ ಗಾಳಿ. ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ಮುಖದಿಂದ ಸ್ನೇಹಿತನ ಶ್ರೋತ್ರರಂಧ್ರದಲ್ಲಿ ಊದಿ ತಲೆನೋವನ್ನು ಉಪಶಮಗೊಳಿಸಿದರೆಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನಾದರೂ, ನಿರ್ಜನವಾದ ವನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಸಕಲಜನರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯು

ತಿಳಿದಿರಲೆಂದು. ಇದರಿಂದ, ವಾಸುದೇವನು ತನ್ನ ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಅನುಕಂಪದಿಂದ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ, ತನ್ನ ಶಕ್ಯತಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗೋಸ್ಕರ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಕ್ತಾನುಕಂಪದಿಂದ ಅನುಷ್ಠಿತವಾದ ಚರಿತ್ರೆಯು ತಾನಾಗಿ ಮಹಿಮಾ ಪ್ರಕಟಣಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ ಪ್ರಿಯಸ್ನೇಹಿತನು ಉಪಾಧ್ಯಾಯಪುತ್ರನೆಂದು ಐತಿಹ್ಯವು. ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಅವನ ಕಳೆದ ಅನೇಕಜನ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು (ಭಾ.ಪ್ರ.) || 53 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನ ಅಲೌಕಿಕಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಧಿಗತಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಧಿಗತೋಪನಿಷಚ್ಚ ಸಕೃಚ್ಛುತಾ ಪ್ರಕಟಭಾಗವತೀತಿ ನ ವಿಸ್ಮಯಃ |

ಅಧಿಗತಾ ನನು ಜಾತ್ವಪಿ ನ ಶ್ರುತಾಃ ಪ್ರತಿಭಯಾ ಶ್ರುತಯಃ ಶತಶೋಽಮುನಾ || 54 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅಧಿಗತಾ, ಉಪನಿಷತ್, ಚ, ಸಕೃತ್, ಶ್ರುತಾ, ಪ್ರಕಟಭಾಗವತೀ, ಇತಿ, ನ, ವಿಸ್ಮಯಃ, ಅಧಿಗತಾ, ನನು, ಜಾತು, ಅಪಿ, ನ, ಶ್ರುತಾಃ, ಪ್ರತಿಭಯಾ, ಶ್ರುತಯಃ, ಶತಶಃ, ಅಮುನಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಮುನಾ = ವಾಸುದೇವನಿಂದ, ಸಕೃತ್ = ಒಂದಾವರ್ತಿ, ಶ್ರುತಾ = ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಮುಖದಿಂದ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರಕಟಭಾಗವತೀ = ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ, ಉಪನಿಷಚ್ಚ = ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣೋಪನಿಷತ್ತಾದರೂ, ಅಧಿಗತಾ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ನ ವಿಸ್ಮಯಃ = ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ವಾದಂಥಾದ್ದಲ್ಲ. ಕುತಃ = ಏಕೆಂದರೆ, ಜಾತ್ವಪಿ = ಎಂದೂಕೂಡ, ನ ಶ್ರುತಾಃ = ಶ್ರವಣಮಾಡದೇ ಇರತಕ್ಕ, ಶತಶಃ = ಬಹಳವಾದ, ಶ್ರುತಯಃ = ವೇದಗಳು, ಅಮುನಾ = ವಾಸುದೇವನಿಂದ, ಪ್ರತಿಭಯಾ = ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅಧಿಗತಾಃ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ನನು = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಈ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನಿಂದ ಒಮ್ಮೆ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದ ಮೊದಲಿಂದ ಕಡೆಯವರೆಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ 'ಪ್ರಕಟಭಾಗವತೀ' ಎಂದರೆ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣೋಪನಿಷತ್ತು (ಭಾ.ಪ್ರ.),

ಹಾಗೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಈತನು ಸ್ವರೂಪಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಎಂದೂ ಕೇಳಲ್ಪಡದ ಅನೇಕ ವೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು.

ಈತನು ವಾಯುಸ್ವರೂಪನಾದ್ದರಿಂದ, ವಾಯುದೇವರು ಅನಂತವೇದರಾಶಿ ಬಲ್ಲವರಾದ್ದರಿಂದ. ಕೇಳದಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ಈತನು ಕೇಳಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿದದ್ದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ || 54 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ-
'ಸಾಕ್ಷಾತ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

**ಸಾಕ್ಷಾದಥೋಪನಿಷದೋ ವಿಭುರೈತರೇಯ್ಯಾಃ
ಪಾಠಚ್ಛಲೇನ ವಿಜನೇಽರ್ಥರಸಾನ್ ಬ್ರುವಾಣಃ |
ಅಧ್ಯಾಪಕಾಯ ವಿತತಾರ ವಿಮೋಕ್ಷಬೀಜಂ
ಗೋವಿಂದಭಕ್ತಿಮುಚಿತಾಂ ಗುರುದಕ್ಷಿಣಾಂ ಸಃ || 55 ||**

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಾಕ್ಷಾತ್, ಅಥ, ಉಪನಿಷದಃ, ವಿಭುಃ, ಐತರೇಯ್ಯಾಃ, ಪಾಠಚ್ಛಲೇನ, ವಿಜನೇ, ಅರ್ಥರಸಾನ್, ಬ್ರುವಾಣಃ, ಅಧ್ಯಾಪಕಾಯ, ವಿತತಾರ, ವಿಮೋಕ್ಷಬೀಜಂ, ಗೋವಿಂದಭಕ್ತಿಮ್, ಉಚಿತಾಂ, ಗುರುದಕ್ಷಿಣಾಂ, ಸಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಥ = ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸಃ ವಿಭುಃ = ಸಮರ್ಥನಾದ ಆ ವಾಸುದೇವನು, ವಿಜನೇ = ಜನರಹಿತವಾದ ಏಕಾಂತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಐತರೇಯ್ಯಾಃ = ಇತರಾನಾಮಕಸ್ತ್ರೀದೇಶೆಯಿಂದ ಮಗನಾಗಿ, ಮಹಿದಾಸ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅವತಾರ ಮಾಡಿದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಕಂಡು ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಉಪನಿಷದಃ = ಉಪನಿಷತ್ತಿನ, ಪಾಠಚ್ಛಲೇನ - ಪಾಠ = ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ದೇಶೆಯಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪಾಠದ (ಅಧ್ಯಯನದ), ಚ್ಛಲೇನ = ವ್ಯಾಜದಿಂದ, ಅಧ್ಯಾಪಕಾಯ = ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ, ಅರ್ಥರಸಾನ್ = ಸಿದ್ಧಾಂತಹಸ್ಯಗಳನ್ನು, ಬ್ರುವಾಣಃ ಸನ್ = ಹೇಳತಕ್ಕಂಥವನಾಗಿ, ಉಚಿತಾಂ = ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ವಿಮೋಕ್ಷಬೀಜಂ - ವಿಮೋಕ್ಷ = ಮುಕ್ತಿಗೆ, ಬೀಜಂ = ಕಾರಣಭೂತವಾದ, ಗೋವಿಂದಭಕ್ತಿಂ - ಗೋವಿಂದ = ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಭಕ್ತಿಂ = ಭಕ್ತಿಯನ್ನು, ಗುರುದಕ್ಷಿಣಾಂ = ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನಾಗಿ, ವಿತತಾರ = ಕೊಟ್ಟನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೆ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

ಅದು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಅದೇನೆಂದರೆ ಗೋವಿಂದನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ = ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕ ದೃಢಸ್ನೇಹ. 'ಗೋವಿಂದ' (ವೇದವೇದ್ಯ) ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ, ವೇದದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ, ತತ್ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಭಗವಂತನಲ್ಲಿ (ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ) ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಎಂಬುದಾಗಿ.

ವಾಸುದೇವನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಐತರೇಯೀ ಎಂದರೆ ಇತರಾನಾಮಕಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದ (ಮಹಿದಾಸಾಭಿದೋ ಜಜ್ಞಿ ಇತರಾಯಾಸ್ತಪೋಬಲಾತ್) ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ (ಐತರೇಯನೆಂಬ) ಹರಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಅರ್ಥಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವನಾಗಿ ಮೇಲ್ಕಂಡ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಅರ್ಥಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ್ದರಿಂದ ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದನು. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ವ್ಯಾಜ ಬೇಕಷ್ಟೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದ ಪಾಠವೆಂಬುದು. ಪಾಠಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಅನುಪವತ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡದಿರಲಾಗಲು ತಾನೇ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುವವನಾಗಿ ನೈಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಅರ್ಥಶ್ರೇಷ್ಠ = ಸಿದ್ಧಾಂತ ರಹಸ್ಯ .

ವೃತ್ತ-'ಜ್ಞೇಯಾ ವಸಂತತಿಲಕಾ ತಭಜಾಜಗೌಗಃ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಮಮದಂತೆ ಈ ಶ್ಲೋಕವು ವಸಂತತಿಲಕಾವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ || 55 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಸ್ವಾವತಾರಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ದೇವತಾ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ ಗುರುಗಳ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದು ಮನೆಗೆ ಹೋದನು ಎನ್ನುತ್ತಾ ಸರ್ಗವನ್ನು ಉಪಸಂಹರಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅಯಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅಯಿ ಸ್ವಾಮಿನ್ ದುಷ್ಟಾನ್ ದಮಯ ದಮಯ ವ್ಯಕ್ತಮಚಿರಾತ್

ಗುಣಾನ್ ಗೂಢಾನ್ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕಥಯ ಕಥಯ ಸ್ವಾನ್ ಪ್ರಮದಯನ್ |

ತದಾಽಽನಂದಂ ತನ್ನನ್ನಿತಿ ಸುಮನಸಾಂ ಸೋಽನುಸರತಾಮ್

ಅನುಜ್ಞಾಮಾದತ್ತ ತ್ರಿಭುವನಗುರುಬ್ರಾಹ್ಮಣಗುರೋಃ || 56 ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕತ್ರೀಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ

ಶ್ರೀನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ

ಸುಮಧ್ವವಿಜಯೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯೇ ಆನಂದಾಂಕೇ ತೃತೀಯಃ ಸರ್ಗಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಅಯಿ, ಸ್ವಾಮಿನ್, ದುಷ್ಟಾನ್, ದಮಯ, ದಮಯ, ವ್ಯಕ್ತಮ್, ಅಚಿರಾತ್, ಗುಣಾನ್, ಗೂಢಾನ್, ವಿಷ್ಣೋಃ, ಕಥಯ, ಕಥಯ, ಸ್ವಾನ್, ಪ್ರಮದಯನ್, ತದಾ, ಆನಂದಂ, ತನ್ವನ್, ಇತಿ, ಸುಮನಸಾಂ, ಸಃ, ಅನುಸರತಾಮ್, ಅನುಜ್ಞಾಮ್, ಆದತ್ತ, ತ್ರಿಭುವನಗುರುಃ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗುರೋಃ ||

ಅರ್ಥ:- ತದಾ = ಗುರುಕುಲವಾಸಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಯಿ ಸ್ವಾಮಿನ್ = ಎಲೈ ! ಸ್ವಾಮಿಯೇ, ತ್ವಂ = ನೀವು, ದುಷ್ಟಾನ್ = ದುರ್ಜನರನ್ನು, ದಮಯ ದಮಯ = ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿರಿ, ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿರಿ, ಸ್ವಾನ್ = ಸ್ವಕೀಯರನ್ನು, ಪ್ರಮದಯನ್ ಸನ್ = ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಿತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಗೂಢಾನ್ = ನೈಗುಣ್ಯವಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಗ್ರಹಿತವಾದ (ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ), ವಿಷ್ಣೋಃ = ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಗುಣಾನ್ = ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು, ಅಚಿರಾತ್ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ವ್ಯಕ್ತಂ = ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ, ಕಥಯ ಕಥಯ = ವರ್ಣನ ಮಾಡು, ವರ್ಣನ ಮಾಡು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅನುಸರತಾಂ = ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಸುಮನಸಾಮ್ = ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಆನಂದಂ = ಸುಖವನ್ನು, ತನ್ವನ್ = ಉಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ, ತ್ರಿಭುವನಗುರುಃ & ತ್ರಿಭುವನ = ಮೂರುಲೋಕಗಳಿಗೆ, ಗುರುಃ = ಗುರುವಾದ, ಸಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗುರೋಃ & ಬ್ರಾಹ್ಮಣ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಬಾಲಕರುಗಳಿಗೆ, ಗುರೋಃ = ಗುರುವಾದ ಪೂಗವನವೆಂಬ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅನುಜ್ಞಾಮ್ = ಸ್ವಾಭಿಪ್ರೇತ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಜ್ಞಾವನ್ನು, ಆದತ್ತ = ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವನಾದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಗುರುಕುಲವಾಸ ಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು (ಭ.ವ್ಯಾ) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆನಂದ ಪಡಿಸುವವನಾಗಿ ತ್ರಿಲೋಕಗುರುವಾದ ಆ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗುರುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದನು. ಸ್ವಾಭಿಪ್ರೇತ ಸಂನ್ಯಾಸ ಗ್ರಹಣಾದಿ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಭ.ವ್ಯಾ), ಗುರುಕುಲಸಮಾಪ್ತಿಗೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದು ಸ್ವಗೃಹಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದನು.

ದೇವತೆಗಳು ಏನೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು ಎಂದರೆ, ಎಲೈ ('ಅಯಿ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಕೋಮಲವಾದ ಕರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ವಾಚಕವಾದುದು) ಸ್ವಾಮಿ!, ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ದುಷ್ಟರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ, ನಿಗ್ರಹಿಸಿ. ರಹಸ್ಯವಾದ (ಅಡಗಿದ) ಎಂದರೆ ನೈಗುಣ್ಯವಾದಿಗಳಿಂದ ಗೂಢವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ (ವಿಷ್ಣು ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತನೆಂದು ಅರ್ಥ, ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟನೂ ಹೌದು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಜನಗಳು ಅವನ ಗುಣವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಗುಣಗಳು, 'ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ' ಎನ್ನುವ ಮಾಯಾವಾದಿ ಪ್ರಭೃತಿಗಳಿಂದ ಮರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ) ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರಿ, ಸ್ವಕೀಯರಿಗೆ ಇದರಿಂದ

ಸಂತೋಷವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ.

‘ದಮಯ ದಮಯ ಕಥಯ, ಕಥಯ’ ಎಂದು ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯು ಆದರದ್ಯೋತಕವಾದುದು

|| 56 ||

ಸಕಲಸನ್ಮುನಿದೈವತಮಾನದೋ ವಿಮಲ ಸರ್ವಸದಾಗಮಬೋಧಕಃ |

ಸರಸಿಜೋದ್ಭವಸ್ನಿಭ ಏಷಕೋ ಜಡಜಜಾಪತಿಪಾದಸುಯುಗ್ಮಕೇ || 1 ||

ನವವಿಧಾಂ ಬಹುಭಕ್ತಿಮಮಾನುಷಃ ತ್ರಿವಿಧಕಾಲಮರಿಪ್ರಕರೋರುಹಾ |

ಮಯಿ ಸ ದಾನಮರೀಂದ್ರಪ್ರಿಯಃ ಕರೋತಿ ಹರಿರೂಪಕ ಈಶ್ವರವಂದಿತಃ || 2 ||

ಪ್ರತಿದಿನಂ ನಮನಂಕರಣೇ ರತಾ ಹರಿಪದೋರಜಧಾರಕಪಾದಯೋಃ |

ಅಥ ಚ ಸಂಸ್ಮರಣಂ ಕರಣೇ ಭವೇ ಮಹಿಮಹಾಮಹಿಮಾಪ್ರಿಯಕೃದ್ಧರೇಃ || 3 ||

ಮನ ಇನಸ್ಯ ಸುಪಾದಯುಗೇ ರತಂ ಕರಣಬುದ್ಧಿರಯಂ ಜನಕೋಽಲ್ಪಧೀಃ |

ಪ್ರಣವಮಂತ್ರಜಪೇ ಹ್ಯಧಿಕಾರಿಣೋ ಯದುಕುಲೋದ್ಭವನಾಮಧರಸ್ಯ ವೌ || 4 ||

ವಿಗತವ್ಯಾ ಜಮಹಾದರತಃ ಸ್ವನುಗ್ರಹಬಲಾದಸಮೂಹನಿಹರ್ತ್ಯಕಃ |

ಸಕಲವಾಗಭಿಮಾನಿವತೀನುತೋಽಸುಪ ಇತಿ ಪ್ರಭಿತೋಽಸ್ತಿ ಯ ಈರಕಃ || 5 ||

ಉದಿತಸೂರ್ಯಸಹಸ್ರಸುವೀರ್ಯವದ್ ಹನುಮಭೀಮಸುಮಧ್ವತ್ರಯಾತ್ಮಕಃ |

ಅಥ ಹಿ ತಸ್ಯ ಮರುದ್ಧವತಾರಕಸ್ಯ ಭವತಾತ್ ಖಿಲು ಮಾಪತಿಪ್ರೀತಿಮಾನ್ || 6 ||

ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ

ವಿರಚಿತವಾದ ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯ ಸರ್ಗದ

ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗಿಣೀ ಎಂಬ ಲಘುತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವು

ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.